

Arbetsmarknad

Arbetsliv

Årgång 20 nr 2 sommaren 2014

Arbetsmarknad

Arbetsliv

Årgång 20 nr 2 sommaren 2014

Arbetsmarknad & Arbetsliv ges ut i samarbete mellan Arbetsvetenskap vid Karlstads universitet och Sociologi och arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet. Tidskriften utkommer med fyra nummer per år och utges med finansiellt stöd från Forte, Vinnova och IFAU. Artiklar i tidskriften är granskade i ett peer review-förfarande och sedan även bedömda av redaktörerna.

Redaktion

Docent Ann Bergman, Karlstads universitet
Professor Birgitta Eriksson, Karlstads universitet
Fil dr Gunnar Gillberg, recensitionsredaktör, Göteborgs universitet
Fil kand Jeanette Palm, redaktionssekreterare, Karlstads universitet

Redaktionskommitté

Docent Ann Bergman, Karlstads universitet
Professor Birgitta Eriksson, Karlstads universitet
Fil dr Gunnar Gillberg, Göteborgs universitet
Docent Kristina Håkansson, Göteborgs universitet
Professor Jan Ch Karlsson, Karlstads universitet
Docent Margareta Oudhuis, Högskolan i Borås
Professor Magnus Sverke, Stockholms universitet
Professor Eskil Wadensjö, Stockholms universitet

Ansvarig utgivare

Lena Gonäs, Karlstads universitet, 651 88 Karlstad

E-post redaktionen: a&a@kau.se

Hemsida: www.kau.se/a-a

Arbline: libris.kb.se/db/ARB eller www.arbline.se

© Författarna, Arbetsvetenskap vid Karlstads universitet

Grafisk form: Universitetstryckeriet, Karlstads universitet

Tryck: Universitetstryckeriet, Karlstads universitet

ISSN: 1400-9692

Prenumeration: Fru Olsson AB, Box 995, 162 12 Vällingby;

e-post AOA@dm-services.se; fax 08-564 406 10; telefon 08-566 276 36;

bankgiro 605-2484

Prenumerationspris: 4 nummer (1 år) 400 kronor exklusive moms (6 %).

5 **Introduktion**

ARTIKLAR

9 **"Stuprör" och "öppna kanaler" – Metaforer i talet om och för samverkan**

Kristina Bartley och Mathias Ericson

25 **Projektmänniskan – Arbetsrehabiliteringens möte med den enskilde**

Staffan Bengtsson och Lars A Svensson

41 **Ungdomsarbetslösheten – Åttio år med återanvänd arbetslöshetspolitik**

Peter Håkansson

DEBATTARTIKEL

59 **Är bonusar kontraproduktiva?**

Bert Lindquist

RECENSION

63 **Solidaritetsens många ansikten. Tretton texter om arbetsliv och omvärld**

Robert H Salomon

69 **Utvandrarna och den stora depressionen**

Landsmän. De danska judarnas flykt i oktober 1943

Det städade folkhemmet. Tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige

Eskil Wadensjö

73 **Det komplexa deltagandet. Praktikgemenskaper, kunskapsprocesser och arbetsmiljöarbete vid ett pappersbruk**

Jan Ch Karlsson

81 **Författarinstruktion**

83 **Policy Arbetsmarknad & Arbetsliv**

Birgitta Eriksson och Ann Bergman

I detta nummer av *Arbetsmarknad & Arbetsliv* ingår tre artiklar, ett debattinlägg och tre recensioner. De tre artiklarna belyser hur sociala problem såsom skadegörelse, arbetsrehabilitering och ungdomsarbetslöshet hanteras av olika samhällsorgan. Vi får en inblick i hur man på olika sätt kan arbeta med dessa frågor. De första två artiklarna fokuserar språket och hur saker och ting framställs, beskrivs och kategoriseras samt vilka konsekvenser detta får. I den tredje artikeln är det inte språket som behandlas utan de konkreta handlingar som vidtas för att lindra effekterna av ett problem.

Metaforer är en språklig bild eller ett uttryck och används i många sociala sammanhang, i synnerhet när man ska överföra kunskaper eller erfarenheter från en kontext till en annan. Redan Aristoteles lyfte fram den förmedlande och överförande kraften hos metaforen och menade att de bidrar till förståelse. Kristina Bartley och Mathias Ericson behandlar i sin artikel "*Stuprör*" och "*öppna kanaler*" – *Metaforer i talet om och för samverkan* just metaforers betydelse när företrädare för olika professioner och organisationer ska samverka. Artikeln baseras på en textanalys av dokumenterade samverkansmöten samt intervjuer från offentlig verksamhet där syftet var att förhindra ungdomar att anlägga bränder eller ägna sig åt annan skadegörelse. I samband med analysen av data fann författarna att det förekom ett antal olika metaforer och att dessa hade olika innebörd och funktion för samverkan. Metaforerna användes ofta för att beskriva dilemman i vardagen, för att synliggöra känslor, för att ge exempel på organisatoriska förhållanden eller olika kulturella perspektiv. Bartley och Ericson renodlar tre olika kategorier av metaforer som var och en har olika funktioner. Den första kategorin är metaforer med en förklarande funktion, vilket innebär att de används för att beskriva de samverkande grupperingarnas bakgrund och deras tankar kring hinder och möjligheter för samarbetet. Den andra kategorin är översättande metaforer där den huvudsakliga funktionen är att skapa konsensus kring hur den faktiska samverkan ska gå till, men samtidigt beakta de olika parternas intressen och bakgrund. Den tredje kategorin metaforer är de kamouflerande vars syfte är att dölja missförstånd och motstridiga perspektiv. Med hjälp av dessa tre analytiska, men på samma gång empiriskt genererade kategorier, tydliggör Bartley och Ericson hur metaforerna påverkar parternas syn på samverkan och hur de arbetar språkligt för att nå fram till ett gemensamt mål.

Även den andra artikeln, *Projekt människan – Arbetsrehabiliteringens möte med den enskilde* skriven av Staffan Bengtsson och Lars A Svensson, handlar om språkets betydelse och kategoriseringens makt. I detta fall är det språket som används

i remisser rörande individer som har problem att ta sig in på arbetsmarknaden. Syftet med artikeln är att med utgångspunkt i 23 remisser relaterade till arbetsrehabilitering analysera beskrivningarna av projektdeltagarna. Anledningen till att författarna intresserar sig för dessa remisser är att de utgör ett centralt underlag när organisationerna ska enas kring handlingsrekommendationer för de enskilda individerna. Bengtsson och Svensson visar att remisserna bygger på beskrivningar och kategoriseringar som har erhållits genom givna frågeområden. Det tyder på en avsaknad av dialog och den enskilde individens röst. Den individ som beskrivs och språkligt konstrueras i remisserna reduceras i många fall till en medicinsk och hälsomässig status eller diagnos. Författarna menar att aktiveringspolitiken, så som den tar sig uttryck i remissförfarandet, präglas av en individualisering och en medikalisering där de strukturella faktorerna utelämnas och problemet reduceras till individens brister (till exempel bristande utbildning, sociala relationer, erfarenheter och ekonomi) och dennes (o)hälsa. Resultatet blir en projektmänniska som passerar genom olika arbetsmarknadsprojekt samt olika kartläggningar och bedömningar. Projektmänniskan är ett resultat av kategoriseringsprocesser där hon har haft små möjligheter att själv definiera sina behov och önskemål.

Arbetslöshetspolitiken är statens åtgärder för att förebygga och lindra arbetslöshetens negativa effekter för de drabbade. I artikeln *Ungdomsarbetslösheten – Åttio år med återanvänd arbetslöshetspolitik* driver Peter Håkansson tesen att de två åtgärdstyperna subventionerade arbeten samt utbildning dominerat som arbetslöshetspolitiska åtgärder för ungdomar sedan 1930-talet. Beteckningarna på dessa åtgärdstyper har varierat över tid. De subventionerade arbetena har exempelvis kallats frivillig arbetstjänst, ungdomsplats och ungdomsgaranti. Utbildningarna har främst bestått av kursverksamhet och yrkesutbildning. I en historisk exposé gör Håkansson en kortfattad beskrivning av dessa olika åtgärder. Han visar också att resultaten från utvärderingsforskning pekar på begränsade effekter av dessa typer av åtgärder. Samtidigt lyfter han fram forskning som diskuterar andra åtgärdsmodeller. Som exempel nämner han den söketeoretiska forskningen som studerar hur de arbetslösa söker arbete och vilka sökanaler som är effektiva samt hur matchning mellan arbetssökande och lediga platser går till utanför de formella kanalerna. Håkanssons slutsats blir att matchning och informella nätverk har alltför låg prioritet inom arbetsmarknadspolitiken idag.

Är bonusar kontraproduktiva? frågar sig Bert Lindquist i en debattartikel och han diskuterar frågan främst ur ett organisationsperspektiv men också ur ett individ- och samhällsperspektiv. Hans svar blir: Ja, bonusar är kontraproduktiva. Grunden för detta svar finner han både på individnivå och på organisationsnivå. Lindquist visar att yttre belöningar – som exempelvis bonusar – endast motiverar individer till en viss gräns, medan inre belöningar som exempelvis utveckling

och självförverkligande är betydligt större motivationsfaktorer. Han menar även att bonusar inte bara är onödiga för organisationen utan också direkt negativa. Vad tycker du som läsare?

Det var längesedan vi hade någon debattartikel i *Arbetsmarknad & Arbetsliv*. Det vill vi ändra på då det är viktigt att det förs en debatt i tidskriften. Vi vill därför uppmana våra läsare att ta tillfället i akt att exempelvis kommentera tidigare publicerade artiklar, diskutera dagsaktuella händelser eller lyfta fram andra angelägna frågor. Författarguiden innehåller från och med detta nummer även riktlinjer för debattinlägg.

Inbjudan till
Arbetsmarknad & Arbetslivs
temanummer

Makt och inflytande

Arbetsmarknad & Arbetsliv erbjuder härmed forskare möjligheten att få medverka i tidskriftens specialnummer om makt och inflytande. Numret ges ut i samarbete med Arena Idé och syftet är rikta sökljuset mot dessa frågor och hur de tar sig uttryck i dagens arbetsliv. Artiklarna kan behandla makt och/ eller inflytande i vid mening och avse såväl i som över arbetet. Det kan röra specifika maktrelationer eller maktbaser, eller det kan handla om frånvaron av makt och inflytande och dess konsekvenser. Området är vitt och omfattar allt från relationen mellan arbetsmarknadens parter till maktyttringar på grupp- och individnivå. Vi är övertygade om att det finns en mängd forskning på området och att vi tillsammans kan skapa ett mycket intressant temanummer.

För att manus ska bedömas ska det vara skrivet enligt tidskriftens författarinstruktioner: www.kau.se/arbetsmarknad-arbetsliv.

Vi ser helst att manus är på svenska.

Färdigt manus ska vara inskickat senast den 31 oktober 2014 till a&a@kau.se.

Välkommen att skicka in ett manus!

Kristina Bartley och Mathias Ericson

”Stuprör” och ”öppna kanaler” – Metaforer i talet om och för samverkan

Artikeln problematiserar betydelsen av metaforer i samtal om tvärsektoriell samverkan inom offentlig verksamhet. Samtalens syfte var att förhindra att ungdomar anlägger bränder och annan typ av skadegörelse. Vi använder oss av metaforisk textanalys. Resultatet visar att metaforer har olika funktion i parternas samtal. De har en förklarande eller översättande funktion och innebär då en resurs. Men de har även en kamouflerande funktion, vilket innebär att användandet av metaforer inte är helt problematiskt.

Kristina Bartley, fil dr i sociologi,
lektor, Pedagogiska institutionen,
Högskolan i Borås
kristina.bartley@hb.se

Mathias Ericson, fil dr i sociologi,
lektor, Centrum för genusforskning,
Karlstads universitet
mathias.ericson@kau.se

Inom organisationsforskning har det sedan slutet av 1980-talet funnits intresse att studera metaforer för att bättre förstå organisationer och deras verksamheter. Språk och kommunikation är grundläggande för institutionella praktiker liksom de gemensamma handlingar och förståelser som konstituerar en organisation (Czarniawska-Joerges & Joerges 1988, Lakoff & Johnson 1980, Dobers & Tengblad 2002, Salo 2003). Även sociologisk forskning om professioner och yrken visar att språkbruk

och yrkesspecifik jargong är centrala för att återupprätta och avgränsa ett specifikt kompetensområde (Svensson 2003).

Utifrån en studie av samverkan mellan räddningstjänst och olika offentliga verksamheter som pågick under 2010 fokuseras i denna artikel metaforers olika funktion. Avsikten med studien var att i en västsvensk kommun genomföra en kunskapssammanställning om samverkan kring skadegörelse och anlagda bränder. De verksamheter som ingick förutom räddningstjänst var polis, individ-

och familjeomsorg, barn- och ungdomspsykiatri, ungdomssamordnare, brottsförebyggande råd, specialpedagogiskt centrum, folkhälsa, stadsplanering samt åklagare. Tidigt i studien uppmärksammades att deltagarna hade svårt att definiera vad samverkan var och ofta kom beskrivningarna att uttryckas i metaforer (Bartley & Ericson 2011).

Vi menar att metaforer är viktiga kognitiva resurser i samverkan som kan göra det okända hanterbart. Som Pipan (2000) poängterar kan metaforer bli särskilt viktiga i sammanhang där relationer är komplexa, eftersom de på ett effektivt sätt kategoriserar våra erfarenheter och skapar igenkänning och ger det okända en form och mening. I linje med Czarniawska (2001) tar vi fasta på att metaforer genom sin tvetydighet kan förena individer med skilda synsätt när de står inför nya situationer, såsom i arbetet med att etablera tvärssektoriell samverkan. Denna typ av samverkan kan vara en förutsättning för att komma till rätta med komplexa sociala problem, men är samtidigt en arbetsform som medför konflikter och tröghet (se även Lindberg 2002, Hörnemalm 2008). Att samverka är en strategi för att uppnå mål som inte vore möjliga om organisationerna inom olika sektorer arbetar på var sitt håll. Detta är inte något nytt sätt att organisera samhällets sociala skyddsnet, men har på senare år fått en mer dominerande och framskjuten roll som den offentliga sektorns nya arbetsform (Danermark & Kullberg 1999, Danermark 2000, se även Axelsson & Bihari Axelsson 2007, Lipsky 1980). Detta kan delvis härledas till att samverkan innebär andra former av styrning och maktutövning. Samverkan betonar horisontell fördelning av ansvar, vilket står i kontrast till en strikt hierarkisk och auktoritär ordning. Samverkan förs också fram som en styrningsform som stärker demokratiska krafter genom att öka medborgares möjlighet att delta i beslutsprocesser och konsensusorienterat beslutsfattande (Huxham 1996, Bryson m fl 2006, Ansell & Gash 2007). Samverkan har som mål att upprätta ett gränsöverskridande samarbete, samtidigt som det krävs tydliga gränser mellan olika professioner, ansvarsfördelning och överenskommelser om olika parter roller (Rolandsson & Oudhuis 2009, Brunson & Sahlin-Andersson 2000, Huxham & Vangen 2005, Bartley & Ericson 2011, Ericson 2011, Danermark & Kullberg 1999, Danermark 2000, Axelsson & Bihari Axelsson 2007).

Syftet med artikeln är att genom metaforisk textanalys belysa hur tvärssektoriell samverkan upplevs och beskrivs av de olika parterna samt på vilket sätt resonemang om gränsupprätthållande och gränsöverskridande arbete kommer till uttryck genom användandet av metaforer. Genom att ta fasta på metaforer bidrar artikeln till forskning kring hur olika professioners tolkningsföreträden förhandlas i samverkan och hur olika institutionella praktiker begripliggörs i en sådan diffus organisatorisk kontext som samverkan. Den bidrar även till att synliggöra

hur metaforer kan överskrida och utvidga handlingsutrymmen, men även hur de kan behålla och förstärka etablerade tolkningsföreträden (jämför Wenger 1998).

Metaforer

I artikeln fokuserar vi på metaforers funktion som konceptuella strukturer vilka kopplar samman olika begreppsvärldar. Som Lakoff och Johnson (1980) poängterar innehåller vårt vardagsspråk många metaforer som genomsyrar det dagliga livet. Metaforer används medvetet eller omedvetet, inte bara i språket utan även i tanke och handling (se även Dobers & Tengblad 2002). Vårt begreppssystem är i grunden metaforiskt och utgör till stor del gränsen för vår kognition och våra vardagliga handlingar. En grov indelning kan enligt Lakoff och Johnson (1980) göras i *estetiska* respektive *konceptuella* metaforer. Estetiska metaforer har främst retorisk betydelse. Dessa återfinns bland annat inom klassisk metafor-teori med hänvisning till retoriska illustrationer inom poesi och lyrik. Här är metaforens funktion främst att stimulera språket. Konceptuella metaforer däremot har snarare en kognitiv betydelse. Dessa skapar förståelse för nya, obekanta eller abstrakta fenomen. Enligt Gibbs (1994) kan man skilja mellan tre funktioner i användandet av metaforer. Den första innebär att abstrakta idéer kan vara svåra att förklara och uttrycka med det egentliga språket och användandet av metaforer kan då underlätta detta. Den andra funktionen är att idéer uttrycks på ett mer detaljerat och kortfattat sätt. Den tredje funktionen är att användandet av metaforer ger ett rikare, klarare och intressantare språk. Utifrån Lakoff och Johnson skulle de två första kunna kategoriseras som konceptuella metaforer, medan den tredje tillhör estetiska metaforer.

Metaforers funktion utvecklas av Salo (2003) som gör en kategorisering av sex olika funktioner, som i praktiken överlappar och griper in i varandra. Enligt honom kan metaforer ses som instrument för tänkandet. Den komplexa sociala verkligheten struktureras och förstås på ett mer meningsfullt sätt. De har också en överförings- eller förmedlingsfunktion, en möjlighet för oss att förstå nya erfarenheter genom att relatera dem till tidigare. Hit hör också den kommunikativa funktionen genom vilken information mellan olika kunskapsdomäner, eller mellan teori och praktik, kan leda till en gemensam förståelse av fenomen. Han poängterar att ”man kommer åt den gemensamma och delade innebördsstrukturen i en given kontext” (Salo 2003, s 4). Metaforen har även en fokuserande funktion. Vissa aspekter av ett fenomen betonas men då oftast på bekostnad av andra. Denna funktion hör samman med den politiska där metaforen används medvetet för att forma människor, deras uppfattningar och beteenden (jämför Czarniawska-Joerges & Joerges 1988). Den heuristiska funktionen slutligen kan användas för att ge uttryck för ett nytt sätt att betrakta verkligheten. ”Nya meta-

forer skapar nya former av förståelse, konstruerar nya begreppsliga strukturer och förmedlar nya perspektiv på verkligheten” (Salo 2003, s 4).

Salos kategoriseringar tydliggör att användandet av metaforer analytiskt bör sättas i relation till maktordningar. Makt är relevant i relation till frågor om hur metaforer skapar möjligheter att överskrida och utvidga handlingsutrymme. Men makt aktualiseras också i relation till hur metaforer kan verka konserverande och förstärka etablerade tolkningsföreträden. Wenger (1998) pekar exempelvis mot hur användandet av metaforer kan befästa och reproducera en form av praktikgemenskap och uteslutning av andra tolkningsmöjligheter. På liknande sätt poängterar Salo att det inte går att använda vilken innebörd eller likhet som helst som utgångspunkt för metaforen då ”likheten måste vara förståelig och kommunicerbar inom en gemensam, delad föreställningsvärld.” (Salo 2003, s 2). Metaforer kan därför studeras utifrån ett maktperspektiv som betonar relationen mellan språk och praktik. Som Lakoff och Johnson (1980) påpekar har såväl estetiska som konceptuella metaforer inte enbart en ytlig funktion, utan utgör en form av sociala konstruktioner och verklighetsskapande.

Med detta som utgångspunkt blir det möjligt att undersöka hur metaforer kan fungera som en sorts genväg till konsensus och ställa frågor kring vilka uteslutningar och tystnader som användandet av metaforer skapar. Inom organisationsforskning har Czarniawska-Joerges och Joerges (1988) studerat hur ledningspersoner använder metaforer för att styra förändringar i en viss riktning. Metaforen utgör då inte enbart symboler utan används medvetet för att påverka beteenden och åsikter. Metaforer har med andra ord en dubbel funktion. De kan öppna upp institutionella praktiker och skapa trygghet i nya och diffusa arbetsroller. Samtidigt kan de inordna nya former av arbetsuppgifter i befintliga tolkningsramar och på så sätt användas för att återskapa tolkningsföreträde och legitima dominerande hierarkier (Winther Jørgensen & Phillips 2000).

Metod och material

Materialet består av dokumenterade samverkansmöten och enskilda intervjuer. I samverkansmötena deltog olika professioner för att utarbeta former för samverkan kring anlagda bränder och annan typ av skadegörelse i en kommun i Väst-sverige. Mötena var proaktiva med syfte att skapa samsyn och etablera kontakter över sektorsgränser. På dessa möten deltog vi aktivt och tog ljudupptagningar vilka sedan transkriberats till text. Även intervjuerna dokumenterades med ljudupptagningar som sedan transkriberades. Vi har också observerat reaktiv samverkan, exempelvis i form av möten i samband med oroligheter eller nattvandring. I dessa fall har vi varit mer passiva och enbart fört anteckningar.

Det empiriska materialet består av tio samverkansmöten som hölls regelbundet under 2010 samt sexton enskilda intervjuer. Vi följde hela samverkansproces-

sen under detta år. Samverkansgruppen sammankallades initialt av räddningstjänsten och de första mötena ledde till ytterligare kontakter. Vilka sektorer som representerades och vilka personer som kontaktades valdes av samverkansparterna. Ett urvalskriterium var att de skulle kunna tala utifrån egen erfarenhet av att möta medborgare. Även om vissa av deltagarna i gruppen befann sig på mer strategisk nivå hade de gemensamt att de positionerade sig som en form av gräsrotsbyråkrater inom sina respektive sektorer (se Lipsky 1980). Urvalet var också begränsat till centrala offentliga sektorer, vilket uteslutit såväl den privata sektorn som ideella organisationer.

Materialet har analyserats med hjälp av kvalitativ textanalys, vilket innebär att det väsentligaste innehållet i de föreliggande texterna tagits fram genom noggrann läsning av de enskilda texternas delar, deras helhet och de kontexter de ingår i (Esaïasson m fl 2004). Vi har valt att utgå från en induktiv ansats vilket betyder att vi identifierat de metaforer som parterna nämnt i samtal om samverkan. Vi har således inte utgått från en deduktiv ansats som skulle ha inneburit att vi i olika givna sammanhang bett aktörerna producera metaforer (Salo 2003, Dobers & Tengblad 2002, Schmitt 2005). Metaforerna i materialet bestod till största delen av meningar, uttryck eller några ord och de kan ses som både kontextuella och förankrade i den situation som de skapades i då de både framkom i enskilda samtal och samtal mellan samverkansparter. Vi uppmärksammade att metaforer förekom när deltagarna samtalande om vissa områden och att olika typer av metaforer användes. Dessa områden kom att bilda tre tematiska kategoriseringar: metaforer om arbete och arbetssätt, metaforer om yrkesrollen och metaforer om känslor i samverkansprocessen. Denna kategorisering är således deskriptiv och redogör för de områden som vi bedömt var centrala i gruppens diskussioner. Utifrån dessa teman för vi en diskussion om metaforers olika funktion med utgångspunkt i tre analytiska kategorier; förklarande metaforer, översättande metaforer och kamouflerande metaforer. Förklarande metaforer innebär att parterna går in i samverkansprocessen med en viss bakgrund och metaforerna beskriver deras uppfattningar om förutsättningar och hinder för samverkan. Översättande metaforer används i syfte att skapa konsensus om vad samverkan kan innebära för de olika parterna, vilket bland annat görs genom att relatera till tidigare erfarenheter. Kamouflerande metaforer däremot handlar om försök att dölja missförstånd och motstridiga perspektiv. Dessa tre kategorier är de analytiska verktyg som genererats ur materialet och som vi använder för att förklara hur metaforer påverkar såväl gränsöverskridande som gränsupprätthållande processer i den tvärssektoriella samverkan vi följt.

Metaforer om arbete och arbetssätt

När deltagarna beskrev sina förhoppningar om och behov av samverkan var det vanligt att de använde metaforer som uppmuntrade till konsensus kring att de invanda arbetssätten inte var nog. De förklarade behovet av samverkan, men också vad de såg som hinder och förutsättningar. Exempelvis kunde en representant från folkhälsa uttrycka det så här på ett av de tidiga samverkansmötena:

Ofta slår man sig för bröstet, för just när händelser sker så har man en organisation med styrka, med krishantering som agerar snabbt. Man 'släcker branden' så att säga. Men man pratar aldrig om det förebyggande och främjandeperspektivet då. För det får vi egentligen aldrig se resultatet av, för då händer aldrig de här grejerna. Vi pratar så reaktionärt hela tiden. Åh jag blir så aaaah... (Ur bandad intervju)

I detta utdrag används metaforerna "slår sig för bröstet" och "släcker branden" för att understryka att det kan vara svårt att bryta upp de sätt som det förebyggande arbetet ofta underordnas åtgärdande arbete inom olika sektorer. Metaforerna har en förklarande funktion och fungerar som en kritik mot att myndighetspersonal generellt sett skulle vara alltför inriktad på att åtgärda och skapa beredskap för extraordinära händelser, vilket gör det svårt att få gehör för argument att man ska minska sannolikheten för att sådana händelser inträffar genom förebyggande och främjande arbete. Ett annat exempel på en liknande kritik var metaforen "stuprör" som uttryckte att den kommunala verksamheten ansågs vara för uppdelad och inriktad på ett område, vilket var ett hinder för utbyte mellan olika förvaltningar.

Metaforen "stuprör" användes som förklarande metafor för att signalera att det fanns konkreta arbetsmetoder där vissa förvaltningar samverkade för enskilda ändamål men att dessa former av samverkan var otillräckliga. Den etablerade samverkan överbryggade vissa gränser, men skapade samtidigt nya uteslutningar när den reducerades till reaktiva åtgärder, det vill säga att kunna "släcka branden". Vidare användes "stuprör" som metafor för att uttrycka att den samverkan man sökte i gruppen skulle gå utanför de etablerade nätverken. Exempelvis menade man att räddningstjänsten sågs som en mindre naturlig samverkanspart i de etablerade nätverken. Social exkludering och folkhälsofrågor har betydelse för bränder och olyckor, men i samverkan kring dessa problem upplevde de sig som "femte hjulet under vagnen" eftersom de inte var "barn i huset". Metaforer som dessa är exempel på hur sådana liknelser var effektiva verktyg för att förklara och sätta fingret på problem- och utvecklingsområden i samverkansprocessen.

Vi kunde även se att de olika verksamheterna lade olika betydelse vid gränsöverskridande och gränsupprätthållande arbete. I en intervju med företrädare för räddningstjänsten framkom att:

Räddningstjänsten är otypliga och lite valhänta i sitt sätt att arbeta i samverkan. Och vi själva, internt inom organisationen, vi skojar ju ofta kring det här. Att nu ska vindbryggan ner och sen åker vi ut. Men nu så får den faktiskt vara nedfälld. Vi drar inte upp den efter oss. Förut åkte vi ju ut, kom tillbaks, drog upp vindbryggan och så var vi här inne. Innanför våra egna väggar. Men idag är det viktigare att vindbryggan ligger kvar där, att man inte drar upp den efter sig. (Ur bandad intervju)

Genom metaforen med en ”vindbrygga” beskrivs här räddningstjänstens försök att förändra sitt tidigare gränsupprätthållande arbetssätt till att arbeta mer gränsöverskridande och förebyggande och att man genom samverkan bättre skulle kunna hantera sådana situationer. I en intervju med företrädare för polisen poängterades snarare vikten av att arbeta mer gränsupprätthållande:

Vi är med i massvis med olika sammanhang med samverkan. Och vid vartenda tillfälle driver vi frågan om vad som är vårt ansvar och vad som är övriga aktörers ansvar. [...] Vi kan inte vara slaskpropp för andra myndigheter som kan dumpa sina problem hos oss. Men samtidigt försöker vi med tydlighet markera vad som går att lösa med våra resurser. Det finns ju en övertro. (Ur bandad intervju)

I utdraget ovan understryks med hjälp av metaforen ”slaskpropp” att man för att kunna samverka måste tydliggöra gränser. Metaforen används å ena sidan för att tala om att man inte vill vara en avstjälningsplats och å andra sidan för att tydliggöra för andra sektorer på vilka sätt man faktiskt kan vara en tillgång och resurs för dem. Metaforen har med andra ord en förklarande såväl som översättande funktion. I utdraget framkommer att samverkan är viktigt, men något man bedriver med stor varsamhet. Där markeras vikten av att alla parter tar sitt ansvar att respektera gränser och det gränsupprätthållande perspektivet blir här tydligt. Samverkan ses som en viktig form av myndighetsutövning, förutsatt att inte ansvarsfrågan blir otydlig.

Den samverkan parterna hoppades på utmärktes av att man inte bara delar upp ansvarsområden, utan formulerar nya ansvarsområden som annars tenderar att ”falla mellan stolarna”, områden som ingen tar ansvar för över huvud taget. En deltagare från socialtjänsten uttryckte det som att jobba för att ”ett plus ett kan bli tre”. Den samverkan de föreställde sig var inte en form av effektivisering

inom redan givna arbetssätt, utan en möjlighet att komma bortom nuvarande arbetssätt och inte begränsas av etablerade strukturer och tolkningsramar. Metaforerna hade här mer funktion av översättning än förklaring, då de ringade in behovet av att nå konsensus kring behovet av att formulera andra ansvarsområden och utforma nya arbetspraktiker. I ett av referensgruppens möten beskrev en representant från folkhälsan en sådan strävan med samverkan i en metafor med en droppande kran: "Det är ju som med det här badkaret som hela tiden droppar över och orsakar översvämning på golvet, har ni sett den bilden? Att vi är här nere och svabbar på golvet i stället för att stänga av kranen." (Ur bandat referensgruppsmöte)

Utifrån detta perspektiv är det inte enbart fråga om att tydliggöra sitt eget ansvarsområde. Snarare framhålls vikten av att tillåta att gränser mellan olika förvaltningars verksamhet överskrids. Här hade metaforer en översättande funktion genom att de underströk att man var beroende av varandra och att man skulle se sig som en del i en helhet samt vikten av att samverka med respekt. Ett annat sätt att uttrycka detta var behovet av att arbeta med "öppna kanaler". Medan metaforen "stuprör" används för att förklara begränsningar i etablerade arbetssätt gjorde metaforen "öppna kanaler" det möjligt att överskrida hinder och nå förändring. Metaforen "stuprör" indikerar ett slutet system med vertikal organisation och styrning uppifrån och ned. Metaforen "öppna kanaler" beskriver däremot behovet av gränsöverskridande arbete och att information överförs mellan olika verksamheter, det vill säga kommunikativa strukturer, transparens och en horisontell organisationsstruktur. I sammanhanget nämndes också behov av tydligt ledarskap och tydlig agenda. En annan metafor var att "lämna över stafettpippen". Den underströk vikten av att den ena vet vad den andre gör eftersom man var beroende av varandra för att fullfölja uppdraget. Denna metafor visar också synen på samverkan som en process av översättningar mellan olika praktiker och organisationer.

I detta sammanhang blev det tydligt att metaforer även kunde ta form av bilder. När gränsupprätthållande verksamheter och gränsöverskridande diskuterades ritade en av deltagarna upp en cirkel, eller ett hjul, indelad i olika "tårtbitar" för att sammanfatta en del av de tankar som kommit upp i diskussionen i gruppen. På dessa tårtbitar fanns öppna respektive stängda dörrar. I mitten av cirkeln var det gemensamma målet för samverkan. Tårtbitarna och dörrarna skulle visa att man kom från helt olika miljöer. Dörrarna visade om man var öppen eller ej för samverkan. Gruppen diskuterade bilden och modifierade den efterhand. Den kompletterades senare med flera hjul som var i rullning, för att understryka att deltagarna såg samverkan som en process och att denna process är cyklisk snarare än linjär.

Den metafor som ritades upp visar att samverkansprocessen är svår att sätta ord på, vilket kan förmodas bero på den icke linjära karaktären av interaktion i sådant arbete (Ansell & Gash 2007). Att arbeta mot samma mål verkar deltagarna vara överens om, men här framkommer olika syn på gränsarbetet och balansgången mellan gränsöverskridande och gränsupprätthållande arbete. Å ena sidan påtalas att det finns en risk med gränsupprätthållande arbete vid akuta situationer om man inte är beredd att dela med sig av information och samverka. Å andra sidan påtalas vikten av att respektera varandras professioner och uppdrag och inte gå in på varandras områden. Bilden blir ett sätt att tydliggöra gränser och skapa förutsättningar för olika parter att agera på ett sammanhållet sätt. Här kan vi också se att metaforerna ”tårtbitar” och ”dörrar” har inte bara en förklarande funktion utan också en översättande funktion.

Deltagarna var överens om att de problem man ville åtgärda hängde samman och att de var uttryck för sociala förhållanden såsom utanförskap eller missbruk et cetera. Genom att samverka med andra hoppades man kunna samla den kunskap och erfarenhet inom olika förvaltningar som man arbetade utifrån. För att förena dessa erfarenheter och kunskaper användes metaforen ”trappa” eller ”stegen” för att kunna åskådliggöra att en överträdelse ofta föregåtts av en annan. Anlagd brand kunde exempelvis tänkas ha föregåtts av annan skadegörelse eller av skolfrånvaro. Och om det vore så blir det också möjligt att konkret gå in och arbeta förebyggande och främjande mot olika steg. Genom att använda ”trappan” och ”stegen” som metafor trodde deltagarna till en början att det skulle vara möjligt att binda samman olika kunskaper. Det visade sig dock att det uppstod frustration då deltagarna inte kunde enas om vad de olika (trapp) stegen bestod av eller vart ”trappan” eller ”stegen” ledde, det vill säga hur olika faktorer som exempelvis missbruk, trångboddhet, fattigdom, utanförskap, okunskap, brott eller skolfrånvaro knöts samman. Vissa kunde känna sig frustrerade för att de inte alls såg någon koppling till sin verksamhet och de kunde också ifrågasätta varandras ”trappor”, vilket kan tolkas som bristande kunskaper om varandras områden. Metaforen ”trappan” blottade även att det kunde finnas direkta motsättningar mellan olika förvaltningar, där en riskfaktor inom en förvaltning kunde var en trygghetsfaktor i en annan. Metaforen visade sig ha en kamouflerande funktion som i detta fall utmanades när deltagarna återvände till en diskussion om sina skilda problemdefinitioner. Som Fleming (2005, s 49) skriver kan metaforer belysa fenomen, men de kan också upprätta en tagen-för-given kvalitet som begränsar analytisk omfattning. Användandet av metaforer leder alltså inte alltid till konsensus utan visade sig i detta fall också kunna ha en kamouflerande funktion. I ovanstående fall fungerade metaforerna ”trappan” och ”stegen” så länge ingen ifrågasatte vad metaforerna egentligen dolde för olika tolkningsrepertoarer. När gruppen konkret återvände till att förklara vilka

definitioner av sociala problem som vägledde dem i deras arbete framstod dessa metaforer som förvirrande snarare än klargörande.

Metaforer om yrkesrollen

Metaforer var återkommande när de beskrev den egna yrkesrollen. Som exempel kan nämnas metaforer som "stigfinnare", "ungdomarnas försvarsadvokat" och "spindeln i nätet". Här kunde vi se att metaforerna hade en översättande funktion och att deltagare på detta sätt bytte perspektiv och skapade nya former av självpresentationer som på något sätt hade med själva arbetsuppgiften att göra (Manca & Delfino 2007). Vad som är intressant att notera är att dessa beskrivningar gavs av deltagare som till stor del arbetade gränsöverskridande och som hade svårt att tydligt definiera sin yrkesroll och yrkeskompetens. Metaforerna blev här viktiga för att understryka den innovativa karaktären av arbetsuppgifterna och att kompetensen är situationsbunden. Auktoritet vilar här inte så mycket på strukturer eller formella regelverk, utan på ens förmåga att känna av fältet och vara reflexiv på gräsrotsnivå.

Vikten av reflexivitet snarare än formell auktoritet underströks också genom metaforen att "bjuda in ungdomarna i finrummet". Det kunde specifikt syfta på en strävan att ge ungdomarna möjligheter att utföra legal graffiti i stället för illegal. Ungdomarna fick även utföra målarjobb hemma hos folk. Metaforen fyllde en förklarande funktion genom att tydliggöra vikten av en strävan att skapa tillit och förtroende genom omsorg och att ta vara på ungdomarnas behov och känslor i en specifik kontext (jämför Hydén Picasso 2012). Genom metaforer som dessa underströks ett professionellt patos som vilade på perspektivet att tillit blir något som de inblandade parterna gemensamt måste arbeta med och det kräver att individen öppnar sig för den andre.

I anslutning till diskussioner om behovet av gränsöverskridande arbete framkom också metaforer som berörde olika tankar om ledarskap. En av dem talade exempelvis om att "Utan mig så blir det liksom inget. Det finns ingen som håller i när, var och hur. Jag är liksom navet, den som utför." Ett hjulnav användes som metafor för att uttrycka behovet av ett tydligt ledarskap som bygger på struktur, formella regelverk och tydlig ansvarsfördelning. Det kan ses som en motsats till innebörden av metaforen "spindeln i nätet" som användes av en person som arbetade nära ungdomarna. Att vara "spindeln i nätet" innebar här att vara ute bland ungdomarna, spinna sitt nät, samla in information och sedan tänka ut strategier för sitt handlande. Här fanns inga färdiga regelverk att utgå ifrån. De båda metaforerna förklarade två olika synsätt på behovet av ledarskap inom två olika sektorer och yrkesroller.

Andra metaforer om yrkesrollen var att "man går i sina egna hjulspår", vilket uttryckte en kritik av en alltför stark inriktning på gränsupprätthållande arbete.

Denna metafor fyllde både en förklarande och översättande funktion, då det här kan skönjas en önskan om nytänkande. Samtidigt blev det tydligt att denna metafor hade en kamouflerande funktion, då det inte rådde konsensus kring huruvida de egna hjulspåren var ett problem eller en möjlighet. I vissa sammanhang kunde det lyftas fram som en möjlighet när man i stället för ”hjulspår” använde begrepp som att man ”kör sitt eget race”. Medan ”hjulspår” stod för ett slentrianmässigt handlande så stod denna metafor för ett värnande om vikten av att följa sin egen övertygelse och inte bry sig om vad andra gör. Samtidigt kunde denna inställning problematiseras av andra, exempelvis av hur brandmän och polis agerade alltför mycket på egen hand och förlitade sig för mycket på sin uniform och sin roll som tydliga företrädare för myndigheter. Det gällde att visa upp personen bakom uniformen och tona ned maktförhållanden och maktkamp. ”Annars blir det”, som en av dem uttryckte det, ”bara en kampdräkt som går omkring och som man inte har förståelse för”.

Men att ha en mer personlig framtoning kunde samtidigt vara ett hinder om det riskerade att göra det otydligt vad som ingick i yrkesrollen. Att skapa relation till medborgarna och vara ute bland allmänheten underlättades om det inte fanns tvetydigheter om vad som var ens uppdrag och roll, det vill säga att man i varje situation agerade som en yrkesutövare och inte som en privatperson. Det var inte minst ett problem som uppstod i samverkan när denna blev alltför förtrolig. Både metaforen ”hjulspår” och ”sitt eget race” kunde med andra ord ha en kamouflerande funktion då det i praktiken inte rådde någon konsensus kring de olika myndigheternas perspektiv på tillitsskapande. En representant från rättsväsendet vidhöll exempelvis starkt vikten av att vara tydlig i sin yrkesroll visavi ungdomarna genom att inta en auktoritär position och ”hålla ett brandtal för dem”.

Metaforer om känslor i samverkansprocessen

Känslometaforer användes dels för att tala om att vissa situationer i arbetet med ungdomarna tolkades utifrån en känsla, dels för att det uppstår känslor av utanförskap i samverkansprocessen. Förväntningar på och upplevelser av samverkansarbete uttrycktes i hög grad genom känslometaforer som visade att arbetet vilade på förtrogenhetskunskap, det vill säga kunskap som baseras på erfarenhet och känsla. Det kunde handla om att överblicka en situation och tolka den utan att för den skull kunna uttrycka den i ord (Liedman 2002). De metaforer som uttrycker erfarenheter på detta sätt har en översättande funktion men kan även glida över i en förklarande funktion. Arbetet nära ungdomarna på fältet beskrevs med följande metaforiska uttryck: ”Allt detta är ju magkänsla, det är därför det är svårt att hantera det”. Metaforen ”magkänsla” har här en översättande funktion då den bygger på tidigare erfarenheter. Samtidigt får den en förklarande funktion

då det i samverkan med andra kan vara ett hinder att inte kunna sätta ord på det man faktiskt gör. Vikten av att kunna förstå och tolka den situation man befann sig i och veta vad som borde göras kunde också uttryckas med hjälp av metaforer och ett exempel är "Sätta upp ett finger i luften och känna vart det blåser" vilket också är en beskrivning av förtrogenhetskunskap. Ytterligare en metafor som anknyter till förtrogenhetskunskap är att arbeta utifrån "fingertoppskänsla". Metaforer som dessa uttryckte att det fanns förväntningar på ett framgångsrikt samverkansarbete på ett individuellt plan. Denna samverkan handlade inte enbart eller främst om att etablera ett formaliserat nätverk eller överenskommelser, utan snarare om att kunna sätta ord på sin förtrogenhetskunskap och i samverkan finslipa sin magkänsla. Samverkan förväntades skapa förutsättningar för utbyte av information och kunskaper, men handlade framför allt om att etablera förtroendefulla relationer över sektorsgränser och över tid. Som tidigare nämndes diskuterade gruppen hur samverkan fungerade som ett hjul som var i rullning, där olika myndigheter var olika tårtbitar som tillsammans bidrog till en helhet. Om man inte lyckades skapa denna helhet och hålla hjulet i rullning, det vill säga ett successivt arbete med att bevara de "öppna dörrarna", var arbetet dömt att misslyckas och det uttrycktes som att "det kan bli helt skogstokigt".

Samverkansprocessen väckte även känslor av utanförskap och upplevelse av att vara ensam i sitt arbete. Deltagarna kunde uttrycka sig i termer av att man var "inte barn i huset" eller blev "femte hjulet under vagnen", som tidigare nämnts. Det är då intressant att notera att personer i verksamheter som är satta att förebygga utanförskap själva kan uppleva detta i samverkan med andra parter. En ytterligare metafor som uttrycker risken med att inte bli accepterad yttras av en av deltagarna på följande sätt: "Då hamnar jag alltid i blåsväder. Det gör jag varje gång, eftersom jag jobbar ganska ensamt." De emotionella metaforernas funktion är av såväl översättande som förklarande karaktär och handlar främst om relationella aspekter. Metaforerna blir här betydelsefulla då de grundar sig i känslor som på ett eller annat sätt kan påverka hur parterna sedan faktiskt handlar i praktiken och kan visa eventuella maktordningar och uteslutningar i själva samverkansprocessen som är viktiga att uppmärksamma (Salo 2003, Wenger 1998).

Avslutning

I denna artikel har vi lyft fram språkets och metaforers betydelse i samverkansprocessen, och vilken roll metaforer har när företrädare för olika organisationer ska mötas och samverka. Genom att studera olika typer av metaforer tydliggjordes deltagarnas syn på samverkan och hur de arbetade språkligt för att möjliggöra en gemensam praktik. I första hand har deltagarna använt vad Lakoff och Johnson (1980) kallar för konceptuella metaforer. Metaforerna beskrev ofta dilemman i vardagssituationer, gav exempel på organisatorisk kontext, kulturella

perspektiv på exempelvis tillit och förtroende och kollektiv tillhörighet. Metaforerna synliggjorde också vilka känslor som väcktes av sådant arbete i form av värdekonstituerande metaforer (Salo 2003).

Vad som blev tydligt i resultatet är referensgruppens växlande perspektiv mellan gränsupprätthållande och gränsöverskridande arbete, vilket uttrycktes i form av olika metaforer som skapade perspektivförskjutningar. Uppdelningen mellan gränsupprätthållande och gränsöverskridande menar vi inte ska ses som signum eller specifika för en viss sektor. Gränsupprätthållande och gränsöverskridande utesluter inte heller varandra. I stället ska de ses som olika strategier som parterna växelvis kunde tillämpa för att beskriva sina perspektiv på samverkan. Parterna menade att en fungerande samverkan kräver en ömsesidig respekt för såväl gränsupprätthållande som gränsöverskridande arbete (jämför Rolandsson & Oudhuis 2009, Brunsson & Sahlin-Andersson 2000, Huxham & Vangen 2005, Bartley & Ericson 2011, Danermark & Kullberg 1999, Danermark 2000, Axelsson & Bihari Axelsson 2007).

Resultatet visar att metaforerna har olika funktion i detta gränsarbete. Dels har de en förklarande funktion där deltagarna genom att använda olika metaforer beskriver förutsättningar och hinder för samverkan, dels har de en översättande funktion där deltagarna använder metaforer i syfte att relatera till tidigare erfarenheter för att öka förståelsen för vad samverkan kan innebära för just dem. I vissa fall har användandet av metaforer varit klaggörande. I andra fall har de inte varit tydliga nog utan haft en kamouflerande funktion. Deltagarna har tagit för givet vad metaforerna betyder, och först när vi bad dem rent konkret tala om vad metaforerna innebar för dem framkom direkta motsättningar. Detta visar att användandet av metaforer inte är helt oproblematiskt. När de har en kamouflerande funktion kan de verka konserverande och förstärka etablerade maktordningar och tolkningsföreträden (Wenger 1998).

Att deltagarna lagt olika innebörder i begrepp eller haft svårigheter att beskriva vad de gör kan uppfattas som hinder för samverkan. Men vi vill snarare framhålla att det kan ses som en del i samverkansprocessen och en möjlighet att utveckla samverkan och meningsfulla relationer. Det kan stärka känslan av att dela ett gemensamt uppdrag och ansvarsområde och stärka möjlighet till lärande. Talet om samverkan blir då ett led i processen att formulera en gemensam praktik. Metaforerna fyller här en funktion att göra det möjligt för deltagarna att röra sig bortom etablerade arbetsformer och sektorsgränser. De skapar en form av konstruktiv osäkerhet. Metaforerna gör det möjligt att distansera sig i relation till etablerade arbetsformer och formella gränser, utan att för den skull avfärda dem. Dock är det viktigt med konkretisering av metaforernas betydelse för att undvika att de får en kamouflerande funktion.

Referenser

- Ansell C & Gash A (2007): "Collaborative governance in theory and practice." *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4)543–571.
- Axelsson R & Bihari Axelsson S (red) (2007): *Folkhälsa i samverkan mellan professioner, organisationer och samhällssektorer*. Lund: Studentlitteratur.
- Bartley K & Ericson M (2011): "Ett plus ett kan bli tre", en studie om samverkan kring sociala risker". Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Brunsson N & Sahlin-Andersson K (2000): "Constructing organizations: The example of public sector reform." *Organization Studies*, 21/4: 721–746.
- Bryson JM, Crosby BC & Stone MM (2006): "The design and implementation of cross-sector collaborations: Propositions from the literature." *Public Administration Review*, 66(Suppl 1)44–55.
- Czarniawska B (2001): *Metaphores and the cultural context of organizing*. GRI-report 2001:3, Gothenburg Research Institute. Göteborg: School of Economics & Commercial Law, Göteborg University.
- Czarniawska-Joerges B & Joerges B (1988): "How to control things with words: Organizational talk and control." *Management Communication Quarterly*, 2, 170.
- Danermark B (2000): *Samverkan – himmel eller helvete?: [en bok om den svåra konsten att samverka]*. Stockholm: Gothia.
- Danermark B & Kullberg C (1999): *Samverkan: välfärdsstatens nya arbetsform*. Lund: Studentlitteratur.
- Dobers P & Tengblad S (2002): "Metaforer som verktyg för ideologisk styrning. Fågel, fisk eller mittemellan?" *Nordiske Organisasjonsstudier*, 4(1)60–83.
- Ericson M (2011): *Nära inpå. Maskulinitet, intimitet och gemenskap i brandmäns arbetslag*. Dept of Sociology, Göteborg Studies in Sociology no 48. Göteborg: University of Gothenburg.
- Esaïasson P, Gilljam M, Oscarsson H & Wängnerud L (2004). *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts.
- Fleming P (2005): "Metaphores of resistance." *Management Communication Quarterly*, 19(1) August, 45–66.
- Gibbs RW Jr (1994): *Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Huxham C (red) (1996): *Creating collaborative advantage*. London: SAGE.
- Huxham C & Vangen S (2005): *Managing to collaborate: The theory and practice of collaborative advantage*. London: Routledge.
- Hydén Picasso S (2012): "Tillit och förtroende i polisarbete. En fråga om norm- och omsorgsrationalitet." I: Björngren Cuadra C & Fransson O (red): *Tillit och förtroende. Ständiga utmaningar för professionella* (s 91–107). Malmö: Gleerups.
- Hörnemalm J (2008): *Samverkan är ett magiskt ord: Motstridiga ambitioner och ideal i nätverksorganisering*. Diss. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Lakoff G & Johnson M (1980): *Metaphores we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Liedman S-E (2002): *Ett oändligt äventyr*. Stockholm: Bonniers.
- Lindberg K (2002): *Kopplandets kraft: Om organisering mellan organisationer*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lipsky M (1980): *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Manca S & Delfino M (2007): "Learners' representation of their affective domain through figurative language in a web-based learning environment." *Distance Education*, 28(1) May, 25–43.
- Pipan T (2000): "Metaphors and organizational identity in the Italian public services." *Scandinavian Journal of Management*, 16(4) December, 391–409.
- Rolandsson B & Oudhuis M (red) (2009): *Att våga leda i förändring: En fråga om förtroende*. Lund: Studentlitteratur.
- Salo P (2003): *Lönar det sig att odla eller plocka pärlor i språket? – om metaforer i pedagogisk forskning*. Paper presenterat vid Kasvatustieteen päivät, Helsingin yliopisto, 20–21 november 2003.
- Schmitt R (2005): "Systematic metaphor analysis as a method of qualitative research." *The Qualitative Report*, 10(2)358–394.

- Svensson LG (2003): "Yrkes- och professionssociologi". I: Blomsterberg M & Soidre T (red): *Reflektioner. Perspektiv i forskning om arbetsliv och arbetsmarknad* (s 27–43). Forskningsrapport nr 123, Sociologiska institutionen. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Wenger E (1998): *Communities of practice. Learning, meaning and identity*. New York: Cambridge University Press.
- Winther Jørgensen M & Phillips L (2000): *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Staffan Bengtsson och Lars A Svensson

Projekt människan – Arbetsrehabiliteringens möte med den enskilde

Artikeln handlar om hur välfärdsorganisationer och deras tjänstemän kopplade till aktivitets- och sysselsättningsåtgärder agerar i mötet med den enskilde och vilka berättelser som skapas om individerna. Artikeln diskuterar hur projektdeltagaren omgärdas av en fortgående medikalisering och en social fragmentisering, där projektdeltagarens problematik reduceras och där individens egen röst tycks få ett begränsat utrymme.

Staffan Bengtsson, fil dr, lektor i socialt arbete, Hälsohögskolan i Jönköping
staffan.bengtsson@hhj.hj.se

Lars A Svensson, fil dr, lektor i socialt arbete, Högskolan Väst, Trollhättan
lars.a.svensson@hv.se

Talet om arbetslinjen har intensifierat kommunernas ansträngningar att genom olika aktiveringsprojekt öka kraven på personer som är arbetslösa. Detta har inneburit att problematiken kring medborgarens rättigheter och skyldigheter, samt myndigheternas strävan efter disciplinering och kontroll, har blivit mer framträdande – med ökade krav på den enskildes motprestation

och betoning på *workfare* och arbetsetik (Johansson & Møller 2009, Ulmestig 2007, Johansson 2001, Hedblom 2004, Thorén 2009, Salonen 2009). En central problematik är vilka kategoriseringar som uppstår och konstrueras runt individer som är föremål för dessa ansträngningar. Tidigare studier har uppmärksammat hur enskilda i mötet med *human service organizations*¹ ofta underordnas organisationens normativa logik om vad som är riktigt och önskvärt (Lipsky 2010, Hjärne & Mäkitalo 2008, Jonsson 1996, Olin & Ringsby Jansson 2009). Den

¹ På svenska ofta benämnt i termer av människobehandlande eller människoförändrande organisationer.

här artikeln fokuserar på vad som händer i mötet mellan välfärdsorganisationen och medborgare samt vilka innebörder i termer av kategoriseringar och berättelser om den enskilde som kan kopplas till detta möte. Kännetecknande för välfärdsorganisationer är att de riktar sig till människor med syftet att i olika utsträckningar bedöma, kartlägga och genom interventioner försöka upprätthålla eller förändra något hos eller runt individen (Hasenfeld 1983, Thylefors 2007). I samtliga delar spelar myndighetsutövaren, inte minst kopplat till aktiverings- och arbetsmarknadspolitiken, en avgörande roll för att organisera och genomföra kontakten/mötet med den enskilde. Lipsky (2010) har med sitt begrepp *street-level bureaucrats* betonat vikten av att studera vad som pågår i detta möte och hur handlingsutrymmet används för att omvandla och tolka vaga politiska mål till en konkret praktik (Lipsky 2010, Olin & Ringsby Jansson 2009). Det handlar också om vems kunskap som får genomslag och från vilken aktör tjänstemännen hämtar sitt stöd, vilket tangerar frågor om hur spänningen mellan rättigheter, kontroll, disciplinering och kategorisering kan beskrivas och förstås (Johansson & Møller 2009, Ulmestig 2009). Dessa processer påverkas av rådande kulturella normer om det normala och det avvikande, samtidigt som kategoriseringar kan begränsa sätten att förstå en viss problematik (Lipsky 2010, Madsen 2006).

I det följande diskuteras denna problematik utifrån remisser relaterade till arbetsrehabilitering i ett regionalt samverkansprojekt. Att studera den typen av dokumentation är motiverat inte minst utifrån att det är en viktig del i kommunikationen mellan olika organisationer, vilket tangerar premisserna för en fungerande samverkan. Syftet med artikeln är att utifrån exempel från dessa sociala akter analysera hur projektdeltagarna beskrivs, vilket bryts ner till följande frågeställningar: Vilka frågor ställs om projektdeltagarna och hur besvarar tjänstemännen dessa? Hur beskrivs den enskildes problematik? Vad anges vara målet med insatserna? I vilken utsträckning och på vilket sätt framträder den enskildes delaktighet i dessa dokument?

Empiri och analys

Analysen tar avstamp i ett samverkansprojekt i en medelstor svensk kommun, där olika organisationer samverkar kring arbetsrehabilitering för de som har svårt att ta sig in på arbetsmarknaden. Från respektive organisation utgår så kallade remisser med önskemål om insats², skrivna av en av organisationens tjänstemän. På grundval av dessa tas sedan beslut i ett gemensamt forum, med företrädare för de samverkande organisationerna, gällande rekommendationer om en lämplig insats. I praktiken innebär det att individen rekommenderas att pröva ett visst sysselsättningsprojekt. Remisserna utgör därför ett viktigt underlag då organisa-

² Antal remisser från respektive organisation: Socialtjänst (St) 6, Försäkringskassa (Fk) 10, Arbetsförmedling (Af) 5, Primärvård (Pv) 3 och Psykiatri (P) 1. I några fall står flera organisationer bakom en remiss.

tionerna ska samverka och enas kring en handlingsrekommendation. Undersökningen baseras på 23 slumpvis framtagna remisser.³

Att studera sociala akter innebär ett studium av skriftliga manifestationer. I vilken utsträckning informationen avspeglar verkligheten utanför texten är svårt att uttala sig om (Lundström 2008). Remisserna innehåller organisationens beskrivning av individen och utgår från den information tjänstemännen anser vara värdefull att samla in. Remisserna bidrar därmed till ett bestämt sätt att kategorisera eller förstå individens problematik. Social dokumentation uttrycker enligt Morén (1999, s 335) "alltid ett *seende*". Samtidigt har vi i analysen sökt spår efter eventuella motberättelser, där organisationens beskrivningar utmanas av individens egna (Hydén 2005). I undersökningen har vi utgått från kategoriseringsbegreppet, vilket innehåller dels en *framhävnings effekt* där något synliggörs som det centrala i ett fenomen, dels en *maskeringseffekt* där något döljs, dels en *smittoeffekt* i vilken "kategorins medlemmar" i någon mån betraktas som "identiska" (Santesson-Wilson 2001, citat s 10). Fokus här har varit att identifiera remissernas beskrivningar av den enskilde och att diskutera hur dessa sammantaget kan förstås i termer av kategorisering eller en övergripande berättelse om projektdeltagaren.

Analysen av materialet är baserad på en upprepade närläsning av remisserna⁴, där vi har skapat meningsbärande teman i relation till våra frågor och teoretiska begrepp (Padgett 2008, Kvale & Brinkmann 2009). I praktiken handlar det om en pendlande tolkningsprocess mellan den empiriska läsningen och en mer teoretisk förståelse av det undersökta fenomenet (Alvesson & Sköldberg 2008). I det här fallet handlar det om att studera remisserna mot bakgrund av aktiveringspolitiken och den ökade individualiseringen. De bärande teoretiska länkarna som har väglett vår analys har varit begreppen *medikalisering* och *institutionell argumentation*, vilka diskuteras i anslutning till resultatet. Även om dessa begrepp fanns med i vår förförståelse var ambitionen att inledningsvis närma oss remisserna mer förutsättningslöst. Under analysens gång framstod dock dessa begrepp som alltmer meningsbärande redskap för att öka och problematisera förståelsen av de empiriska utsagorna. Därmed skedde också en växling i analysprocessen från en mer induktiv till en mer deduktiv tolkning. Detta skedde parallellt med att vi studerade remissernas olika frågeområden och analyserade deras innebörder och meningar. Till viss del sammanfaller våra teman med hur remisserna är konstruerade utifrån mer medicinska respektive sociala frågeområden. I detta har sedan

³ I studien har vi arbetat efter forskningsetiska riktlinjer vilket innebär att analysen har gjorts på oidentifierat material. Från berörda myndigheter har vi begärt att få ta del av sekretessbelagt material och akterna har lämnats ut till oss med vetskap om att de ska bli föremål för granskning och analys. Namn på personer och verksamheter är fingerade.

⁴ De citattecken som används i resultatdelen anger empiriska utsagor och hänvisningen till empirin sker genom kortform kopplat till aktuell organisation (se fotnot 2) följt av ett upprättat löpnummer som anger vilken remiss det gäller.

komparationen utgjort en bärande del, där remissernas delar har problematiserats och tolkats mot remissernas helhet (Alvesson & Sköldberg 2008).

En svaghet är det begränsade antal remisser som utgör empirin. Samtidigt är vår avsikt inte att påvisa vidare statistiska generaliseringar, utan att synliggöra spännvidder med kvalitativa innebörder. Våra tolkningar ska därför betraktas som tentativa exemplifieringar vilka kan bidra till att identifiera nya forskningsfrågor på området.

Resultat

Remissernas innehåll

Beskrivningarna om projektdeltagaren kan relateras till remissernas grundkonstruktion. De fasta frågorna i remisserna (*matris 1*) berör både hälsoaspekter och sociala aspekter kopplade till den enskilde. De fungerar därmed som inkluderings- och exkluderingskriterier, eftersom remisserna är begränsade till faktorer som organisationerna ansett ha mest relevans för sysselsättningsfrågan.

Matris 1. Remissernas innehåll och omfattning, n=23.

Remissens frågor	Inga uppgifter	1–10 ord	11–20 ord	Fler än 20 ord
Familjesituation	-	15	4	4
Boendesituation	-	20	1	2
Barn	-	20	2	1
Nuvarande sysselsättning och försörjning	-	17	2	4
Försörjning under insatsen	2	21	-	-
Utbildning och arbetslivserfarenhet	1	5	6	11
Alkohol/droger	1	20	1	1
Hälsotillstånd *)	-	5	4	14
Samverkande myndighet	3	19	1	-
Tidigare insatser och resultat	4	8	3	8
Handläggarens syfte med remissen **)	-	5	1	17
Deltagarens önskemål om förändring/stöd	4	12	3	4
Övrig information	17	3	2	1

*) Innebär fysisk eller psykisk ohälsa, eventuell diagnos, behandlande läkare eller annan vårdinstans.***) Samt eventuellt förslag till åtgärd.

Anmärkning: Matrisen anger hur många remisser som innehåller ett visst antal ord i svaret kopplat till en viss fråga så som de är angivna i remisserna. Frågor om personuppgifter har uteslutits ur matrisen. I de fall handläggaren hänvisar till en bilaga har detta räknats som fler än 20 ord.

Noterbart är att den medicinska dimensionen är given. Likaså antyder frågor om till exempel alkoholvanor hur remisserna konstruerats utifrån normativa idéer om det goda livet i relation till aktivering. Genomgången av remisserna visar också bristen på information och ibland finns inga uppgifter alls under en viss punkt och inte heller motiveringar till dessa luckor (*matris 1*). Exempel på detta är frågor om nuvarande sysselsättning och försörjning som individen har för tillfället. I 74 procent av fallen berörs denna fråga med bara några fåtal ord (1–10)⁵, utan att betydelsen av en viss situation kommenteras. Samma sak för frågan om individens utbildning och arbetslivserfarenhet. I 48 procent av fallen får detta en något mer utförlig beskrivning (fler än 20 ord). Hur individen till exempel har upplevt tidigare utbildningsinsatser skulle kunna vara högst relevant information utifrån vilka insatser som kan vara lämpliga att pröva. Angående tidigare insatser och resultatet av dessa interventioner är det endast i 35 procent av remisserna som detta ges ett större utrymme (fler än 20 ord). Intressant att notera är också att i 74 procent av fallen utnyttjas inte möjligheten att ange annan övrig information som skulle kunna vara relevant, till exempel individens egna intressen och styrkor. Ett lågt utfall ger även frågan om samverkande myndighet. Där berör 83 procent av remisserna detta med bara ett fåtal ord (1–10), utan att kommentera vad denna samverkan har inneburit – vilket också visar den tystnad som vi kan spåra i remisserna, i bemärkelsen det som inte tas med. Andra viktiga noteringar är att remisserna är som mest omfattande när det gäller frågan om hälsoaspekter och tjänstemannens mål med interventionen. De är betydligt mer begränsade när det gäller att redovisa individens egna önskemål. Sammantaget illustrerar matrisen ovan hur begränsat remisserna tycks bidra till att beskriva individens komplexitet i relation till sysselsättningsproblematiken.

Det medicinska språket

Aktiveringspolitiken går hand i hand med en fortgående individualisering och medikalisering av sociala fenomen i stort, där individen förstås och förklaras mer utifrån brister och ohälsa snarare än utifrån strukturer och sociala omständigheter (Dahlstedt 2009, Topor 2010, Oscarsson 2011, Hallerstedt 2006, Ågren 2011). Holmqvist (2006) menar att de som har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden omges av en medicinsk tolkningsram, där individens problematik reduceras. I detta ligger att välfärdsorganisationer bidrar till medikaliseringen genom att konstruera kategorier av individer vilka är anpassade till de insatser som organisationen har att tillgå. I detta ligger enligt Holmqvist en strävan efter ”osäkerhetsreduktion” i vilken organisationen försöker att kontrollera omgivningen genom att göra den mer hanterbar. Som en följd av detta blir det organi-

⁵ Samtliga procentangivelser i avsnittet är baserade på *matris 1*.

sationens ”egna begrepp, språkliga klassifikationer och idéer [som] står i centrum snarare än de arbetslösas behov” (Holmqvist 2006, s 37; Hedblom 2004).

Vi menar att remisserna här bär spår av denna medikalisering. En viktig aspekt i beskrivningarna av de individer som blir föremål för insatser berör det språkbruk som remisserna använder sig av. Med språkbruk åsyftas här den terminologi som används för att beskriva den enskildes problematik. Återkommande refererar remisserna till ett medicinskt perspektiv. Till en del är detta som vi har sett redan inbyggt i remissernas konstruktion, där den enskildes fysiska och psykiska ohälsa beskrivs – vilket illustrerar organisationernas förförståelse gällande de biologiska mekanismernas betydelse för att förklara individens svårigheter. Hälsotillstånd är i sig ett neutralt begrepp; men genom att explicit fokusera ”ohälsa” begränsas möjligen här en mer holistisk förståelse av individen och dennes livskontext.

Remisserna antyder även en tilltro till medicinering. Påståenden som att ”pat[ienten med ADHD] har erhållit behandling med metylfenidat [...] med mycket gott resultat” (P6) blir en bekräftelse på den medicinska interventionens styrka kopplat till aktiveringspolitiken. Eller som här då en tjänsteman från försäkringskassan sammanfattar framtidsscenarioet för en av projektdeltagarna:

Dr x menar att läget är ett annat nu. När han nu är förbättrad [utmattningsdepression] av medicinen samt att han önskar fortsatt rehabilitering själv, finns det inget som hindrar att han prövar detta [att ingå i ett rehabiliteringsprojekt]. Uppgifterna hämtade från FK:s telefonkontakt med dr X. (Fk3)

Noterbart är att beskrivningen här tycks bygga endast på kommunikation mellan två organisationer utan att den enskilde själv varit delaktig. Här talas *om*, inte *med* den enskilde, vilket är intressant utifrån det explicita kravet att remisserna ska fyllas i tillsammans med den sökande. Vidare försvåras källkritik och uppföljning då samtalet mellan organisationerna endast är baserade på muntliga uppgifter.

Centralt är också de diagnoser som används för att förklara individernas situation. Genom detta kategoriseras individen till stor del utifrån sin diagnos, där den medicinska etiketteringen sammantaget fokuserar individens brister och tillkortakommanden, som här med psykiatrin som remitterande instans:

Häftigt temperament, koncentrationsproblem, inlärningsproblem, hyperaktivitet under skolorn och mycket av besvären har bestått upp i vuxen ålder [...] Symtomatologin förenlig med ADHD-diagnos... (P6)

Här placeras inte egenskaperna in i ett sammanhang kopplat till sysselsättningsproblematiken, utan tolkningen lämnas öppen. I andra fall är informationen

minimalistisk och utgörs enbart av diagnosens etikettering. Med diagnoserna kategoriseras och beskrivs individen utifrån en medicinsk rationalitet, där klassificering och rekommendationer från hälso- och sjukvården tycks få en given tyngd i processen. Kort information om att någon har ”Asperger syndrom, DAMP, Tourette” (Af15), eller att någon har en ”anpassningsstörning F432, personlighetsstörning UNS F609” (Fk4), ger en högst fragmentarisk bild av den enskildes förutsättningar i de här sammanhangen. Tillvägagångssättet antyder snarare en tro på att diagnoser är generella och inte satta i växelspel med miljön och den enskildes livssituation.

Dessutom synliggör remisserna hur individer kopplade till den här typen av verksamheter blir utsatta för omfattande utredningsinsatser. Det reser frågor om vilken insyn och möjlighet till egenmakt som individen har i sammanhanget, som i exemplet nedan där socialtjänst och primärvård är remitterande organisationer:

Åsa har sedan tidigare genomgått en del utredningar. En APU på AF resulterade i att Åsa skrevs ut från AF [...] Man har också gjort en neuropsykiatrisk utredning men resultatet av utredningen har man inte sparat och Åsa kan inte redogöra för vad som stod i utredningen. Åsa tror att hon också har genomgått en del andra utredningar men kan inte redogöra för vilka utredningar det handlar om eller vem som har gjort dem. (St/Pv5)

Möjligen ser vi här prov på att organisationens tjänstemän förväntar sig att individen i fråga ska kunna placera återkommande utredningar i det egna meningskapandet, och relatera nyttan av bedömningarna till den egna livssituationen och möjligheten att finna en fungerande sysselsättning. Detta kan också relateras till ovan nämnda individualisering, där mer ansvar förskjuts till individen och individnivån.

Samtidigt antyder vissa exempel hur den medicinska beskrivningen kan kombineras med andra orsaker, där även sociala och miljömässiga faktorer till en del tillåts förklara individens situation och upplevelser:

Kerstin har uppburit sjukpenning [...] på grund av kronisk muskelinflammation [...] och depression efter att ha vuxit upp under traumatiska omständigheter vilket i hög grad präglat Kerstins fortsatta liv. (Fk1)

Citatet synliggör vikten av att förstå individen mot dennes tidigare livserfarenheter och antyder hur komplex individens situation kan vara. Hur ska individens situation egentligen förstås i relation till arbetsrehabiliteringen? Ett bestående intryck av remisserna är dock att den medicinska rationaliteten verkar få en do-

minerande roll och att experternas utlåtande väger tungt. Remisserna fokuserar mycket på hinder, där diagnoserna förenklar och individen objektifieras, vilket riskerar att "läsa berättelsen" – som Hallerstedt (2006, s 21) uttrycker det – om individen.

De fragmentariska sociala beskrivningarna

En analys av remisserna visar samtidigt ansatser till mer sociala beskrivningar, i vilka sociala omständigheter och relationer synliggörs. Även om detta till en del balanserar en medicinsk tolkningsram runt individen bidrar remissens utformning till att konstruera en fragmentarisk bild av den enskildes livssituation och historia. En avgörande komponent i sociala frågeområden är att den enskilde framför allt förstås utifrån ett antal brister, vilket ger begränsat utrymme för de möjligheter som ändå kan tänkas finnas i den enskildes livskontext. En följd av beskrivningarna blir även här att både orsaken till problemen och förändringspotentialen mycket förpassas till individnivån.

En svaghet som betonas i remisserna är *bristande sociala relationer*. I detta kan vi också ana tjänstemännens idéer om det värdesatta – vilket i sin tur påverkar sättet att beskriva den enskilde. Frågor om familjesituationen antyder underliggande idéer om familjens och de starka bandens betydelse; remisserna lyfter fram en isolerad och ensam människa med bristande nätverk. Korta utsagor av typen "ensamstående. Far avliden. Mamma bor i x. Ingen kontakt med övrig släkt" (Fk12), eller "X bor ensam skild från sin fru" (St18), vittnar om en individ med begränsad social interaktion; men ger samtidigt begränsad information om hur uppgifterna egentligen ska förstås. I andra fall nämns skadliga relationer med "våld och hot och övergrepp" (Fk2), men utan att knyta detta till den aktuella kontexten. Remisserna kan även väva in sociala framtidsprognoser i vilken även andra aktörers val anses vara viktiga, dock utan att uppgifternas relevans för aktiverings- eller sysselsättningsproblematiken synliggörs:

Pojkvännen har haft en beroendeproblematik, vårdad enligt LVU, men ej längre. Enl Pat[ienten] är pojkvännens ambitioner också att fortsätta nyktert och drogfritt liv. (P6)

Denna fragmentisering framträder också när det gäller bristen *ekonomisk utsatt-het*. Rader som att "Eva är arbetslös och uppbar försörjningsstöd" (St11), eller "Ingen sysselsättning går på försörjningsstöd" (St18), antyder den ekonomiska press som individerna uppges leva under, men utan att sätta in detta i ett vidare sammanhang. Information som att "maken har sjukersättning" (St11) antyder även här en vidare problematik med andra aktörer inblandade kopplat till den ekonomiska situationen.

Till detta kan också föras *utbildningsbrist* och korrelationen mellan bristfällig utbildning, dålig förankring på arbetsmarknaden och svag ekonomi. När en tjänsteman från Arbetsförmedlingen skriver att individen har gått ”3 eller 4 år på IV-programmet (minns inte själv)” (Af9), eller genom att en handläggare från försäkringskassan kategoriskt hävdar att någon helt ”saknar utbildning” (Fk1), skapas en diffus bild av den enskildes förutsättningar på arbetsmarknaden. I linje med bland andra Holmqvists (2006) resonemang tenderar aktiveringspolitiken att reducera långtidsarbetslösa till en homogen kategori av individer definierade utifrån ett antal brister. De knapphändiga uppgifterna ger litet utrymme för andra typer av motverkande eller stärkande mekanismer i individens miljö. Tjänstemännens anteckningar tycks snarare understryka normativa idéer om till exempel könsroller och familjekonstellationer, vilket möjligen missar andra typer av meningsbärande nätverk i individens liv. Därmed bidrar även remissernas sociala frågor genom sin fragmentisering till att förstärka den medicinska tolkningsramen, vilken tycks få en mer sammanhållen funktion av att förklara individens problematik. Vi kan även i remissernas mer sociala frågor se spår av den individualisering som Gough (2007), Dahlstedt (2009) och Holmqvist (2006) noterat i anslutning till medikaliseringen, där problemen knyts främst till individen och inte till en vidare helhetsbild eller till andra mer strukturella faktorer. I likhet med vad Billquist och Johnsson (2007) framhållit i anslutning till social dokumentation kan vi även notera att remisserna har begränsad information gällande problembeskrivning, processdata och hur innehållet i insatserna egentligen är tänkta att genomföras.

Disciplinering, gemenskap och försvar

Resonemangen ovan tangerar inte minst frågor om remissernas normativa karaktär. Enligt Holmqvist (2006) innefattar mötet mellan individen och organisationen en förhandlingsaspekt i vilken individen förväntas anta organisationens förklaringar och perspektiv. Hjörne och Mäkitalo (2008) har beskrivit detta i termer av en institutionell argumentation, där långtidsarbetslösa socialiseras in i ett institutionellt *vi*, i vilket organisationens normer dominerar. Genom detta får individen ”lära sig ta institutionens perspektiv som utgångspunkt för sitt eget resonemang”, vilket bidrar till att organisationen skapar anpassade kategorier, som bättre ”matchar de lösningar som står till buds inom institutionen” (Hjörne & Mäkitalo 2008, s 192, 204), något som även Hedblom (2004) har framhållit. Detta innebär, enligt Billquist och Johnsson (2007), att det i dessa sammanhang främst är organisationens tolkning som dominerar.

Remisserna tycks också omges av professionernas sätt att definiera vad som är gott och riktigt. Det nominella målet med arbetsmarknadsprojekten är underordnat idén om självförsörjning. Men remisserna tycks också understryka nor-

mativa föreställningar från tjänstemannens sida gällande det rätta beteendet, där deltagandet i aktiveringsprojekt förväntas ge individen ”möjlighet till att träna på att komma i tid” (Fk4), förbättra ”förmåga att passa tider”, eller att aktivitet är något som ska främja utvecklingen mot ett ”jämnare temperament” (P6), vilket tycks understryka disciplineringsstankens roll kopplat till aktivering. Denna typ av norm är inte nödvändigtvis relaterad till insatsens mål på policynivån. Många gånger tycks det inte bara handla om att få den enskilde i arbete utan om mer indirekta mål, där ett nominellt mål underordnas tjänstemannens idé om det sociala livets betydelse. Den enskilde anses därför behöva ”komma ut för att inte isolera sig” (Fk16), vilket tycks innefatta idén att någon måste tränas socialt innan andra mer övergripande mål kan uppnås, eller som en handläggare från försäkringskassan skriver i ett fall:

[Individen behöver] få vägledning och struktur på veckan och tillvaron samt möjlighet till sociala kontakter samt via stöd och hjälp närma sig arbetslivet/praktik. (Fk2)

Detta sätt att placera in individen i en längre framtidsinriktad process, där individen förväntas passera olika faser innan målet om en etablering på arbetsmarknaden kan nås, formuleras så här av tjänstemän vid Arbetsförmedlingen:

Anders bör få en stabilitet i sitt mående för att förbereda sig inför den öppna marknaden. Få svar på vilket arbetsutbud Anders har...? (Af7)

Mårten behöver tid att växa och mogna i lugn och ro. (Af9)

Här är det inte främst arbete som är första målet. I detta framträder idéer om det rätta livet, vilket möjligen synliggör en kritik mot att individen har funnits länge i systemet med risk för inlåsnings effekter. När en tjänsteman vid socialtjänsten menar att någon inte blir ”friskare av att gå hemma” (St8) avslöjar detta hur denne tycks skapa en bild av projektdeltagaren som någon som måste förflyttas till mer interaktiva sammanhang. Bakom detta kan möjligen anas tjänstemannens tolkning av individens liv som inte tillräckligt meningsfullt. Det som kan öka graden av mening blir därmed ett aktivitetsprojekt.

Men remisserna illustrerar också hur tjänstemannen kan inta rollen av att i någon mån försvara individen *mot* systemet. I ett fall skriver en tjänsteman vid försäkringskassan att det är ”angeläget att Maria kan komma igång så snart som möjligt eftersom hennes sjukersättning upphör” (Fk4). Rader som dessa visar hur målen med insatsen kan styras utifrån skilda logiker, där tjänstemännen till en del ikläder sig olika roller.

Utsagorna i remisserna antyder med andra ord det som Lipsky (2010), Hjärne och Mäkitalo (2008) och Holmqvist (2006) har påtalat: tjänstemännen möter individerna med de normer och de värderingar de själva bär med sig gällande vad som är ett riktigt leverne, och att detta också påverkar deras handlingsrekommendationer. Samtidigt kan vi utifrån remisserna också se en vidare problematik gällande den institutionella argumenteringen. Det tycks inte *bara* handla om att överföra normer till individerna, utan kan även handla om att i någon mån också anta den enskildes perspektiv och försvara denne *mot* systemet.

Organisationens röst

I lagar och regelverk som styr välfärdsorganisationernas arbete betonas individens inflytande och självbestämmande (till exempel Socialtjänstlagen 2001:453, § 1). I analysen av remisserna kan vi dock se hur arbetet med arbetsmarknadsprojekten kan ha svårare att översätta brukarmedverkan till praktik. Tjänstemännen använder sitt handlingsutrymme till att tolka och förstå samspelet mellan olika organisationer i relation till de problem som individen upplever (Lipsky 2010). Här svarar tjänstemännen med att återkommande placera individen i olika projekt, vilket följande rader från en handläggare vid försäkringskassan belyser:

Hanno Attila har tidigare varit inskriven i S-uppdraget 2006. Efter utredning rekommenderades istället en längre tids arbetsrehabilitering i projektet Skäret. Hanno var inskriven i projektet under vår/sommar 2007 [...]. I januari 2008 började Hanno [i projektet] Trädgården. Hon avslutade där i början av 2009. Avslutade på inrådan av dr x, dvs att inte pressa henne ytterligare [...]. Är själv motiverad att göra nytt försök [i projektet] Skäret för att komma vidare i sin rehabilitering. (Fk3)

Rader som dessa understryker hur individen kan röra sig mellan olika utredningar och interventioner. Samtidigt använder tjänstemännen sitt handlingsutrymme till att utbyta information med andra organisationer och tillsammans med dessa etablera en konsensus kring lämplig handlingsrekommendation, vilket följande exempel från försäkringskassan visar:

I diskussion med behandlande läkare på psyk kom vi fram till att [insats x] kunde vara lämpligt för Vivianne. (Fk16)

På vilket sätt individen själv har varit en del av denna beslutsprocess eller i formuleringen av önskemål framgår inte. Samtidigt ställs insatsen i relation till en vidare existentiell fråga vad individen vill och önskar. Remisserna synliggör hur olika organisationer kommunicerar med varandra och framväxten av en gemen-

sam tolkning i relation till aktiveringspolitiken, något som följande rader från socialtjänsten belyser:

Undertecknad har först inhämtat X åsikt om ovanstående förslag [att individen ska genomgå en arbetsförmågebedömning]. X jobbar som sjukgymnast och med hennes kännedom om Anitas sjukdomshistoria och värkproblematik anser hon det vara en lämplig väg att gå. (St11)

Återigen är det oklart i vilken utsträckning den enskilde givits utrymme i processen, då individens egna önskemål får högst begränsat utrymme i dokumentationen.

I 70 procent av ärendena finns inga eller bara några få ord (1–10) angivna under denna punkt (Deltagarnas önskemål om förändring/stöd, *matris 1*). Den enskildes önskemål, där de dokumenterats, tycks främst inskränka sig till respons på de förslag som presenterats. När en tjänsteman vid socialtjänsten skriver att den enskilde ”ställer sig [...] något mer positiv” (St11) antyder detta att individen snarare är mottagare än ett handlande subjekt. Individen framträder i remissen sällan med sin egen röst, utan fixeras genom tjänstemannens tolkning. Detta ger den enskilde en mer indirekt roll i relation till tjänstemannens mer normativa beskrivning, där det inte verkar finnas någon konflikt mellan aktörerna; som här då socialtjänsten beskriver ett fall:

Vad Annika önskar är en bedömning som leder till en långsiktig lösning. Att leva på försörjningsstöd och praktisera på [verksamheten] Ungdomsprogrammet för att få pengar är inte något som löser hennes livssituation på lång sikt. Annika vill gärna ha en bedömning av vad hon klarar av och i vilken utsträckning. (St5)

Såväl tjänstemän som den enskilde tycks i citatet ovan vara helt överens om att en förändring måste till och vad denna ska innehålla. Formuleringen är fast förankrad i en övergripande aktiveringslogik. När en tjänsteman från socialtjänsten kort konstaterar att ”Sven vill ha jobb” (St18) ger också detta en begränsad information för att närmare kunna diskutera vad som egentligen ligger i det målet och hur vägen dit ska se ut. Önskemålen är sällan återgivna i jag-form, utan det tycks vara tjänstemannen som talar, vilket väcker frågor om hur dessa möten främjar ökad delaktighet. Även när akterna använder sig av direkt anföring kan delaktigheten och egenmakten problematiseras:

Från pat[ientens] sida önskemål om start halvtid då ”det var länge sedan jag hade något arbete”. (P6)

Även här blir det en fråga om urvalsförfarande. Vilka citat väljs ut och på vilka grunder? Formuleringar av den här typen understryker en värdemässig konsensus mellan tjänstemannen och individen, utan synliga spår av konflikter. När den enskilde, utifrån en tjänsteman vid Arbetsförmedlingen, uppges ha som önskemål att ”komma ut och jobba och försörja mig själv på sikt” (Af15) eller ”få ett arbete på sikt för att kunna försörja sig” (Af9) ligger det alltså nära aktiveringspolitikens slutmål.

Matris 2. Tjänstemännens och individens angivna mål med insatsen.

Målkategori / Aktör	Tjänstemännens angivna mål n = 23	Individens angivna mål n = 19
Nå arbetsmarknaden	14	8
Personlig utveckling	13	12
Bedömning arbetsförmåga	4	2

Anmärkning: Matrisen beskriver insatsens mål så som de anges i remisserna, n = antal remisser. I några fall finns inte individens önskemål angivna varför n här blir relativt lägre. Med kategorin Nå arbetsmarknaden menas utsagor som knyter insatsen till målet om att nå arbetsmarknaden, till exempel ”hjälp närma sig arbetslivet”. Med Personlig utveckling menas mål där utsagorna kretsar kring att individen genom insatsen ska bryta en social isolering eller få mer struktur på sin tillvaro, till exempel ”komma ut i sociala sammanhang”. Med Bedömning arbetsförmåga menas att insatsen betraktas som ett steg på vägen att utreda individen vidare, till exempel ”Vi önskar att X skall få en aktivitetsbedömning”. En remiss kan förekomma i flera kategorier.

Samtidigt kan tjänstemännen som sagt placera den enskilde i en mer fasinriktad process, där *olika* mål slås fast, vilka inte alltid tangerar arbetslinjen. I 39 procent av fallen anger inte ens tjänstemannen arbetsmarknaden som tydligt mål (*matris 2*). Ser vi till individerna är det 58 procent som inte lyfter fram ett reguljärt lönearbete som ett önskemål (*matris 2*), utan det är andra aspekter som måste vara uppfyllda innan det kan bli tal om lönearbete. En individ ser till exempel deltagandet i ett sysselsättningsprojekt som ett medel för att ”återfå självkänsla o självförtroende” (Fk 19). En annan vill få hjälp med att ”få struktur på tillvaron, komma ut och bygga upp orken” (Fk 1). Uttryck som att individen själv vill ”komma ut och prova på arbetslivet och ett socialt sammanhang” (St8), eller ”komma ut och få struktur på tillvaron” (Fk10), anger främst vikten av ordning och sociala möten. Att få ett reguljärt lönearbete tycks många gånger ligga utanför individernas framtidshorisont. Noterbart är också att samma typ av formuleringar kan förekomma både i de avsnitt som anger tjänstemannens syfte med insatsen och de som anger individens önskan, vilket återigen reser frågor om vems röst som framträder i dokumenten.

Dessutom kan pålitligheten i dokumentationen diskuteras. Det förekommer sällan konkurrerande uppgifter om den enskildes önskemål, vilket möjligen talar för att denne inte alltid är medförfattare, utan det är främst tjänstemannens tolkning som dominerar, något som även Billquist och Johnsson (2007) lyft fram. Noterbart är också att den enskildes önskemål eller inflytande är begränsat till en separat punkt i remisserna, vilket reser frågor om hur individerna gjorts delaktiga i processen. Med andra ord ser vi tendenser i vårt material som tycks ligga nära den institutionella argumentation som Hjørne och Mäkitalo (2008) har diskuterat, där individen ges begränsat utrymme för att bli medskapare i det samtal som omger interventionen.

Diskussion

Genomgången av remisser knutna till samverkansprojektet belyser hur organisationernas agerande genom sina beskrivningar sammantaget främjar en övergripande berättelse om individerna, vilket skulle kunna benämnas i termer av *projektmänniskan*. Det är alltså någon som passerar genom olika arbetsmarknadsprojekt och återkommande underställs bedömningar och kartläggningar utmynnande i en reducerad och fragmentarisk livsberättelse. En framhävningseffekt är att kategoriseringen av projektdeltagarna mycket bottnar i en medicinsk berättelse i vilken problematiken individualiseras och där individen till stora delar blir sin fysiologiska brist och diagnos. Parallellt sker en maskeringseffekt, där sociala och miljömässiga faktorer mer blir diffusa bakgrundsbeskrivningar, utan status av att vidare förstå individens problematik eller kopplingen mellan miljö och biologi. Den medicinska och den sociala berättelsen förenas därmed i sin icke-inkluderande karaktär, där förståelsen för individens meningsskapande begränsas. Något paradoxalt kan vi uttrycka detta som att berättelsen om deltagarna i olika arbetsmarknadsprojekt snarare tycks karakteriseras av just en avsaknad av en sammanhängande berättelse. Möjligen är detta ett uttryck för det som Hedblom (2004), Holmqvist (2006) samt Hjørne och Mäkitalo (2008) talar om i termer av ”standardisering” i vilken den enskilde förvandlas till ett ”hanterbart ärende” (Hedblom 2004, s 97). Beskrivningen av deltagaren i ett arbetsmarknadsprojekt riskerar därmed att bli en låst berättelse med fokus på medicinska etiketteringar – där individens delaktighet begränsas och där denne tycks ha internaliserat ett konfliktfritt normativt vi i vilken alla parter tycks vilja samma sak (Hjørne & Mäkitalo 2008). Detta kan, för att följa Oscarsson (2011), Gough (2007), Hallerstedt (2006) och Topor (2010) bidra till att mer komplexa förklaringsmodeller gör halt vid reduktionistiska sanningar om den enskildes liv. Det kan också innebära, som framhållits av Holmqvist (2006) och Dahlstedt (2009), att medikaliseringen av arbetsmarknadspolitiken fördjupas, där kategoriseringens smittoeffekt i det här fallet kan komma att främja en mer stereotyp bild av projektdeltagaren.

Analysen visar också att projektmänniskan är någon som blir föremål för tjänstemännens olika sätt att förstå sin egen roll och syftet med en insats, vilket problematiserar talet om arbetslinjen. Vikten av att skapa en disciplinerad medborgare ställs också mot andra faktorer som betonar den personliga utvecklingen. Det finns också exempel på hur tjänstemännen till en del försöker bistå individen *mot* systemet, vilket till en del problematiserar exempelvis Hjörne och Mäkitalos (2008) tal om den institutionella argumentationens normöverföring. Att tjänstemännen kan utgå från olika målbilder reser frågor kring hur detta påverkar organisationernas förutsättningar att samverka och i vilken utsträckning de talar om samma sak. Det är svårt att i remisserna finna uttryck för hur samspelet mellan organisationerna och individen har fungerat historiskt. Möjligen kan denna tystnad förstås utifrån den osäkerhetsreducering som Holmqvist (2006) talar om där organisationerna på olika sätt försöker att kontrollera sin omvärld. Att använda remisserna till att mer självkritiskt problematisera kring samverkansfrågor kan till exempel innebära en risk för att frågan om aktivering förskjuts från individnivå till en mer strukturell nivå, vilket kan resa andra krav på organisationernas arbetssätt.

Samtidigt är detta en begränsad undersökning och våra slutsatser behöver prövas mot en mer omfattande empiri. Framtida studier bör innehålla en fördjupad maktanalytisk diskussion gällande samverkansproblematiken, och hur vi kan förstå olika aktörers agerande kopplat till aktivering. Detta gäller också frågan hur välfärdsorganisationerna möjligen har skilda sätt att kommunicera med varandra och med individerna. Vad betyder det i så fall för kategoriseringsprocesser och arbetsmarknadspolitiken i stort?

Referenser

- Alvesson M & Sköldbäck K (2008): *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Billquist L & Johnsson L (2007): "Sociala akter som empiri – Om möjligheter och svårigheter med att använda socialarbetares dokumentation i forskningssyfte." *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1)3–19.
- Dahlerstedt M (2009): *Aktiveringens politik – Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Malmö: Liber.
- Gough R (2007): *I utredningens namn: Två analyser: En kollegial granskning och en analys av innehållet i beslutsunderlag när beslut handlar om stöd till psykiskt funktionshindrade personer*. Fokusrapport nr 4. Kalmar: Fokus Kalmar län.
- Hallerstedt G (2006): "Introduktion. Lidandets uttryck och namn". I: Hallerstedt K (red): *Diagnosens makt: Om kunskap, pengar och lidande* (s 11–28). Göteborg: Daidalos.
- Hasenfeld Y (1983): *Human service organizations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Hedblom A (2004): *Aktiveringspolitikens Janusansikte: En studie av differentiering, inklusion och marginalisering*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Hjörne E & Mäkitalo Å (2008): "På vems premisser? Institutionell argumentation och socialisering av barn och vuxna". I: Molin M m fl (red): *Meningsskapande och delaktighet* (s 187–207). Göteborg: Daidalos.
- Holmqvist M (2006): "Medikalisering av arbetslöshet". I: Holmqvist M & Maravelias C (red): *Hälsans styrning av arbetet* (s 27–60). Lund: Studentlitteratur.

- Hydén L-C (2005): "Berättelser och motberättelser om psykiskt lidande". I: Hydén L-C (red): *Från psykiskt sjuk till psykiskt funktionshindrad* (s 217–226). Lund: Studentlitteratur.
- Johansson H (2001): *I det sociala medborgarskapets skugga – Rätten till socialbidrag under 1980- och 1990-talen*. Diss, Lunds universitet. Lund: Arkiv förlag.
- Johansson H & Møller IH (2009): "Vad menar vi med aktivering?" I: Johansson H & Møller IH (red): *Aktivering – Arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring* (s 9–29). Malmö: Liber.
- Jonsson TB (1996): "Implementering av arbetslinjen inom sjukförsäkringen – Konsekvenser för invandrarklienter". *Socialvetenskaplig tidskrift*, (3)147–165.
- Kvale S & Brinkmann S (2009): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lipsky M (2010): *Street-level bureaucracy – Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lundström T (2008): "Aktforskning". I: Meeuwisse A m fl (red): *Forskningsmetodik för socialvetare* (s 120–135) Stockholm: Natur och Kultur.
- Madsen B (2006): *Socialpedagogik: Integration och inklusion i det moderna samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Morén S (1999): "Dokumentationens roll i socialt arbete – Perspektiv och utvecklingsmöjligheter". *Socialvetenskaplig tidskrift*, (4)329–342.
- Olin E & Ringsby Jansson B (2009): *Unga med funktionshinder på väg ut i arbetslivet: En utmaning för välfärdssystemet*. Rapport nr 1. Göteborg: FoU i Väst.
- Oscarsson L (2011): "Utvärdering och evidensbaserings". I: Blom B, Morén S & Nygren L (red): *Utvärdering i socialt arbete: Utgångspunkter, modeller och användning* (s 183–198). Stockholm: Natur & Kultur.
- Padgett DK (2008): *Qualitative methods in social work research*. Los Angeles, Calif: Sage Publications.
- Salonen T (2009): "Aktivering i socialt arbete. Dåtid och nutid." I: Johansson H & Møller IH (red): *Aktivering – Arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring* (s 55–85). Malmö: Liber.
- Santesson-Wilson P (2001): "Att studera symbolpolitik – Fyra problem och tänkbara lösningar". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, (1)1–27. *Socialtjänstlagen* 2001:453.
- Thorén K (2009): "Socialt arbete och aktiveringens politik". I: Johansson H & Møller IH (red): *Aktivering: Arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring*. Malmö: Liber.
- Thylefors I (2007): *Ledarskap i human service-organisationer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Topor A (2010): "Medikaliseringen av det psykosociala fältet: Om en kunskapssammanställning från Socialstyrelsen, IMS." *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1)68–81.
- Ulmestig R (2007): *På gränsen till fattigvård? En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Ulmestig R (2009): "Decentralisering eller privatisering – Lösningen på arbetsmarknadspolitikens problem?". I: Johansson H & Møller IH (red): *Aktivering: Arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring* (s 111–130). Malmö: Liber.
- Ågren G (2011): "Medikalisering och folkhälsa". I: Kolstad A & Kogstad R (red): *Psykologisering av sociala problem: Medikalisering av psykiska lidelser* (s 71–76). Haugesund: Alpha Forlag.

Peter Håkansson

Ungdomsarbetslösheten – Åttio år med återanvänd arbetslöshetspolitik

Ungdomsarbetslösheten som begrepp uppmärksammades politiskt i början på 1930-talet. De åtgärder som sattes in under 1930-talet – subventionerade arbeten och utbildningsinsatser – kom att dominera åtgärdsarsenalen under lång tid. Även förmedlingsverksamheten diskuterades under 1930-talet och har fått betydelse under senare år.

Peter Håkansson, fil dr, post doc, Centrum för tillämpad arbetslivsforskning och utvärdering (CTA), Malmö högskola
peter.hakansson@mah.se

”Sänk ungdomslönerna med 25 procent” uppmanade socialminister Jan Björklund kommunerna i mars 2012 (*Dagens Nyheter* 2012a). Björklund menade att det var bättre att ”en 19-åring får ett jobb med en lägre lön än att han går arbetslös med socialbidrag” (*Dagens Nyheter* 2012b). Björklund anslöt sig därmed till en traditionell förklaringsmodell som går att återfinna i

de nationalekonomiska läroböckerna som vi kan kalla för ingångslönemodellen. Den går ut på att individens marginalproduktivitet måste vara högre än (eller lika med) lönen för att individen ska bli anställd. Enligt ingångslönemodellens förklaring är ungdomars marginalproduktivitet generellt låg och anledningen att ungdomar är mer arbetslösa än vuxna beror på att ingångslönerna generellt är för höga i relation till ungdomarnas marginalproduktivitet.¹ Om ingångslönemodellen accepteras som förklaring finns det fyra möjliga policyrekommendationer:

¹ Ingångslönemodellen kan sägas vara en grundläggande neoklassisk läroboksmo- dell inom nationalekonomi, se bland andra Borjas (1996) eller Björklund (1996). En väl använd introduktionsbok inom nationalekonomi är Eklund (2010). Också där används den neoklassiska modellen, även om andra modeller diskuteras.

1) ingångslönerna sänks, 2) lönekostnaderna sänks (till exempel att arbetsgivaravgifterna sänks för arbetsgivare som anställer en ungdom), 3) subventionerade arbeten (antingen via en direkt lönesubvention till arbetsgivaren eller att staten organiserar motsvarande arbete), 4) individens marginalproduktivitet höjs genom utbildningsinsatser. Mycket tyder på att den tredje policyrekommendationen har dominerat under 1900-talet, men även utbildningsinsatsen har varit omfattande som arbetsmarknadsåtgärd. År 2007 skedde ett trenderbrott då arbetsgivaravgiften för ungdomar sänktes, vilket är en åtgärd med inriktning på policyrekommendation två. Däremot har sänkningar av ingångslönerna hittills inte förekommit i någon större utsträckning, åtminstone inte som en uttalad politik.

Den 25 april 2012 kontrade Socialdemokraterna genom att föreslå ett "Utbildningskontrakt för unga". Utbildningskontraktet gick ut på att alla arbetslösa ungdomar utan avslutad gymnasieskola först och främst skulle avsluta gymnasieskolan. Den som var arbetssökande under 25 år (utan gymnasieexamen) skulle erbjudas antingen en kombination av praktik och studier eller studier på heltid. Utgångspunkten var att högutbildade tycktes vara mindre arbetslösa än lågutbildade, vilket ledde till policyrekommendationen att satsa mer på utbildning och målet att alla skulle ha en gymnasieexamen före 25 års ålder (Socialdemokraterna 2012).

Socialdemokraterna anslöt sig därmed till en förklaringsmodell som skulle kunna kallas utbildningsmodellen. Denna förklaringsmodell utgår från att ungdomar antingen har för låg utbildning eller att de har fel utbildning, vilket skulle vara förklaringen till att de är mer arbetslösa än vuxna. Utbildningsmodellen kan möjligen kopplas till teorin om duala arbetsmarknader som utgår från att arbetsmarknaden är uppdelad i en primär- och en sekundärarbetsmarknad. Jobben på sekundärarbetsmarknaden är sämre betalda, tillfälliga, okvalificerade och har lägre social status. Centralt för teorin är att dessa jobb erbjuder små möjligheter till avancemang till arbeten som är bättre betalda och mer prestigefyllda. På sekundärarbetsmarknaden återfinns grupper som är underprivilegierade och/eller har en svagare anknytning till arbetsmarknaden: ungdomar, etniska minoriteter, kvinnor. Den primära arbetsmarknaden, å andra sidan, erbjuder trygga anställningsförhållanden, större krav på yrkeskunskaper och stabila karriärstegar. Enligt teorin om duala arbetsmarknader drabbar arbetslöshet främst den sekundära arbetsmarknaden (Piore 1979, Schröder 1991). Ungdomarna hamnar på den sekundära arbetsmarknaden då de har otillräckliga yrkeserfarenheter och/eller utbildning och kan således inte vara konkurrenskraftiga på primärarbetsmarknaden.

Ett annat sätt att förstå utbildningsmodellen är via humankapitalteorin (Becker 1964). Denna berördes implicit ovan då ungdomarnas marginalproduktivitet och ingångslön diskuterades. Den grundläggande idén inom humankapi-

talteorin är att individens marginalproduktivitet ökar när individen investerar i utbildning. Det betyder således i det här sammanhanget att om marginalproduktiviteten är för låg i förhållande till lönen, så kan individens marginalproduktivitet höjas genom utbildning. De två förklaringsmodellerna, ingångslönemodellen och utbildningsmodellen, kan sägas sammanfalla genom humankapitalteorin, men deras olika förespråkare tycks trots det stå på olika sidor.

Som den här artikeln ska visa har de två åtgärdstyperna subventionerade arbeten och utbildning dominerat som arbetsmarknadspolitiska åtgärder för ungdomar sedan 1930-talet. Det mest uppenbara sättet att subventionera arbete är via någon form av bidrag (till exempel rekryterings- eller anställningsstöd), men även tillfälliga offentliga arbeten (beredskapsarbeten) som riktas till en speciell grupp kan kategoriseras till denna grupp. Utbildningsåtgärderna var länge yrkesinriktade, men efter hand har även utbildning av mer förberedande slag introducerats. Praktik kan ses som en kombination av subventionerad sysselsättning och utbildning, eftersom denna form innehåller komponenter från båda typerna (Forslund & Vikström 2011).²

Min hypotes är att det finns en påtaglig spårundenhet i arbetsmarknadspolitiken som är svår att bryta. Det finns visserligen exempel på andra teorier som lett fram till andra policyrekommendationer, till exempel med utgångspunkt från den sökteoretiska forskningen (Holzer 1988, Bramoullé & Saint-Paul 2010, Calvo-Armengol & Zenou 2005, Calvo-Armengol & Jackson 2004, Håkansson 2011), men politiken i sin praktiska tillämpning har ofta begränsats till satsningar på förmedlingsverksamheten under Arbetsförmedlingens formella ansvar.³ Det betyder att rekommendationerna stannat vid en formell form av matchning trots att den sökteoretiska forskningen ofta betonat informella nätverk som den mest effektiva sökmetoden. En invändning mot detta påstående skulle naturligtvis kunna vara att satsningar på praktikarbete och liknande kan leda till att individen kan få ett kontaktnät på arbetsmarknaden som kan vara användbart. Det kan naturligtvis stämma, men detta perspektiv har betonats i ganska liten utsträckning.

Även statistisk diskriminering kan diskuteras i detta sammanhang. Statistisk diskriminering innebär att en viss gruppstillhörighet baserad på till exempel etnicitet, genus eller i det här fallet ålder blir en proxy som signalerar lägre produktivitet, eftersom marginalproduktivitet är svår att observera för enskilda individer (Norman 2003). Exempel på åtgärder som kan bryta den statistiska diskrimineringen är olika former av praktikplats eller arbetslivsintroduktion. Med kontakter

² Forslund och Vikström (2011) väljer i sin genomgång av den svenska arbetsmarknadspolitiken att kategorisera praktik som subventionerad sysselsättning.

³ Kompletterande aktörer har visserligen använts, men de agerar fortfarande utifrån ett formellt statligt uppdrag. Huruvida förmedlingsverksamheten drivs av en privat eller statlig aktör är inte poängen här, utan att dessa sökvägar inte är lika effektiva som informella sökvägar, vilket ska visas.

och referenser på arbetsmarknaden kan individen ges en individuell och rättvis bedömning bortom gruppstillhörigheter.

Syftet med den här artikeln är att visa hur ungdomsarbetslöshetspolitiken återanvänts under de senaste 80 åren och att den i huvudsak följt två former av åtgärdsmodeller; subventionerade arbeten eller utbildningssatsningar.

En inte helt okomplicerad fråga i sammanhanget handlar om hur ungdomar ska avgränsas. Generellt handlar artikeln om övergången från skolan till arbetsmarknaden och denna gjordes i allmänhet tidigare förr. Dock använder jag, då det gäller att beskriva olika ungdomsåtgärder, genomgående den åldersklassificering som gjorts för respektive åtgärd. Ålderskategoriseringen kan därigenom bli något flytande.

Ungdomsarbetslösheten under 80 år – en kort beskrivning

Ungdomsarbetslösheten som politisk fråga har en relativt lång historia, även om intresset för frågan tycks ha gått i vågor. Ungdomsarbetslösheten som strukturellt fenomen började diskuteras i slutet av 1920-talet (Schröder 1991). Under hela 1930-talet tycks frågan ha stått på den politiska agendan, för att avsomna från 1940-talet fram till 1970-talet. Då fick den ny fart, bland annat i form av diskussioner om ungdomsgaranti (infördes i Göteborg 1977) och senare beslut i riksdagen om bland annat Ungdomslag (infördes 1 januari 1984) (Hallström 1989, Hörte 1979, Schröder 1991).

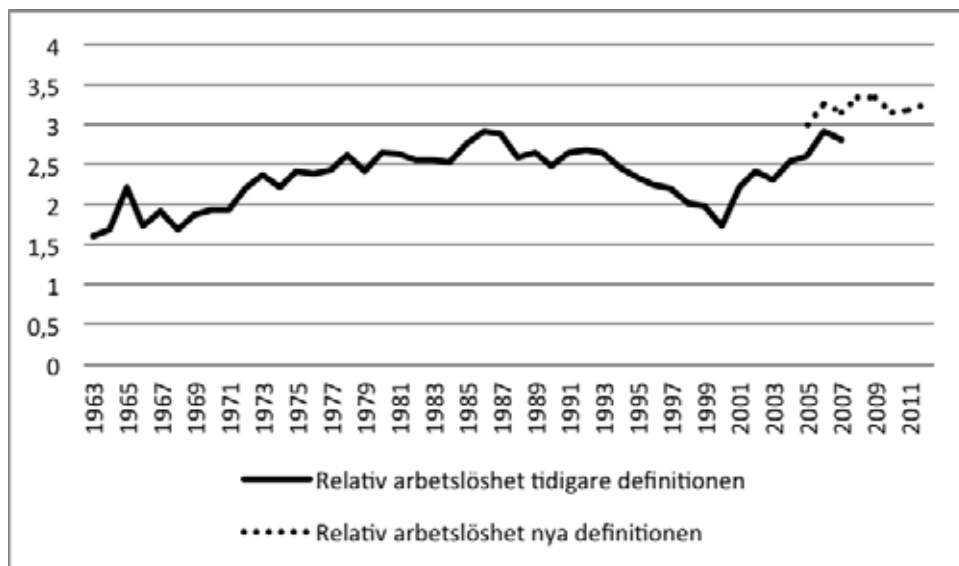
Anledningen till att den politiska diskussionen gått i vågor är naturligtvis den faktiska utvecklingen av ungdomsarbetslösheten. Ett sätt att studera ungdomsarbetslösheten är att analysera den i relation till vuxnas arbetslöshet; den relativa ungdomsarbetslösheten. Detta mått ger en bild av i vilken grad ungdomar ”missgynnas” på arbetsmarknaden relativt vuxna. Arbetslösheten var visserligen hög på 1930-talet, men den relativa ungdomsarbetslösheten var låg. I november 1933 var arbetslösheten bland manliga löntagare (21–25 år) 14,4 procent, men arbetslösheten bland män över 26 år var 12,3 procent, vilket innebar att den relativa ungdomsarbetslösheten endast var 1,17. Arbetslösheten bland män 16–20 år var dock lägre, 12,5 procent (SOU 1934:11).⁴

Den relativa ungdomsarbetslösheten under 1930-talet kan framstå som låg då den jämförs med dagens förhållanden. *Figur 1* visar den relativa ungdomsarbetslösheten åren 1963–2012. Som figuren visar var den relativa ungdomsarbetslösheten relativt låg fram till början av 1970-talet. Även arbetslöshetstalen för ungdomar respektive vuxna var låga. Fram till början på 1970-talet var ungdomsarbetslösheten (20–24 år) cirka 2–3 procent och arbetslösheten för 25–64 åringar cirka 1–1,5 procent. Under slutet av 1970-talet ökade ungdomsarbetslösheten,

⁴ Arbetslösheten mättes i SOU 1934:11 endast för manliga löntagare.

men de vuxnas arbetslöshet låg relativt stilla. Som jag ska visa senare var det under 1970-talet som diskussionen om ungdomsarbetslösheten på nytt kom upp på den politiska agendan.

Figur 1. Relativ ungdomsarbetslöshet 1963–2012. Ungdomars arbetslöshet (20–24 år) i relation till 25–64-åringars arbetslöshet, tidigare definition resp ny definition.

Not: I SCBs nya definition räknas heltidsstuderande arbetssökande som arbetslösa, till skillnad mot den tidigare definitionen där de räknades som studerande. Denna förändring gjordes för att uppnå större samstämmighet med övriga EU-länder som använder denna definition.

Källa: Egna beräkningar med utgångspunkt från SCB, Sveriges statistiska databas, Arbetskraftsundersökningarna (AKU)⁵

1930-talets diskussioner om utbildning och beredskapsarbeten

Till följd av det ökade intresset för ungdomsarbetslösheten från slutet av 1920-talet tillsatte regeringen 1931 fem sakkunniga för att utreda behovet av yrkesutbildning och särskild arbetsförmedling för unga. De tog namnet *1931 års ungdomsarbetslöshetsakkunniga* och avlämnade samma år ett förslag om reservarbete varvat med utbildning för unga arbetslösa. Förslaget avsågs av riksdagen. Två år senare, 1933, antogs dock ett förslag från utredningen om utökad kursverksamhet för arbetslösa ungdomar (Schröder 1991). Krisuppgörelsen med Bondeför-

⁵ För 1963–1969 används SCBs Statistiska tabeller Reviderad bearbetning av arbetskraftsundersökningen 1974:15, 1973:18, 1972:25, 1972:16, 1971:22, 1971:23, 1972:43.

bundet våren 1933 ledde allmänt fram till att den så kallade ungdomshjälpen utvidgades. Hjälpen kunde utgå i form av understöd eller kursverksamhet, och från 1933 fanns även en ny form som inrättades genom krispolitiken: frivillig arbetstjänst (Öhman 1970).

1934 års *ungdomsarbetslöshets*sakkunniga presenterade sitt betänkande i mars 1934. I betänkandet presenterades förutom en relativt omfattande beskrivning av ungdomsarbetslöshetens omfattning och karaktär ett antal förslag till åtgärder. Dessa åtgärder kan delas in i två olika kategorier: 1) olika former av utbildning, 2) ungdomsreservarbete för ungdomar 16–21 år (SOU 1934:11). En fråga som diskuterades i 1934 års utredning var ”Kursverksamhet utom eller inom ramen för den ordinarie skolorganisationen” (SOU 1934:11, s 56) som omfattade utbildning för arbetslös ungdom inom den ordinarie skolorganisationen. Utredningen föreslog att den kursverksamhet som bedrevs i arbetslöshetskommissionens regi skulle utvidgas samt att stödet till folkhögskolor och andra undervisningsanstalter skulle utökas. En ny form av reservarbeten, ungdomsreservarbetena, skulle vända sig till ungdomar 16–21 år, men kunde vara öppna för ungdomar upp till 25-årsåldern. Arbetsveckan skulle vara 48 timmar och bestå till hälften av utbildning och till hälften av arbete (Schröder 1991).

Adolf Wallentheim, som var sekreterare och sakkunnig i utredningen, menade att på längre sikt var en förbättrad arbetsförmedling viktig. Han menade att en särskild ungdomsförmedling, knuten till lokala och centrala arbetslöshetsorganisationer och skolmyndigheten, borde inrättas. Wallentheim ansåg att man däri-genom skulle kunna ”komma tillrätta med det rekommendationssystem genom släktingar och ’bekanta’ som nu i så hög grad florerar” (Wallentheim 1934, s 35). Han identifierade således nätverk som en faktor för anställning, men ansåg att detta borde undvikas och kunde administreras bort genom en god planering och förbättrad arbetsförmedling.

Schröder (1991) påpekar i sin avhandling att ungdomsarbetslöshet definierades på 1930-talet drabba *män* mellan 15 och 26 år. Vid denna ålder kunde reducerat kontantunderstöd utgå och den arbetslöse hänvisas till reservarbete. Som Schröder påpekar uttalades det inte tydligt i texterna att det endast handlade om män. Arbetsuppgifterna som nämns är dock typiskt ”manliga” enligt Schröder. Dessa uppgifter var till exempel skogshuggning eller vägarbete. Vidare påtalades att alla ungdomar skulle ha fullgjort värnplik (vilket endast gällde män på 1930-talet) och de statistiska uppgifterna avsåg endast män, vilket visades ovan (Schröder 1991).

1930-talet och det institutionella paradigmet

Lena Schröder (1991) menar att 1930-talets diskussioner ska förstås och tolkas som en del av ett institutionellt paradigm och teorin om duala arbetsmarknader.

Enligt Schröder ska det institutionella paradigmet ses kontradiktoriskt till jämviktsparadigmet (där ingångslönemodellen ingår). Ungdomarna är utestängda från den primära arbetsmarknaden, som domineras av yrkesskickliga arbetare, och hänvisas i stället till okvalificerade och tillfälliga jobb utan framtidsutsikter på den sekundära arbetsmarknaden. Enligt Schröder beror det på att ungdomarna inte anses ha tillräckliga yrkeserfarenheter för att vara konkurrenskraftiga på den primära arbetsmarknaden. En alternativ förklaring skulle vara att ungdomarna själva föredrar mer tillfälliga anställningar, då de inte bestämt sig för vad de vill göra i framtiden.

Schröder menar att diskussionen under 1930-talet till stor utsträckning kom att handla om att ungdomar inte kunde få arbete som yrkesarbetande, utan var hänvisade till arbetslöshet eller ”springpojksjobb”, så kallade *blind-alley jobs*. Det var alltså bristen på yrkesutbildning som var den främsta orsaken till att ungdomar var arbetslösa enligt dåtidens diskussion. Utbildningsfrågan diskuterades alltså mycket under 1930-talet. Som vi har sett (och kommer att se) har utbildning varit ett återkommande inslag i arbetslöshetspolitiken för unga.

1950- och 1960-talen – teknik och ekonomisk effektivitet

Diskussionen om arbetslösheten kom att avta avsevärt efter 1930-talskrisen. Enligt Schröder (1991, s 1) ”ägnades ungdomsarbetslösheten inte något större intresse förrän mot slutet av 1970-talet”. Att hitta belägg för detta är dock något svårare. Det finns ett metodologiskt problem att försöka belägga att något inte finns. Förutom att referera till Schröder, som är en andrahandskälla, har jag gått igenom en del offentligt tryck från 1950- och 1960-talen.

I Yrkesutbildningsutredningen från 1954 berördes inte ungdomsarbetslösheten alls. Detta kan jämföras med diskussionerna på 1930-talet då yrkesutbildning sågs som ett sätt för ungdomar att komma in på arbetsmarknaden (från sekundärarbetsmarknad till primärarbetsmarknad enligt Schröders terminologi) och ansågs således vara en åtgärd mot ungdomsarbetslöshet. I utredningen 1954 påtalas i stället att ”teknikens utveckling, omläggningar i arbetets organisation och människans förändrade ställning i produktionsprocessen medför krav på en förändring också av yrkesutbildningen.” (SOU 1954:11, s 12).

Utredningen fokuserade således på den tekniska omställningen i näringslivet och ekonomisk effektivitet. Man menade att arbetslivet hade blivit mer tekniskt komplicerat och ställde högre krav på utbildning. Vidare påtalades även att husmoderns yrkesskicklighet är ”av stor ekonomisk betydelse för hemmet. Husmödrarna svarar som konsumentgrupp för de sammanlagt största inköpen” (SOU 1954:11, s 12). En kommentar till detta är att det är intressant att se att det är ekonomisk effektivitet som prioriteras och inte möjligheten att lösa sociala problem (till exempel arbetslöshet) eller jämställdhet som hade kunnat vara

möjliga mål. Utredningen menade dessutom att yrkesutbildningen inte endast skulle rikta sig mot de kvalificerade yrkesarbetarna utan var tvungen att vända sig mot grupper som behövde utbildning av skiftande art och grad.

Enligt utredningen skulle yrkesutbildningen ha två uppgifter. Den första var att den skulle förse näringslivet med utbildad arbetskraft. Häri låg frågan om den tekniska omställningen och ekonomisk effektivitet. Den andra uppgiften handlade om att

... hjälpa ungdomen att anpassa sig och finna tillfredsställelse i arbetet, att förstå arbetets betydelse för individen och för samhället, att genom en planmässig lärogång ge den rent tekniska yrkesskickligheten samtidigt som den utvecklar omdömet, ansvarskänslan och förmågan att arbeta självständigt tillsammans med andra, d.v.s. bidrar till personlighetens framväxande. (SOU 1954:11, s 12)

Vare sig ungdomsarbetslöshet eller ungdomars etablering på arbetsmarknaden nämndes således i utredningen. I stället handlade yrkesutbildning här om att den skulle bidra till personlighetsutveckling och vara karaktärsdanande.

1970- och 1980-talen – ungdomsgaranti och ungdomslag

Under 1970-talet startade återigen en politisk debatt om ungdomsarbetslösheten. Den största anledningen var troligen att ungdomsarbetslösheten *de facto* ökade. En del av de åtgärdsförslag som förekom på 1930-talet dammades av och återanvändes där så var möjligt. Det gällde diskussionen om gymnasieskolans roll och en satsning på utbildning för att motverka ungdomsarbetslöshet. Under 1970-talet innebar det en diskussion om reformering av gymnasieskolan (som infördes 1971) och SIA-reformen (Skolans inre arbete). Idén att satsa på utbildning byggde – precis som Socialdemokraternas förslag hösten 2012 – på observationen att arbetslösheten var lägre bland de grupper som hade längre utbildning (Blomsterberg 1986).

Diskussionen om ungdomsgaranti kom som ett Folkpartiutspel 1973 och senare som en Folkpartimotion 1975. Förslaget gick ut på att alla ungdomar skulle garanteras jobb, utbildning eller praktik. Folkpartiet föreslog vidare en utbyggnad av arbetsförmedlingarna och att ”Alla lediga platser hos arbetsgivare med mer än tio anställda måste i alla län anmälas till arbetsförmedlingen. Det ska också gälla praktikplatser och tillfälliga arbetsuppgifter.” (Riksdagens protokoll 1975/76:70, s 103)

I januari 1977 beslutade Göteborgs kommunfullmäktige att införa en ungdomsgaranti. Idén gick ut på att samordna insatserna från kommunens olika organ och länsarbetsnämnden. Åtgärden innebar i korthet en kombination av tio-

veckorskurser och beredskapsarbeten. Trots att insatsen gav relativt blygsamma resultat kom den successivt att utökas och permanentas (Vestholm 1979).

I början av 1980-talet ökade återigen ungdomsarbetslösheten. Till en början prioriterades åtgärder för 16–17-åringarna. År 1980 infördes introduktionsprogram om upp till fyra veckor och yrkesintroduktion om upp till 40 veckor. *Ungdomsplats* infördes under hösten 1981, vilken skulle vara ett komplement till andra åtgärder för ungdomar under 18 år. Åtgärden innebar att staten lämnade bidrag (75 kronor per dag) till ungdomsplats om lön och andra anställningsförmåner stod i relation till den centrala överenskommelse som arbetsmarknadens parter träffat. Avtalet innebar att ungdom under 18 år fick en lön på 85 kronor om dagen. I övrigt gällde kollektivavtalet för åtgärden. Ungdomsplatsen var tidsbegränsad till sex månader, men kunde förlängas om synnerliga skäl förelåg. Den låga ersättningen innebar en viss kritik och kom även att diskuteras i riksdagen (Riksdagens protokoll 1982/83:148, Regeringens proposition 1982/83:100, bilaga 10). Efter 1983 kom åtgärden att kombineras med det kommunala uppföljningsansvaret och innebar att skolstyrelsen i respektive kommun fick ansvaret att anvisa ungdomarna till åtgärden. Då avskaffades formerna arbetslivspraktik och yrkesintroduktion, vilka således ersattes med ungdomsplats.⁶

Det faktum att åtgärden ungdomsplats överfördes till skolstyrelsen visar att åtgärderna klassades som utbildningsprogram och inte som arbetsmarknadsåtgärder. Frågan hanterades av utbildningsdepartementet och föredrogs i utbildningsutskottet (Utbildningsutskottets betänkande 1982/83:21). Vidare innebar den låga ersättningen ett brott med tidigare praxis som innebar att ersättning skulle utgå enligt gängse lönenivå på arbetsmarknaden.

Åtgärden *ungdomslag* beslutades av riksdagen i december 1983 och började gälla från och med 1 januari 1984. Åtgärden gick ut på att alla ungdomar 18–19 år som inte hade annan försörjning fick arbeta i offentlig sektor som ”biträden i arbeten som utförs åt arbetsgivaren och uträttar andra nyttiga sysslor som annars inte skulle ha blivit uträttade” (SFS 1983:1070, § 1). En person som omfattades av ungdomslag arbetade halvtid, det vill säga fyra timmar om dagen under fem dagar i veckan, om inte arbetsvillkoret i A-kassereglerna var uppfyllt. Ersättningen var högre i ungdomslag än vad den var i ungdomsplats, men tiden var kortare och omfattade, som nämnts, endast fyra timmar. Detta faktum tilldrog sig kritik i riksdagen från samtliga riksdagspartier (Hallström 1989). Ungdomslagen avskaffades 1 juli 1989 och ersattes med inskolningsplatser.

⁶ Begreppet *ungdomsplats* ingick i kommunernas uppföljningsansvar för ungdomar under 18 år. Se vidare SFS (1983:583) samt Regeringens proposition 1982/83:100, bilaga 10.

1990- och 2000-talen – kommunala ungdomsprogram

Under 1990-talet accentuerades antalet åtgärder. Ungefär vartannat år infördes en ny arbetsmarknadspolitisk åtgärd för ungdomar. *Tabell 1* sammanfattar de åtgärder som infördes under 1990-talet.

Tabell 1. Arbetsmarknadspolitiska åtgärder för ungdomar under 1990-talet

Åtgärd	Infördes år
Ungdomspraktik	1992
Ungdomsintroduktion	1994
Datortek	1995
Kommunala ungdomsprogrammet (KUP)	1995
Ungdomsgarantin (UG)*	1998

Källa: Schröder (2000)

* Terminologin har varierat över åren. I början av ungdomsgarantins karriär kallades den "utvecklingsgaranti" (se bland andra Statskontoret 2001).

Den 1 oktober 1995 fick kommunerna möjlighet att överta ansvaret för arbetslösa ungdomar upp till 20 år i det kommunala ungdomsprogrammet (KUP).⁷ Kommunerna kunde då "frivilligt" sluta avtal med länsarbetsnämnden om att ordna sysselsättning som skulle underlätta ungdomens inträde på arbetsmarknaden. Sysselsättningen skulle vara på heltid och kommunen fick ersättning från staten. I praktiken blev det dock ett tvång för kommunerna att teckna avtal, eftersom ungdomar under 20 år från och med 1 oktober 1995 inte hade rätt till statliga arbetsmarknadsåtgärder. I februari 1996 hade alla kommuner slutit avtal med staten.

Verksamheten innebar att kommunen anordnade praktik eller annan verksamhet på heltid för de arbets sökande ungdomar som arbetsförmedlingen anvisade. Programmet skulle innehålla kommunala individriktade insatser med möjlighet till praktik på en arbetsplats kombinerat med utbildningsinslag. Syftet var att ge utbildnings- eller yrkeserfarenhet som skulle kunna motivera till fortsatta studier. Deltagarna i KUP fick ersättning av kommunen och respektive kommun beslutade hur stor ersättningen skulle vara. Ett argument för att flytta ansvaret till kommunerna var att arbetsförmedlingarna inte klarade av att erbjuda arbetsmarknadspolitiska åtgärder till alla arbetslösa. För att kunna erbjuda även de yngsta ungdomarna åtgärder flyttades således ansvaret till kommunerna.

⁷ Lag 1995:706 och senare Lag 2000:625. Genom införandet av Lag 2000:625 om arbetsmarknadspolitiska program, som trädde i kraft den 1 augusti 2000, upphävdes lagen 1995:706 om kommunernas ansvar för ungdomar. Lag 2000:625 har dock samma lydelse.

Ungdomsgarantin (UG) infördes 1 januari 1998 och gick ut på att kommunerna kunde teckna avtal att ta över ansvaret för långtidsarbetslösa ungdomar mellan 20 och 24 år (Lag 1997:1268). Idén var att kommunen tog över ansvaret för de ungdomar 20–24 år som arbetsförmedlingen inte lyckats anvisa arbete, reguljär utbildning eller något lämpligt arbetsmarknadspolitiskt program inom 90 dagar. Kommunen fick ersättning från staten för de ungdomar som deltog i åtgärden. Även inom UG var tanken att utbildning och praktik skulle kombineras, men det var praktik som kom att bli den vanligaste verksamhetsformen. Från statens sida var kravet på verksamheten att den skulle vara utvecklande och kompetenshöjande samt att den bedrevs på heltid i maximalt tolv månader (Statskontoret 2001).

KUP och UG avskaffades den 1 december 2007 då en ny åtgärd för ungdomar 16–24 år infördes, nämligen den så kallade *Jobbgarantin för ungdomar*. Denna åtgärd innebar att staten och den statliga myndigheten Arbetsförmedlingen åter fick ansvar för arbetsmarknadspolitiken för ungdomsgruppen. Åtgärden gäller fortfarande i dag (2014) och tanken är att ungdomar som varit inskrivna på arbetsförmedlingen i tre månader omfattas av jobbgarantin. Åtgärden ska börja med en period av intensifierat stöd och uppföljning av deltagarens arbetssökande och därefter övergå till insatser som kan vara praktik eller utbildning. Ersättningen ska vara så pass låg ”att den inte avhåller ungdomar från att välja reguljära studier framför arbetslöshet” (Regeringens proposition 2006/07:118, s 1). Längden på deltagande i åtgärden begränsades till 15 månader.

Under 2007 trädde en rad reformer i kraft som gick ut på att sänka lönekostnaden för bland andra ungdomar. Den 1 januari 2007 infördes nystartsjobb som gick ut på att öka möjligheterna för dem som stod långt utanför arbetsmarknaden. För ungdomar 20–24 år innebar det att de skulle ha varit arbetslösa minst sex månader. Stödet gick ut på att arbetsgivaren skulle få en skatterabatt motsvarande arbetsgivaravgifterna. För ungdomar skulle detta stöd utbetalas under ett år, men för andra grupper kunde stödet utbetalas under längre tid (Regeringens proposition 2006/07:1).

Den 1 juli 2007 infördes även en generell nedsättning av socialavgifterna för alla ungdomar 18–24 år. Arbetsgivaravgifterna sänktes därmed för ungdomar från 32,4 procent till 21,3 procent (Regeringens proposition 2006/07:84). Den 1 januari 2009 förstärktes reformen ytterligare då sänkningen nu kom att utvidgas till att omfatta alla ungdomar under 26 år. Vidare sänktes socialavgifterna till 15,49 procent, vilket innebar en sänkning med 5,81 procentenheter. För de nya åldersgrupperna innebar reformen en sammanlagd sänkning med 16,93 procentenheter av arbetsgivaravgifterna (Regeringens proposition 2008/09:7).

Kritiken av den generella sänkningen av socialavgifterna har dock varit ganska omfattande. Bland annat skriver Institutet för arbetsmarknads- och utbildnings-

politisk utvärdering (IFAU) i sitt remissyttrande till ”Kraftfullare nedsättning av socialavgifter för unga”:

På lång sikt har dock generella arbetsgivaravgiftssänkningar troligen försumbara effekter på sysselsättningen eftersom de sänkta arbetsgivaravgifterna huvudsakligen ger upphov till högre löner och att lönekostnaderna, och därmed sysselsättningen endast påverkas marginellt. (IFAU 2008, s 1)

Dock påtalar IFAU att det finns vissa fördelar med en generell åldersbaserad sänkning, då den sannolikt blir mindre administrativt krånglig och att åtgärden inte blir ”stigmatiserande” för den arbetslöse då den gäller alla ungdomar.

Generellt har under de senaste åren ett visst ökat fokus lagts på förmedlingsverksamhet. Vissa förändringar har även skett då förmedlingstjänsterna upphandlats av privata aktörer och traditionell verksamhet kompletterats med så kallade jobbcoacher (Forslund & Vikström 2011). Effekterna av jobbcoachningen har utvärderats av IFAU, vilka fann att coachningen generellt haft små effekter, men att deltagarna var nöjda. Effekten på sysselsättningen har varit störst för kvinnor, korttidsarbetslösa, eftergymnasialt utbildade och utomnordiskt födda. Ett år efter coachningens början hade dessa grupper cirka 4 procent högre övergång till arbete. För ungdomsgruppen 20–25 år var dock effekten mycket mindre, 1,7 procent (Liljeberg m fl 2012).

Slutsatser: Vad har vi lärt?

Under de 80 åren med ungdomsarbetslöshet som en politisk fråga är det utbildning, subventionerade arbetstillfällen eller en kombination av de båda i form av praktik som framträtt tydligare än andra. Ett perspektiv som kan användas är att koppla åtgärderna till den neoklassiska teorin om marginalproduktivitet. Om individen har för låg marginalproduktivitet i relation till lönen kan antingen lönen/lönekostnaden sänkas på olika sätt eller produktiviteten höjas genom utbildning. Men det kan självklart finnas alternativa glasögon också. Ett sätt är att se praktik eller subventionerat arbete som ett sätt att komma in på arbetsmarknaden och skaffa sig ett nätverk. När det gäller att analysera utbildning kan detta göras utifrån teorin om duala arbetsmarknader.

De tydligaste exemplen på subventionerat arbete har varit i de fall där det utgått bidrag till privata arbetsgivare då de anställt ungdomar. Det har gällt rekryteringsstöd eller ungdomsplats, men även tillfälliga offentliga arbeten (beredskapsarbeten) som är riktade till speciella grupper kan karakteriseras som subventionerade arbeten (Forslund & Vikström 2011).

Den generella sänkningen av socialavgifter för ungdomar 2007 innebar ett brott med tidigare arbetsmarknadspolitik när det gäller subventionerade arbeten.

Den tydligaste skillnaden mot tidigare var att reformen innebar en generell sänkning av lönekostnaden. Politiken hade tidigare varit inriktad på subventionerade arbeten och omfattat grupper som uppfyllt speciella kriterier. En annan skillnad var avsaknaden av de tidsbegränsningar som tidigare åtgärder har innehållit. När det gäller sänkningen av socialavgifterna är tidsbegränsningen endast den som gäller för ålderskategorin, det vill säga den sänkta socialavgiften gäller fram till dess att individen fyllt 26 år.

Utbildning som en åtgärd för att motverka ungdomsarbetslöshet har varit vanligt förekommande. Den har använts både inom den traditionella arbetsmarknadspolitiken, i form av arbetsmarknadsutbildning, och inom den reguljära utbildningspolitiken. Utgångspunkten har varit att skolan har misslyckats ge de arbetslösa ungdomarna den utbildning som krävs för att platsa på arbetsmarknaden. Paradoxen är dock att dagens ungdomar är mer välutbildade än tidigare, men även mer arbetslösa (Håkansson 2011).

En kritisk fråga i sammanhanget kan därför vara om massutbildning verkligen leder till minskad ungdomsarbetslöshet. Slutsatsen bygger på observationen ju högre/längre utbildning en individ har, ju lägre risk att bli arbetslös. Men som bland annat Boudon (1982) har visat kan massutbildning leda till att ribban totalt sett höjs, vilket är negativt för den enskildes attraktionskraft på arbetsmarknaden och som då måste utbilda sig mer. Resultatet blir att arbetskraften blir överutbildad för de arbetsuppgifter som ska utföras (se även Tåhlin 2007). Detta perspektiv kan dock ifrågasättas. Så har till exempel Åberg (2004) visat att höglönejobben har ökat och låglönejobben har minskat sedan slutet av 1970-talet.

Vilken effekt har då dessa åtgärder haft? Vad säger utvärderingsforskningen? Till Långtidsutredningen 2011 gjorde Anders Forslund och Johan Vikström en sammanfattning av utvärderingsforskningens erfarenheter och arbetsmarknadspolitiken effekter på sysselsättningen och arbetsmarknaden. De menade, precis som Calmfors m fl (2001, 2002, 2004), att för subventionerade anställningar är effekterna bäst för de program som mest liknar ordinarie anställningar och det motsatta gäller för de program som låg långt från ett normalt arbete. En tolkning av detta resultat kan vara att när en person introduceras i ett arbete som ligger närmare ett riktigt jobb blir det tydligare att detta blir en riktig introduktion på arbetsmarknaden, med allt vad det innebär med att utveckla nätverk och få referenser på arbetsmarknaden. Å andra sidan, vilket Forslund och Vikström påpekar, finns det ett potentiellt problem med dessa åtgärder då de förefaller ha störst undanträngningseffekter.

Några utvärderingar har gjorts när det gäller ungdomsåtgärder. Larsson (2003) utvärderade insatser för ungdomar i arbetsmarknadsutbildning och ungdomspraktik under 1990-talets första år. Hon fann att de ungdomar som deltog i åtgärderna fick både lägre inkomster, lägre sannolikhet att befinna sig i arbete och

lägre sannolikhet att påbörja studier än öppet arbetslösa ungdomar. Carling och Larsson (2005) studerade effekterna av Ungdomsgarantin, men fann ingen effekt på flödet från arbetslöshet till arbete. Denna nolleffekt var summan av två motverkande effekter: de ungdomar som var föremål för garantin kom snabbare i arbete innan de hann omfattas av garantin. Däremot tenderade de som väl hade hamnat i garantin att bli inlåsta. Motsvarande effekter fann även Forslund och Nordström Skans (2006). Den menade att ”annonseringseffekten”, det vill säga att individen vet om att man blir föremål för garantin inom 100 dagar, har haft en positiv effekt. Samma studie visade även att Arbetsförmedlingens program (AMU och arbetspraktik) ledde till jobb i större utsträckning än Ungdomsgarantin. Författarna drog därför slutsatsen att den statliga arbetsmarknadspolitiken fungerade bättre än kommunala insatser för unga.

När det gäller förmedlingsinsatser menar Forslund och Vikström att de, generellt sett, kan öka sysselsättningen, särskilt om de kombineras med kontroll. De menar att ökat stöd och rådgivning tillsammans med ökad kontroll förefaller skapa en god mix av utökat stöd och djupare uppföljning och att det därför ”finns all anledning att tro att den ordinarie förmedlingsverksamheten på arbetsförmedlingen är en viktig och fungerande del av den aktiva arbetsmarknadspolitiken” (Forslund & Vikström 2011, s 71). Man kan trots det generellt ifrågasätta effektiviteten i Arbetsförmedlingens förmedlingsverksamhet då man analyserar hur nyanställda fick information om sitt nya jobb. Arbetsförmedlingen har i Lämnat-undersökningen frågat de som varit inskrivna på arbetsförmedlingen, men som lämnat till följd av att de fått ett jobb, hur de fått information om sitt nya arbete. Under perioden 2006–2011 svarade cirka 20 procent att de fått informationen via arbetsförmedlingen, medan cirka 45 procent svarade att de fått informationen via personliga kontakter (vänner och bekanta eller att arbetsgivaren tog kontakt). När det gäller ungdomar (19–24 år) är andelen som fick information via personliga kontakter ännu högre, 52 procent (Arbetsförmedlingen).

Sammantaget ger resultaten från utvärderingsforskningen en delvis skeptisk bild av effekterna av arbetsmarknadspolitiken för unga. De tidigare arbetsmarknadsprogrammen för unga med inriktning på subventionerat arbete/praktik tycks ge små, om ens några effekter på sysselsättningen, och den generella sänkningen av socialavgifterna ger endast försumbara effekter, enligt IFAU (2008).

Bortsett från att den generella sänkningen av socialavgifterna som kan ses som ett nytt spår i politiken, används i stor utsträckning fortfarande åtgärden subventionerat arbeten. I dag är åtgärden samlade i Jobbgarantin för unga, som alltså kan ses som ett paraply för olika åtgärder inriktade på tidsbegränsat subventionerat arbete eller utbildning. Hur kommer det sig att vi tycks återinföra samma åtgärdsprogram, trots att effekterna verkar vara relativt begränsade? En förklaring skulle kunna vara den spårbundenhet som de valda åtgärdena

på 1930-talet tycktes ge. Wallentheim (1934) diskuterade redan på 1930-talet en hel del olika förslag, men 1934 års ungdomsarbetslöshetsakkunniga landade i ungdomsreservarbeten och en utvidgad kursverksamhet. Denna modell tycks ha hållit sitt grepp om ungdomsarbetslöshetspolitiken sedan dess. Det är slående hur mycket från 1930-talet som kommer igen i senare diskussioner, till exempel i diskussionerna om ungdomslag i början av 1980-talet samt kommunala ungdomsprogrammet och utvecklingsgarantin i slutet av 1990-talet/början av 2000-talet.

Arbetsmarknadspolitiken tycks således ha följt två spår i form av att en viss typ av åtgärder har återanvänts, detta trots att forskningen kommit betydligt längre och diskuterar flera andra modeller. Ett exempel är den söketeorietiska forskningen som diskuterar inte bara hur de arbetslösa söker arbete utan även vilka söikkanaler som är effektiva, samt hur matchning mellan arbetssökande och lediga platser går till utanför de formella kanalerna som Arbetsförmedlingen sköter (Holzer 1988, Bramoullé & Saint-Paul 2010, Calvó-Armengol & Zenou 2005, Calvó-Armengol & Jackson 2004, Håkansson 2011). Frågan om matchning och de informella nätverkens betydelse har i dag fått en relativt låg prioritet inom politiken. Däremot vet säkert de flesta människor vilken stor betydelse de informella nätverken har. Wallentheim diskuterade redan på 1930-talet möjligheten att införa särskilda ungdomsarbetsförmedlingar och påtalade även problemet och orättvisan att arbetsförmedling i så stor utsträckning beror på informella nätverk. Dock vill jag påstå att denna fråga inte tagits riktigt på allvar i arbetsmarknadspolitiken i dag.

Referenser

- Becker GS (1964): *Human capital. A theoretical and empirical analysis with special reference to education*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Björklund A (red) (1996): *Arbetsmarknaden*. 1. uppl. Stockholm: SNS (Studieförbundet Näringsliv och Samhälle).
- Blomsterberg M (1986): Ungdomsarbetslöshet. Teoretiska perspektiv och praktiska erfarenheter. Forskningsrapport nr 84, Sociologiska institutionen. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Borjas GJ (1996): *Labor economics*. New York: McGraw-Hill.
- Boudon R (1982): *The unintended consequences of social action*. London and Basingstoke: The Macmillan Press Ltd.
- Bramoullé Y & Saint-Paul G (2010): "Social networks and labor market transitions." *Labour Economics*, 17, 188–195.
- Calmfors L, Forslund A & Hemström M (2001): "Does active labour market policy work? Lessons from the Swedish experiences." *Swedish Economic Policy Review*, 8, 61–131.
- Calmfors L, Forslund A & Hemström M (2002): Vad vet vi om den svenska arbetsmarknadspolitikens sysselsättningseffekter? IFAU rapport 2002:8. Uppsala: IFAU.
- Calmfors L, Forslund A & Hemström M (2004): "The effects of active labor-market policies in Sweden: What is the evidence?" I: Agell J, Keen M & Weichenrieder AJ (red): *Labor market institutions and public regulation* (s 1–62). Cambridge, Mass: MIT Press.
- Calvó-Armengol A & Jackson M (2004): "The effects of social networks on employment and inequality." *The American Economic Review*, 94(3)426–454.

- Calvo-Armengol A & Zenou M (2005): "Job matching, social network and word-of-mouth communication." *Journal of Urban Economics*, 57, 500–522.
- Carling K & Larsson L (2005): "Does early intervention help the unemployed youth?" *Labour Economics*, 12(3)301–319.
- Dagens Nyheter (2012a): <http://www.dn.se/nyheter/politik/bjorklund-uppmanar-kommuner-infora-ungdomsloner>, 2012-08-08.
- Dagens Nyheter (2012b): <http://www.dn.se/nyheter/politik/bjorklund-medger-jobbmisslyckande>, 2012-08-08.
- Eklund K (2010): *Vår ekonomi: En introduktion till samhällsekonomi*. (12. [rev och utvidgade] uppl). Stockholm: Norstedt.
- Forslund A & Nordström Skans O (2006): Swedish youth labour market policies revisited. IFAU Working Paper 2006:6. Uppsala: IFAU.
- Forslund A & Vikström J (2011): Arbetsmarknadspolitikens effekter på sysselsättning och arbetslöshet – En översikt. Bilaga 1 till LU2011. Stockholm: Långtidsutredningen 2011.
- Hallström N-E (1989): *Lagen om ungdomslag. I beslut och genomförande*. Doktorsavhandling, Statsvetenskapliga institutionen. Stockholm: Stockholms universitet.
- Holzer HJ (1988): "Search method use by unemployed youth." *Journal of Labor Economics*, 6(1)1–20.
- Håkansson P (2011): *Ungdomsarbetslösheten: Om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*. Avhandling, Lund Studies in Economic History, nr 55. Lund: Lunds universitet.
- Hörte SÅ (1979): *Ungdomsarbetslöshet. Ett sociologiskt perspektiv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- IFAU (2008): *Kraftfullare nedsättning av socialavgifter för unga*. Remissvar 2008-05-26, dnr 73/2008. Uppsala: IFAU.
- Lag 1995:706: Om kommuners ansvar för ungdomar.
- Lag 1997:1268: Om kommuners ansvar för ungdomar mellan 20 och 24 år.
- Lag 2000:625: Om arbetsmarknadspolitiska program.
- Larsson L (2003): "Evaluation of Swedish youth programs." *Journal of Human Resources*, 38, 891–927.
- Liljeberg L, Martinsson S, Thelander J (2012): Vad innebär det att bli coachad? En utvärdering av jobbcoachningen vid Arbetsförmedlingen. IFAU rapport 2012:24. Uppsala: IFAU.
- Norman P (2003): "Statistical discrimination and efficiency." *Review of Economic Studies*, 70(3)615–627.
- Piore MJ (red) (1979): *Unemployment and inflation: Institutionalist and structuralist views*. White Plains, NY: ME Sharpe Inc.
- Regeringens proposition (1982/83:100): *Budgetproposition, Bilaga 10. Utbildningsdepartementet*.
- Regeringens proposition (2006/07:1): *Budgetpropositionen för 2007, Utgiftsområde 13 Arbetsmarknad*.
- Regeringens proposition (2006/07:84): *Nedsättning av socialavgifter för personer som fyllt 18 men inte 25 år*.
- Regeringens proposition (2006/07:118): *En jobbgaranti för ungdomar*.
- Regeringens proposition (2008/09:7): *Kraftfullare nedsättning av socialavgifter för unga*.
- Riksdagens protokoll (1975/76:70): § 7 Anmälan av interpellationer, Interpellation 1975/76:121 av herr Ahlmark (fp) till herr statsministern om åtgärder mot ungdomsarbetslösheten.
- Riksdagens protokoll (1982/83:148): Onsdagen den 18 maj fm.
- Schröder L (1991): *Springpojkar och språngbräddor: Om orsaker till och åtgärder mot ungdomars arbetslöshet*. Avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Schröder L (2000): *Ungdomsarbetslösheten i ett internationellt perspektiv*. IFAU rapport 2000:4. Uppsala: IFAU.
- SFS (1983:583): Om statsbidrag till uppföljningsinsatser för ungdom under 18 år, Regeringskansliets rättsdatabaser.
- SFS (1983:1070): Om arbete i ungdomslag hos offentliga arbetsgivare, Regeringskansliets rättsdatabaser.
- Socialdemokraterna (2012): <http://www.socialdemokraterna.se/Media/Pressarkivet/Nyhetsarkivet-2001--/Utbildningskontrakt-for-unga/>, 2012-08-08.
- SOU 1954:11: *Yrkesutbildningen*. Statens offentliga utredningar, 1954:11.
- SOU 1934:11: *Utredning angående åtgärder för bekämpande av ungdomsarbetslösheten*, Statens offentliga utredningar, 1934:11.

- Statskontoret (2001): Särskilda ungdomsåtgärder? – Om kommunala ungdomsprogrammet och utvecklingsgarantin. Statskontoret rapport 2001:4. Stockholm: Statskontoret.
- Tåhlin M (2007): "Överutbildningen i Sverige – Utveckling och konsekvenser." I: Olofsson J (red): *Utbildningsvägen – vart leder den?* (S 70–89). Stockholm: SNS förlag.
- Utbildningsutskottets betänkande (1982/83:21): *Om anslag till gymnasiala skolor m m.*
- Vestholm E (1979): "En granskning av åtgärderna mot ungdomsarbetslösheten i Göteborg." I: Hörte SÅ (red): *Ungdomsarbetslöshet. Ett sociologiskt perspektiv* (s 190–203). Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Wallentheim A (1934): *Ungdomsarbetslösheten*. Stockholm: Frihet.
- Åberg R (2004): "Vilka jobb har skapats på den svenska arbetsmarknaden de senaste decennierna?" *Ekonomisk Debatt*, 32(7)37–46.
- Öhman B (1970): *Svensk arbetsmarknadspolitik 1900–1947*. Stockholm: Prisma.

Källor

- Arbetsförmedlingen – Lämnat-undersökningen 2006–2011.
- Statistiska centralbyrån (SCB), Sveriges statistiska databas, Arbetskraftsundersökningarna (AKU), www.scb.se, 2013-12-13.
- SCB:s Statistiska tabeller Reviderad bearbetning av arbetskraftsundersökningen 1974:15, 1973:18, 1972:25, 1972:16, 1971:22, 1971:23, 1972:43.

Bert Lindquist

Är bonusar kontraproduktiva?

Bonus! Smaka på ordet. Känns det tilltalande eller motbjudande? Som tillskott i en familj, exempelvis bonusbarn, har ordet ofta en positiv valör, men som löneförstärkning till välavlönade bankdirektörer, en negativ. Få ord väcker sådana emotioner som begreppet bonus. I denna artikel avser jag att diskutera bonus främst ur ett organisationsperspektiv men kommer även att belysa fenomenet från individ- och samhällsperspektiv. Frågan om bonusar fokuseras således här på samspelet med organisationers överlevnad och utveckling.

Bert Lindquist, fil dr, pensionerad lärare i sociologi vid Uppsala och Stockholms universitet, berth.lindqvist@comhem.se

Nationalencyklopedin definierar bonus som olika sorters belöningar och gottgörelser. Bonus är latin och betyder god. Det används främst som ett samlingsord för att beteckna belöningar inom affärs- och arbetslivet. I denna artikel kommer jag att avgränsa begreppet bonus till att beteckna den belöning som ges

till vd i organisationer utöver en fastställd lön. Bonus är ett extra tillskott utöver lönen och kopplas ofta till utvecklingen av ett antal nyckeltal som styrelsen lagt fast. Det kan vara aktiekurs, rörelseresultat, kassaflöde, tillväxt, lönsamhet eller kapitaleffektivitet, men även mer subjektiva mått som en lyckad fusion eller företagsförvärv kan vara bonusgrundande. Bonus beräknas vanligtvis på utvecklingen under ett år, men kan också baseras på företagets utveckling under längre tidsperioder (Johansson & Tjärnback 2010, Johansson & Tillegård 2011). Bonus till vd förefaller mycket utbrett och omfattande. Enligt *SvD Näringsliv* föreföll avsättningarna till personalens prestationer hos banken SEB under 2009 att bli större än helårsvinsten, samtidigt som aktieutdelningen riskerade att utebli (Westerberg 2010). Undersökningar av Sif och Unionen visar att cirka 75 procent av stora och medelstora företag har bonussystem för sina ledande chefer (Johansson & Tillegård 2011).

Argument för bonusar

Bonusar försvaras ofta på individnivå. Några förekommande argument är att bonusar sporrar till extra insatser i arbetet, höjer moralen i produktionen, bidrar till självkänsla genom upplevd framgång i arbetet, utvecklar attraktivitet gentemot organisationen samt lojalitet och benägenhet att stanna kvar på sin arbetsplats. Argumenten bygger på en människosyn som säger att individen drivs av sin egennytta och av storleken på en ekonomisk belöning. Logiken i detta resonemang innebär att befattningshavare anstränger sig mindre om de bara har en fast lön eftersom motiv för ytterligare ansträngningar saknas. Andra motiv för bonusar knyter an till tillvänjning och jämförelser. Oavsett prestation förväntar man sig en belöning och blir besviken om den uteblir. Arbetsgivare kan också känna en press att dela ut bonusar på mindre rationella grunder eftersom alla andra gör så (Morén 2012).

På organisationsnivå framhålls bonus ofta som en förutsättning för att kunna rekrytera, styra och behålla attraktiva kandidater på nyckelpositioner i organisationen. Genom bonus kan en chefsperson motiveras att stanna om bonusutbetalningen i ett långsiktigt bonusprogram skjuts upp under ett antal år. Med detta perspektiv är bonus ett effektivt sätt att styra och kontrollera den högsta ledningen (Johansson & Tjärnback 2010).

Mer sällan finner man argument för att bonus är en samhällsvinst. Ett undantag är det försvar för bonussystemet som chefen för storbanken Barclays i Storbritannien, Bob Diamond, presenterade efter ett bonuspaket på fyrtiosju miljoner pund till varje toppchef vid banken. Diamond motiverade avtalen med att de låg i Storbritanniens intresse eftersom de var en förutsättning för att behålla den mest kompetenta personalen vid banken och därmed en tillgång för hela landet (Zenou 2011).

Argument mot bonusar

Det kan förefalla tveksamt om bonus fungerar som en avgörande drivkraft för vd:ar. Unionens undersökning (Johansson & Tillegård 2011) visar att endast tre av tio styrelseordförande tror att bonus fyller en sådan funktion. Liknande siffror redovisas i Unionens tidigare studie rörande vd:ars syn på bonusarnas attraktionskraft (Johansson & Tjärnback 2010). De flesta, sju av tio, anger att de skulle ha tagit jobbet oavsett bonus. Ungefär två tredjedelar skulle stanna kvar om bonusen försvann och bara var tionde skulle lämna företaget om deras bonus ersattes med fast lön. De viktigaste drivkrafterna för chefspersonerna visade sig vara ett stimulerande arbete, att bidra till att utveckla en organisation och att göra ett viktigt jobb för företaget och dess framtid. Det finns en risk att bonus tränger undan denna typ av drivkrafter (Johansson & Tjärnback 2010). Förfat-

tarna drar av detta slutsatsen att bonus i de flesta fall inte är nödvändig för att rekrytera och behålla vd. Möjligheten att styra genom bonus är också svår på grund av bonussystemens kortsiktighet, otydlighet och oförmåga att beakta omvärldsförhållanden som konjunkturer, konkurrensförhållanden och valutakurser. Det föreligger vidare en påtaglig risk att kortsiktiga mål prioriteras eftersom det i bonussammanhang är mindre riskfyllt att satsa på kortsiktiga mål än på långsiktiga. Även manipulation för att uppnå bonusmål kan förekomma. Exempelvis kan en årsredovisning förbättras genom att man drar ner på anslaget för forskning och utveckling. Motivationen att prestera finns förmodligen hos de flesta vd:ar oavsett bonus. Dessa personer spurras, enligt Unionens undersökning, i hög utsträckning av andra drivkrafter.

Ur ett organisationsperspektiv bidrar bonusar till att rubba organisationsbalansen. Som exempel på brister i dagens bonussystem belyste en vd denna risk i Unionens studie när han svarade att bonus inte driver företagets utan chefernas bästa. Risken för partsdominans understryks också i en debattartikel i *Dagens Nyheter* av Allan Malm (2013), professor i företagsekonomi vid Lunds universitet. Malm hävdar att den klassiska balans- eller intressentorganisationsmodellen övergått i en "dominansmodell":

Intressentmodellen finns fortfarande i många läroböcker, men i dag är praktiken väsentligt annorlunda. Nu har ägarna blivit den dominerande intressenten och många anställda känner nog att de inte längre är en del av företaget utan en flexibel resurs som kan ökas eller minskas efter behov. (Malm 2013)

Bonus blir, med detta synsätt, en kraft som förmedlar övergången från intressentmodellens konsensus till dominansmodellens konfliktrelationer i företaget.

Förändringar i organisationsbalansen är också den faktor som hindrar organisationens utveckling från ett intresseintegrerat mot ett institutionellt integrerat system. Intressentmodellen kännetecknas av en "egoistisk" konsensus. Egoismen består i att varje intressent – ägare, anställda, kunder, med flera – stannar och ger sitt bidrag till organisationen så länge som belöningsstrukturen gynnar det egna intresset och upplevs som legitim. Institutionalisering av organisationen innebär att intressenternas inflytande och engagemang för organisationen fördjupas och med detta också konsensusen. Prioriteringen av egenintresset reduceras till förmån för organisationsintresset. Organisationsmedlemmarna införlivar sin identitet med organisationen. Man blir sin organisation (Selznick 1968, Lindquist 2011). Grundläggande intressegemenskap och legitimitet är dock en absolut förutsättning för organisationens fortsatta utveckling mot institutionell gemenskap. Makt demonstrationer från vissa intressenter, som orimliga och spektakulära bonuskrav, hindrar denna utveckling och styr organisationen i stället baklänges mot konflikt, avståndstagande och likgiltighet.

Slutsatser

Sammantaget blir svaret på den ursprungliga frågan: Bonusar är kontraproduktiva. Orsaken till denna slutsats kan hämtas från både individnivå och organisationsnivå. För det första, yttre belöningar motiverar inte mer än till en viss nivå och efter denna nivå drivs motivationen främst av inre belöningar som utveckling och självförverkligande (Maslow 1954, Herzberg 1967). Detta är gammal kunskap som populariserats av Daniel Pink i bästsäljaren *Drivkraft. Den överraskande sanningen om vad som motiverar oss* (2012). Enligt Pink är motivation som bygger på inre belöningar påtagligt annorlunda än den som bygger på yttre belöningar som bonus. Inre belöningar genererar sin egen inre energi och kräver inte ständigt yttre tillskott i form av exempelvis höjda bonusar. Inre belöningar skapar en uthållighet som saknas i det yttre belöningsystemet. Inre belöningar ger en inre tillfredsställelse som skiljer sig från de yttre tillfredsställelser som exempelvis bonusar ger. Eller som ishockeyproffset Markus Näslund uttrycker det: "Med pengar som drivkraft kan du inte nå toppen. Du måste känna glädje när du spelar, först då blir du duktig och kan bli gynnad" (Krafft 2013).

För organisationen är bonusar inte bara onödiga utan direkt negativa. Argument som att bonusar höjer effektiviteten och därmed gynnar alla intressenter saknar evidens och kan inte styrkas. Bonusar främjar ett särintresse och äventyrar organisationens inre balans och sammanhållning (Malm 2013). Bonusar är dessutom helt riskfria då de bara belönar och saknar möjlighet till negativa sanktioner gentemot mottagarna. Till detta kan läggas den hämsko som bonusar innebär för organisationens institutionalisering och utveckling av inre tillgångar från intressenterna som ansvarstagande, legitimitet, lojalitet, energiutveckling och skicklighet (Lindquist 2011). Det är svårt att se att bonusar fyller någon annan funktion än att, utanför förhandlingssystemet, förstärka tillgångarna för en redan resursstark grupp i organisationens intressentstruktur.

Referenser

- Herzberg F (1967): *Work and the nature of man*. New York: The World Publishing Company.
- Johansson Å & Tillegård J (2011): *VD-bonus – Brister och oklara grunder*. Stockholm: Unionen.
- Johansson Å & Tjärnback E (2010): *Bonus – Ett bra sätt att styra, motivera och rekrytera vd?* Stockholm: Unionen.
- Krafft E (2013): "Att sitta på en kontorsstol är inte min grej." *Dagens Nyheter* 2013-07-30.
- Lindquist B (2011): *Deltagande integrerar individ och organisation*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Malm A (2013): "Företagen måste få en ny roll i samhället." *Dagens Nyheter* 2013-05-06.
- Maslow A (1954): *Toward a psychology of being*. Princeton NY: Van Nostrand.
- Morén K (2012): "Hur nyttig är moroten?" *Civilekonomen* nr 2012-02. Stockholm.
- Pink D (2012): *Drivkraft – Den överraskande sanningen om vad som motiverar oss*. Stockholm: Bookhouse.
- Selznick P (1968): *Modern organisationsteori*. Stockholm: Prisma.
- Westerberg R (2010): Bonus: Argument efterlyses. *Dagens Nyheter*, www.dn.se 2010-01-16.
- Zenou T (2011): Höga bonusar är bra för landet. *Dagens Nyheter*, www.dn.se 2011-03-08.

Robert H Salomon

Bernt Schiller (red):

Solidaritetsens många ansikten. Tretton texter om arbetsliv och omvärld

Stockholm: Premiss förlag 2012

Robert H Salomon, seniorforsker,
Arbeidsforskningsinstituttet, Oslo
robert.salomon@afi.no

En gruppe forskere ved Göteborgs universitet har over en tid arrangert en tverrfaglig seminarserie om problemstillinger knyttet til solidaritet i og rundt arbeidslivet. Denne seminarserien har resultert i en bok som tar for seg mange aspekter ved solidaritet. Boken er redigert av Jan Holmer, Roland Kadefors og Bernt Schiller

med sistnevnte som hovedredaktør.

Selv om solidaritet har vært et gjennomgangstema i samfunnsvitenskapene og arbeidslivsstudier i mange tiår, er det god grunn til å vie temaet stor oppmerksomhet nå. Det kommer stadig påstander og dokumentasjon om at arbeidslivet er blitt tøffere, at arbeidstakerne er blitt mer individorientert og mindre solidariske, at tilslutningen til fagforeninger går ned, at en større andel av de yrkesaktive får en løsere tilknytning til arbeidsmarkedet og at vi lever i en tid med store organisasjonsendringer og nedbemanninger, og et stadig mer grådige arbeidsliv. Dette skjer samtidig med større åpne arbeidsmarkeder, betydelig arbeidsmigrasjon, tendenser til sosial dumping og press på å ta hensyn til det fremtidige ytre miljøet. Spørsmål og dilemmaer om solidaritet står i kø i den forbindelse. Boken har altså mye å gripe fatt i.

Boken starter med en grundig gjennomgang og diskusjon av solidaritetsbegrepet. Både i innledningen og i senere artikler refereres det til Sven-Eric Liedmans *Att se sig själv i andra – om solidaritet*. I diskusjonen om begrepet inngår en individuell ”kjännsla av samhörighet”, en mer samfunnsmessig solidaritetsmekanisme innbygd i lover, regler og institusjoner, en eksklusiv form for solidaritet i en

gruppe – et ”vi” i forhold til ”dem”, en mer empatisk form for solidaritet der en gunstig stilt gruppe støtter individer/grupper som ikke er så godt stilt gjennom ulike former for veldedighet. I tillegg diskuteres en form for likeverdssolidaritet som ligger nær opp til det som predikes i kristendommen.

Denne diskusjonen videreføres av Gunnar Gillberg og Jan Holmer som understreker at solidaritet dreier seg om ansvaret for en helhet. De viser til en rekke utfordringer knyttet til ungdomsarbeidsledigheten i Europa, om de som blir hengende etter, eller faller av lasset, i arbeidslivet på grunn av manglende IKT-kompetanse. De viser til nye krav i arbeidslivet knyttet til personlig ansvar, innovasjon, livslang læring og vekt på innovasjon, gjerne i eget foretak. De diskuterer også bemanningsforetak og den svekkede arbeiderbevegelsen. Et viktig spørsmål som dukker opp her, og som går igjen i de fleste andre artiklene er: Hva er solidaritetsenheten? Hvor langt er man villig til å strekke seg utover de grupper man gjerne føler solidaritet med i det daglige? Hva er vi for eksempel villige til å forsake for å redde regnskogen og lette livet for de som bor der?

Gunnar Gillberg og Birgitta Jordansson skriver om klasseoverskridende kjønnsolidaritet. De stiller spørsmål ved om denne solidariteten faktisk finnes. De beskriver hvordan kvinnekampen til å begynne med var forbeholdt de borgerlige. De minner oss om at hemmafruidealet eksisterte lenge og at dette idealet faktisk er på vei tilbake igjen i enkelte borgelige kretser. Middelklassens kvinner har råd til å distansere seg fra feminismen. I tråd med den generelle individualiseringen i samfunnet vil mange kvinner fra middelklassen heller satse på individuelle valg enn kollektive handlinger.

Dette er et interessant perspektiv, men kanskje litt snevert. Blant annet savnes en diskusjon om interseksjonalitet, ikke minst i lys av den sterke innvandringen som har funnet sted til Sverige.

Örjan Nyström tar for seg utviklingen i solidariteten i svensk fagforeningsrørsle. Han viser til at solidaritetstanken hadde sitt utspring i gamle håndverks-tradisjoner og at denne ble tillempet og utvidet i industrisamfunnet. Han beskriver hvordan solidaritetsenheten har blitt utvidet fra familie, klan, bysamfunn til yrker og fag. Dermed får han fram dilemmaene knyttet til forholdet mellom lokal og sentral solidaritet. Mens solidaritet er preget av mer engasjement, følelser og demokrati i de små enheter, har fagforeningene etter hvert tatt mer hensyn til effektivitet. Dagens solidaritetsordninger er institusjonalisert gjennom klassekompromiss og trepartssamarbeid ved at staten også spiller en rolle. Dagens solidaritetsordninger preges av en diffus gjensidighet, gjerne innbygd i lover og regler. Det skjer en juridifisering av forholdet mellom partene i arbeidslivet. Mellom linjene i avtaler og lover ligger det mange åpne, men også tause eller implisitte avtaler. De blir ikke synlige for vanlige fagforeningsmedlemmer og bidrar til at engasjementet til det enkelte medlemmet forsvinner. Det kan være en fare for tilslutningen til fagforeninger på lengre sikt.

Bernt Schiller er som Örjan Nyström opptatt av hvor langt det er mulig å strekke solidariteten i en tid hvor de viktigste solidaritetsutfordringene er globale. I en artikkel diskuterer han foretakenes sosiale ansvar (CSR) og *Global Compact*. I utgangspunktet må CSR-tradisjonen sees på som positivt. Det gjøres tross alt en del tanker og bestrebelser for at foretakene tar et ansvar både for det ytre miljøet og arbeidsforholdene intern i virksomhetene. Men det er virksomhetene som har definisjonsmakten i dette arbeidet. Utfordringen blir da hvor god balanse det er mulig å få til mellom ulike interessenter. Ifølge Schiller er fagforeningene nærmest fraværende i CSR-arbeidet i den amerikanske tradisjon.

Roland Kadefors tar for seg temaet ”solidaritet mellom generasjoner i arbeidslivet”. Han presenterer blant annet et diagram som viser sysselsetting i aldersgruppene 15–24 år og 55–64 år mellom landene i Europa. Ikke uventet kommer Island på topp i begge gruppene. Også Sverige, Danmark og Norge har høy sysselsetting i begge aldersgruppene. Han konkluderer med at de landene som satser sterkt på en arbeidsmarkedspolitikk i alle aldre også ser ut til å håndtere ungdomsledigheten best. Han viser også hvordan enkelte kommuner som til eksempel Gullspång er tvunget til å opprettholde en høy sysselsettingsandel blant eldre for å opprettholde samfunnsservicen i år 2025. Han diskuterer også situasjoner der solidariteten mellom generasjoner blir satt på prøve, for eksempel ved nedbemanninger. Skal de med lengst ansiennitet bli værende eller skal de tilbys sluttpakke? Og hvem skal fagforeningene støtte i slike situasjoner? Dette er problemstillinger som ikke har enkle svar. Men bare det at spørsmålene stilles bidrar til større refleksjon om solidariteten mellom generasjoner.

Et tema som også krever kunnskap og refleksjon er spørsmålet om hvordan fagforeningene skal forholde seg til bruk av fleksibel arbeidskraft. Dette temaet behandles av Kristina Håkansson og Tommy Isidorsson. Gjennomgående er fagforeningene skeptiske og de har gått inn for avvisning og restriksjoner. Som i mange andre sammenhenger har fagforeningene en ”vi” og ”de andre”-holdning. ”De andre” som blir hyrt inn av bemanningsforetak representerer hot mot etablerte avtaler. De representerer en fare for sosial dumping. Men samtidig fungerer denne arbeidskraften som en buffer overfor fast ansatte; de bidrar til å redusere fare for overbelastning ved arbeidstopper og de forsvinner igjen når det er lite å gjøre uten at det koster de fast ansatte noe. Midlertidig ansettelse er også ofte inngangsbilletten for ungdom til arbeidsmarkedet. Ved å være for restriktive med midlertidige ansettelser står man i fare for å gjøre ungdommers inntreden i arbeidsmarkedet enda vanskeligere. Og det er vel ikke meningen dersom man ønsker solidaritet mellom generasjoner.

Birger Simonson presenterer en meget interessant casestudie om et kooperativt steinindustriforetak i Bohuslän. Det dukker fra tid til annen opp historier om medarbeidereide foretak, men som regel dreier det seg om midlertidige situasjoner. I dette tilfellet har kooperativet eksistert over mange år. Studien viser

hvordan solidariteten er gjennomgående i foretaket i krisetider hvor både ledelsen og ansatte har vært villige til å gå ned i arbeidstid (og lønn), og hvordan de ansatte ikke presser lønningene opp, men tenker langsiktig i forhold til lønnsfastsettelsen i foretaket.

Det hadde vært meget interessant om denne studien kunne utvides til også å gjelde gründerbedrifter og partnerskapsforetak (arkitekter, advokater, konsulenter) der de ansatte både deler ansvar, lønn og bonuser. Det hadde også vært interessant å sammenlikne med flyselskapet SAS der det ikke ser ut til at ledelsen redusere sin bonus og lønn i en krisetid hvor de ansatte må gjøre det.

Også spørsmålet om solidarisk forskning er et interessant tema. Det er et spørsmål de fleste samfunnsforskerne tidvis stiller seg. Det har da også Ann Schlyter gjort i sitt bidrag hvor hun viser hvordan forskningen hennes har bidratt til likestilling for kvinner i Zambia. Hun påpeker at mye av dagens ulandsforskning skjer på bistandsorganisasjonenes premisser. Det er nok riktig, særlig når det gjelder evalueringsforskningen. Samtidig finnes det en del aksjonsforskning i u-land som legger betydelig vekt på medvirkning og samarbeid både med lokale forskere og lokalbefolkningen. Denne forskningen har etter min mening en innebygd solidaritetsdimensjon.

Som turister burde vi ha en god anledning til å se oss selv gjennom andre. Men gjør vi det? Det som er sikkert er at vi ser og erfarer ting som til dels er ukjent. Men leder det vi ser til faktisk solidaritet eller bare til medlidenhet? Klas Grinell mener i sin artikkel at det først og fremst gjør det siste. I artikkelen går han gjennom synspunkter på turismen som en form for varebytte og nykolonialisme. Han gjennomgår tidligere debatter om turistboikott av diktatoriske regimer som Hellas og Spania og dagens Israel som en okkupasjonsmakt.

Et interessant perspektiv er den populære "all inclusive-turismen" der turistene kan nyte en luksustilværelse skjernet fra det landet de besøker. Hvor blir det av mulighetene for å se seg selv gjennom andre i en slik tilværelse?

Artikkelen tar stort sett for seg masseturismen til Syden. Men det hadde vært interessant også å reflektere over turismen mellom de rike landene. Destinasjoner som London, Paris og Roma har tross alt besøk av langt flere turister enn de fleste landene i Syden. Det er rimelig å anta at solidaritetsaspektet ved denne turismen er annerledes enn Sydenturismen.

Sammenliknet med mange andre land har Sverige de seneste årene hatt en sjenerøs innvandringspolitikk. Ifølge Lars Åberg har denne politikken til en viss grad vært basert på en slags *feel good*-solidaritet. Gjennom medier, meningsmålinger og politiske debatter har det vært relativt kostnadsfritt å innta liberale holdninger til innvandringen. Gjennom en åpenhet overfor innvandringen signaliseres en vennlighet og sympati. Slike vennlige signaler er nærmest kostnadsfrie. Det krever lite av oss og gjør de fleste av oss likegyldige i forhold til mange

av de krevende spørsmål som ligger innbakt i innvandringspolitikken og pågående integrasjons- og segregasjonsprosesser. Disse spørsmålene berøres bare kort i artikkelen, men det er helt sikkert spørsmål som Sverige er nødt til å forholde seg aktivt til i årene som kommer.

Et annet brennende spørsmål er vår solidaritet med fremtidige generasjoner. Gill Widell mener at solidaritet med fremtidige generasjoner må kobles sammen med solidaritet med naturen. Vi må ta et ansvar som "ansvarlig handlende". Dette er et proaktivt begrep som innebærer både å ta et relativt kortsiktig ansvar for sine handlinger ut fra kjente konsekvenser, og å anvende konsekvensfantasi. En stor utfordring er å utvide tidshorizonten for konsekvensutredninger og gi rom for større fantasi i utformingen av dem. Det kan være vanskelig å få til ut fra gitte maktstrukturer. Derfor vil aksjonsforskningsbaserte mellomløsninger kunne være aktuelle.

I bokens oppsummering følger Bernt Schiller opp tanken om mer bruk av fantasi for å håndtere de solidaritetsutfordringene vi står overfor. Han ser for seg en partiell solidaritet utviklet innen skolen, fagforeningene, foretakene, i bistandspolitikken og innen turismen. Samtidig foreslår han opprettelsen av en ansvarskommisjon som med fantasi og kunnskap skal utrede videre mange av de spørsmål som er tatt opp i boken.

Om idéen om en ansvarskommisjon kan følges opp i Sverige gjenstår å se. Men mange av problemstillingene som reises i boken må følges opp på en eller annen måte i forskning, utdanning og politikk. Som tittelen antyder inneholder boken mange problemstillinger og perspektiver. En slik bok vil lett sprike i mange retninger. Det gjelder også denne boken. Likevel er det noen grunnleggende tema som går igjen. Det ene er etter min mening en diskusjon om solidaritetsbegrepet i seg selv. Både i innledningen og i etterfølgende artikler viser forfatterne hvor komplisert solidaritetsbegrepet er når det skal analyseres i praktiske termer. Det synes jeg forfatterne får til på en tilfredsstillende måte.

Det neste spørsmålet dreier seg om hva som er solidaritetsenheten og hvor langt den strekker seg. Hovedproblemet ligger i at solidariteten så sterkt er knyttet til forestillingen om "vi" og "de andre". I et globalisert arbeidsliv preget av stor innvandring og produksjonssystemer og et forbruksmønster som truer miljøet og skaper store fordelingskjevheter ligger mye av utfordringen i å utvide solidaritetsenheten. Definisjonen av "vi" må utvides og definisjonen av "de andre" må innskrenkes eller helst elimineres. Boken viser eksempler på hvordan dette er mulig, men også hvor vanskelig det er.

En kort omtale av artiklene yter ikke de enkelte bidragene rettferdighet. Det jeg har trukket fram er svært selektivt. For å få bedre og mer innsikt i hva boken dreier seg om må den rett og slett leses. Det kan være vel anvendt tid.

Eskil Wadensjö

Ulf Beijbom:

Utvandrarna och den stora depressionen

Stockholm: Carlssons förlag 2012

Bo Lidegaard:

Landsmän. De danska judarnas flykt i oktober 1943

Stockholm: Albert Bonniers förlag 2013

Emma Strollo:

**Det städade folkhemmet. Tyskfödda hembiträden
i efterkrigstidens Sverige**

Avhandling, Göteborg och Stockholm: Makadams förlag 2013

Eskil Wadensjö, professor, Institutet
för social forskning, Stockholms
universitet
eskil.wadensjo@sofi.su.se

Internationell migration och integration är viktiga områden i både samhällsdebatt och forskning. Merparten av forskningen handlar om vad som händer just nu och/eller det som har hänt de senaste åren. Vi kan emellertid lära oss mycket av att se tillbaka på vad som har hänt under tidigare perioder. Jag vill här göra

det genom att uppmärksamma tre böcker som behandlar tre olika former av migration och integration under tre olika decennier – 1930-talet, 1940-talet och 1950-talet.

Sverige var under många år ett utvandringsland. Många flyttade till USA men också till andra länder. Från 1930 och framåt blev Sverige ett nettoinvandringsland – invandringen blev större än utvandringen. Den främsta förklaringen var den stora ekonomiska depressionen. Få flyttade till USA och många flyttade

tillbaka. Under 1930-talet flyttade 9 133 till USA från Sverige medan 30 639 flyttade till Sverige från USA. Sverige var som andra länder drabbat av depressionen men inte lika starkt som USA. Ulf Beijbom ger i sin bok, *Utvandrarna och den stora depressionen*, en spännande och tankeväckande inblick i hur de svenska invandrarna drabbades av depressionen i USA. Han gör det genom att använda flera olika typer av källor: de svenskspråkiga tidningarna i USA, Amerikabrev och främst många inspelade intervjuer där utvandrarna ser tillbaka på sina liv och speciellt under 1930-talets depressionsår.

Depressionen medförde att många förlorade sina arbeten, andra fick sina löner kraftigt sänkta och inte så få förlorade alla sina besparingar och ofta också sina bostäder genom bankkonkurser. Krisen möttes genom lösningar på individnivå men också på samhällsnivå. På individnivå genom ett mycket aktivt arbetsökande – många tog sig runt landet liftande eller som fripassagerare på godstågen i sin jakt på arbete, andra försökte sig på olika typer av egenföretagande och som tidigare nämnts flyttade en del tillbaka till Sverige. Att flytta tillbaka var inte alltid ett lätt beslut – det upplevdes som ett misslyckande som kunde kännas svårt att förklara vid hemkomsten. På samhällsnivå var stöd inom den svenskamerikanska gruppen viktig – kyrkorna men också andra organisationer var viktiga. Det underlättades av att en stor del av svenskamerikanerna bodde i några få städer som Chicago, Minneapolis/St Paul, Rockford, Moline och New York. Den etniska segregationen innebar ett stöd i svåra tider. Stöd kom också från släktingar i Sverige. Remitteringarna hade tidigare gått från USA till Sverige (sedlar i Amerikabreven) nu gick de inte så sällan åt andra hållet, ibland som pengar för att kunna betala för biljetten hem till Sverige. Det fanns också en generell politik som syftade till att motverka depressionen, *Roosevelts New Deal*, men depressionen blev långvarig.

Kan vi lära oss något av erfarenheterna från 1930-talets depression? En första slutsats är att depressioner i ett invandringslands ekonomi kan drabba invandrare speciellt hårt, mer än de som är födda i landet. Hur går det nu för dem som är invandrare i något av Sydeuropas krisländer? Hur klarar sig till exempel de invandrare i Grekland som har förlorat sina arbeten under krisen? En andra slutsats är att sammanhållning bland dem som har kommit till ett nytt land kan ha stor betydelse inte minst i kristider. Den geografiska segregationen kan vid sidan av negativa effekter som följer av mindre kontakter med majoritetsbefolkningen också ha positiva effekter, bland annat genom att utgöra ett skyddsnät vid ekonomiska kriser.

Flyktingar har kommit till Sverige under olika tider. Den första stora flyktinggruppen kom 1943 från Danmark. De danska judarnas ställning i slutet av augusti 1943, efter att den tyska ockupationen av Danmark hade skärpts kraftigt, hade blivit extremt utsatt och ockupationsmakten hade fattat beslut om att den

judiska befolkningen skulle deporteras från Danmark. Information om planen spreds till de danska myndigheterna, den judiska befolkningen varnades om planerna och genom en flykt via småbåtar (oftast fiskebåtar) till Sverige lyckades de allra flesta rädda sig. Bo Lidegaard ger i sin bok, *Landsmän. De danska judarnas flykt i oktober 1943*, en detaljrik och mycket spännande skildring av hur detta kunde lyckas. Han gör det bland annat genom att följa hur det gick för en familj, där flera familjemedlemmar skrev dagböcker. Av dagböckerna framgår hur familjemedlemmarna på olika farofyllda och komplicerade vägar tog sig till Sverige.

Att merparten kunde klara flykten berodde i allra högsta grad på att antisemitismen inte var förhärskande i Danmark. De danska judarna sågs som landsmän, och grannar, arbetskamrater och andra hjälpte på många olika sätt till att gömma judarna i sommarstugor, gårdar, sjukhus et cetera i väntan på en möjlig båttransport till Sverige. Från svensk sida fanns också ett starkt stöd för att ta emot flyktingarna och att ordna bostäder och arbete. Efter kriget återvände det stora flertalet till Danmark och till de bostäder de hade lämnat och som tagits omhand under tiden av grannar och vänner.

Denna flyktingström är i många avseenden exceptionell men den pekar på vikten av stöd vid flykt och också på vikten av ett väl organiserat mottagande. Hur organiseras flykten från Syrien nu och hur är mottagandet i olika länder?

Sverige blev ett invandringsland i större skala efter andra världskriget. Under de första decennierna efter kriget dominerade arbetskraftsinvandringen. Mest omtalad och beforskad är väl invandringen av manliga arbetare till industrin under 1960-talet, men många andra kom. Under 1950-talet var de flesta som kom kvinnor. Många av dem kom till arbete inom hushållen som hembiträden. De kom dels från Norden (framför allt Finland) men också från Tyskland. Tyskland hade ett stort kvinnoöverskott efter kriget (många män hade dött under kriget), de ekonomiska tiderna var dåliga och speciellt svårt hade tyskspråkiga som fördrivits från andra länder och från delar av det forna Tyska riket som hade avträtts till olika andra länder. Många hade också flytt från öst till väst inom Tyskland. Att få arbeta som hembiträde i Sverige var då en möjlighet. Enligt svensk lagstiftning var det möjligt att få ett arbetstillstånd för hushållsarbete. De som fick ett sådant tillstånd kunde byta arbetsgivare men bara till annat arbete som hembiträde under de första två åren.

Emma Stollo behandlar i en intressant doktorsavhandling, *Det städade folkhemmet. Tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige*, denna grupp av invandrare som forskningen glömt bort. Hon gör det genom intervjuer med 19 tyska kvinnor som kom till Sverige mellan 1949 och 1958 och som i genomsnitt var 20 år vid ankomsten. Hon har fått kontakt med intervjupersonerna via en förening. Intervjuerna behandlar både villkoren i Tyskland före beslutet att söka sig till Sverige, själva beslutet och tiden i Sverige (en del stannade, andra flyttade tillba-

ka). En slutsats är att villkoren skiftar mycket för dem som intervjuats. Vissa har haft en bra situation i familjen, andra har i hög grad varit utsatta för olika typer av missförhållanden. Hushåll varierar mycket som arbetsplats och när bostad och arbetsplats sammanfaller blir skillnaderna mellan olika öden stora. Man får genom intervjuerna en god insikt i hur denna del av arbetsmarknaden fungerade men samtidigt finns det naturligtvis ett problem vad gäller representativitet.

I ett appendix finns ett försök till att redovisa det totala antalet från Tyskland som arbetade med hushållsarbete i Sverige. Det görs genom arbetsanmälningstatistiken. Den är tyvärr inte lämplig att använda. Denna statistik bygger på att det var obligatoriskt att anmäla om man hade en utländsk medborgare anställd. Det gjordes nog också men många glömde att avanmäla. Det innebar att man fick helt orimliga höga tal på antalet anställda om man jämför med befolkningsstatistiken (betydligt över 100 procent för vissa grupper). Statistiken lades därför också ner (och kravet på arbetsanmälning slopades).

Hembiträdena är för närvarande inte särskilt vanliga i Sverige, men de finns, ibland i form av au pair. I andra länder, inklusive vårt grannland Norge, är de betydligt vanligare. Inte så få kommer från Östeuropa men än fler från Filippinerna. Många är inte heller ungdomar utan har familj och barn kvar i hemlandet. Ofta är lönerna låga och arbetsvillkoren dåliga. Det finns all anledning att forska om och undersöka hur villkoren är nu för denna grupp av internationella migranter.

De tre arbetena som behandlar migration under avlägsen tid pekar på några viktiga forskningsfrågor. Vad händer med dem som invandrat om invandringslandet drabbas av en allvarlig konjunktur nedgång? Vilka effekter har geografisk koncentration av dem som kommer från ett annat land? Hur fungerar flyktingprocessen och hur är mottagandet av flyktingar? Hur är villkoren för de kvinnliga migranter som arbetar inom hushållssektorn?

Jan Ch Karlsson

John Sjöström:

**Det komplexa deltagandet.
Praktikgemenskaper, kunskapsprocesser och
arbetsmiljöarbete vid ett pappersbruk**

Avhandling, Linköpings universitet, 2013

Jan Ch Karlsson, professor i
sociologi vid arbetsvetenskap,
Handelshögskolan, Karlstads
universitet
jan.karlsson@kau.se

På nästan hälften av Sveriges arbetsplatser bedrivs inte något systematiskt arbetsmiljöarbete. Samtidigt har anställda och deras skyddsombud laglig rätt att delta i sådan verksamhet. Anställda (och skyddsombud) och arbetsgivare ska enligt arbetsmiljölagen ha en gemensam kunskapsprocess på arbetsplatsen, varvid

arbetsgivaren ska bedriva systematiskt arbetsmiljöarbete för att upptäcka och åtgärda risker som en integrerad del av sin styrning av verksamheten och skapa förutsättningar för att anställda ska delta i arbetsmiljöarbetet. Forskningen inom området har hittills koncentrerats till de institutionella förhållandena, som omfattningen av de formella rättigheterna, typer av fora för inflytande och fackligt stöd. John Sjöström fyller därför en viktig lucka med sin avhandling när han studerar själva kunskapsprocessen mellan arbetsgivare och anställda för att förstå de sociala förutsättningarna för anställdas deltagande i arbetsmiljöarbetet. De frågeområden han undersöker är för det första hur den kunskap utvecklas som anställda förväntas bidra med i arbetsmiljöarbetet; för det andra arbetsmiljödeltagandet som praktik mellan arbetsgivare och anställda; och för det tredje skyddsombudens situation.

En metodologisk finess är att Sjöström väljer att genomföra undersökningen på en arbetsplats på vilken arbetsmiljöarbetet institutionellt fungerar mycket bra. Där finns utvecklade strukturer och rutiner för dialog och samarbete mellan anställda och arbetsgivare. Vitsen med valet var alltså att det skulle finnas goda förutsättningar för arbetsmiljöarbetet, så att han kunde studera hur väl de

anställdas kunskaper kom fram i en pågående gemensam kunskapsprocess. Den valda arbetsplatsen är ett pappersbruk – och det är väl ingen nackdel att Sjöström själv har flera års erfarenhet av att arbeta på ett sådant. Han har genomfört en studie med intensiv design genom intervjuer med operatörer, fackordförande och anställda lite högre upp i hierarkin.

Författaren anlägger ett perspektiv i vilket anställdas deltagande i arbetsmiljöarbetet betraktas som integrerat i det vardagliga arbetet, alltså inte som någon speciell och avskild verksamhet utan som en del i jobbet som sådant. Den främsta analytiska inspirationskällan är Etienne Wengers välkända teori om *Communities of practice*, vilket Sjöström översätter till ”praktikgemenskaper”. Den praktikgemenskap han främst analyserar är den som omfattas av de anställda på golvet i pappersbruket. Av stor vikt i tillämpningen här är tanken att inom en praktikgemenskap uppstår ett meningssystem, som talar om för de som ingår i den hur man ska se på arbetet och dess risker. På det sättet får man också en identitet som en del av gemenskapen. Sjöström betonar särskilt tre begrepp i Wengers teori: Det är ömsesidigt engagemang för varandra och medlemmarnas bidrag till gemenskapen. Det är gemensamma mål för gemenskapen, mål som medlemmarna ska eftersträva och som utgör en måttstock för vad som är bra och dåligt, eftersträvansvärt och det som man kan negligera. Och det är en gemensam repertoar för vad man som medlem ska kunna, göra och hur man ska vara. Ytterligare ett viktigt begrepp är gränspraktik, som syftar på en delvis självständig samverkan mellan två praktikgemenskaper – i det här fallet arbetsmiljödeltagandet i gränspraktiken mellan de anställdas respektive arbetsgivarens praktik, eller arbetspraktiken respektive managementpraktiken.

Ytterligare analytiska inslag hämtar Sjöström från Sverre Lysgaards teori om arbetarkollektivet som en buffert mot arbetsgivarens, eller det teknisk/ekonomiska systemets, krav och en utveckling därav från Paavo Bergmans sida. Den ena tråden är Lysgaards betoning av att arbetarkollektivet bara omfattar de underordnade anställda, arbetarna – eller som författaren ofta säger, de i blåställ. Det finns en skarp gräns mot alla överordnade och den gränsen måste medlemmarna behandla försiktigt, annars kan kollektivet bestraffa gränsöverskridare. Det handlar alltså om en intern maktstruktur inom kollektivet och samtidigt en maktstruktur mellan kollektivet och ledningen. Den andra tanken är att en del av operatörernas autonomi är att de behärskar det teknisk/ekonomiska systemet – eller i alla fall den tekniska delen av det. De tar ansvar för driften och på det sättet kan de skaffa sig ett större handlingsutrymme.

I analysdelen av avhandlingen är kapitelföljden synnerligen logiskt och systematiskt uppbyggd. Först kommer en presentation av själva arbetet, sedan av riskhanteringen som en del av arbetet, så operatörernas direkta deltagande i

arbetsmiljöarbetet, och så det indirekta, representativa deltagandet främst genom skyddsombuden.

I det första analyskapitlet konstaterar Sjöström att det finns många och allvarliga risker i arbetet på ett pappersbruk. Det finns alltså starka skäl att ta tillvara operatörernas kunskaper om arbetet och riskerna. En avgörande fråga är då förstås operatörernas kunskapsbildning och här analyseras sociala och kollektiva aspekter av den processen. Arbetet är ett lagarbete, som inte bara innebär övervakning av processen utan också att ingripa i processen när något går fel eller hotar att gå fel. Det kräver stor erfarenhet och avancerad kunskap för att optimera produktionsprocessen. Det handlar inte bara om att kontrollera mätvärden och olika instrument, utan alla sinnen är inblandade: operatörerna lyssnar efter konstiga ljud, sniffar efter dofter som antyder att något är fel, känner på maskinerna efter främmande vibrationer. Här existerar en processnära kunskap som man inte kan finna i instruktioner och dokument. Självklart har även ingenjörerna kunskap om produktionsprocessen, men inte den specifika processnära kunskap som krävs för att sätta produktionen i rörelse. Det här innebär också att operatörerna bildar ett kollektivt subjekt som tar ansvar för produktionen, något som också gör det viktigt att laget bildar en social enhet av lojalitet och ömsesidighet. Däri ingår ett gemensamt sätt att se på saker och ting, exempelvis vad som är en risk och hur sådana ska hanteras. En annan konsekvens är att det finns en tendens till att hålla kunskapen inom kollektivet. Det är inte självklart att dela med sig av processkunskapen till ledningen eller andra utanför kollektivet.

Mot den här bakgrunden handlar nästa kapitel om hur operatörerna ser på och hanterar risker i arbetet. På pappersbruket finns många olika typer av risker, eftersom tekniken primärt är utformad för produktionsprocessen, inte för säkerhet. När det gäller hur operatörerna hanterar riskerna betonar Sjöström att man måste se säkerhetspraktiken som en del av arbetspraktiken. Den vardagliga processspecifika kompetensen är därför grundläggande för skapande av säkerhet. Arbetspraktiken, sätten att utföra arbetet på, tar hänsyn till riskerna och utvecklar rutiner, knep och arbetsmönster för att undvika dem. Det innebär också att man lär sig sådana mönster direkt i arbetet snarare än teoretiskt. Det här är nu inte individuella utan kollektiva arbetspraktiker, eftersom operatörerna måste samordna sina arbetsmönster, så att de inte utsätter varandra för risker.

Härtill kommer att det finns få formella instruktioner från arbetsgivaren för hur risker ska hanteras, varför praktikgemenskapens processspecifika kunskap innehåller sådana informella instruktioner. Det medför att man inom kollektivet tar ansvar för produktionen och betraktar risker i relation till den. Vissa risktaganden ingår i arbetspraktiken för att produktionsprocessen ska löpa – och det är i stor utsträckning en effekt av att arbetsgivaren inte tar sitt

arbetsmiljöansvar. Det finns därför inom praktikgemenskapen en distinktion mellan påbjudet risktagande och onödigt risktagande. Vissa risker bör man ta, annars löper inte processen, det är en del av ansvarstagandet för produktionen, men andra risker ska man inte ta. Nu kan gränsen däremellan vara lite diffus och dessutom variera över tid och plats, men den finns där. På motsvarande sätt finns en acceptans av att vissa skador och viss fysisk utslitning följer av arbetet – det betraktas som oundvikligt. En följd av detta är att det uppstår en hemmablindhet som gör att vissa risker inte uppfattas som risker – och som därmed inte kommer med i arbetsmiljödeltagandet.

Nästa analytiska steg är att se hur operatörernas praktikgemenskap förhåller sig till arbetsgivarens praktikgemenskap i arbetsmiljöarbetet. I det här kapitlet handlar det om operatörernas egna direkta deltagande. Analysen bygger på att det finns fyra former av deltagande som är centrala. Två ligger nära arbetspraktiken och de är 1) den dagliga kontakten med förmän, respektive 2) kontakten med skyddsombuden. Två är mer åtskilda från arbetspraktiken, nämligen 3) arbetsplatsträffar och 4) det formella rapporteringssystemet. Fördelen med kontakten med förmännen är förstås att den är daglig och operatörerna snabbt kan diskutera problem och få vissa av dem åtgärdade. En svårighet kan dock vara att förmännen har ett begränsat utrymme – bland annat ekonomiskt – för vad de kan åtgärda. I många fall måste en fråga hänföras uppåt i hierarkin. Kontakten med skyddsombuden är enklare eftersom det vanligen finns ett ombud på varje skift. De har ju också särskild utbildning i arbetsmiljöfrågor och kan på ett effektivare sätt föra dem vidare i systemet. Arbetsplatsträffarna ska i princip vara ett forum där arbetsmiljöfrågor ska behandlas, men så är det inte i verkligheten. Operatörerna uppfattar dem som åtskilda från deras egen arbetspraktik. Mötena domineras av chefens agenda och operatörerna känner sig inte tillräckligt hemma där för att göra inlägg. Det är helt enkelt inte deras forum och de ser ingen möjlighet att påverka inom ramen för det. En del av rapporteringssystemet, slutligen, innebär att det ska finnas skrivna rapporter till arbetsgivaren om incidenter eller iakttagelser av sådant som kan medföra risker. Men det utnyttjas i låg grad av operatörerna. Det finns flera skäl till detta, men jag uppfattar två som särskilt viktiga. Det ena är att det inte är en del av operatörernas arbetspraktik att uttrycka sig i skrift – de känner sig helt enkelt inte hemma där heller. Det andra är att det innebär en direktkommunikation mellan en enskild operatör och ledningen, något som bryter mot arbetarkollektivets normer.

Det här är naturligtvis också ett maktförhållande och Sjöström analyserar arbetsmiljödeltagandet främst utifrån Wengers terminologi som en gränspraktik – en egen praktik som uppstår mellan operatörernas arbetspraktik och ledningens managementpraktik. Men operatörerna har väldigt lite att säga till om i

gränspraktiken. De uppfattar ledningen som vrång, trög och tjurig. Ledningen bryr sig inte om deras argument, viftar bara bort dem, vilket innebär ett underkännande av arbetspraktikens erfarenheter och kunskaper. Operatörernas position i gränspraktikens arbetsmiljödeltagande är närmast ett icke-deltagande genom att de utestängs från inflytande. Arbetsmiljöarbetet utgör därmed inte någon gemensam arena. Den präglas i sina förutsättningar också av den inbyggda motsättningen mellan å ena sidan kravet på låga produktionskostnader och å andra sidan ett säkert arbete. Även om både anställda och arbetsgivare stödjer båda kraven, så tenderar produktionskostnaderna att överväga.

Ur operatörernas perspektiv innebär det att deras erfarenheter, kunskaper och bedömningar underkänns, vilket medför att gränserna blir oklara för vad som är arbetsmiljörisker och vad som är vardagliga risker som kan hanteras inom arbetspraktiken. En acceptans uppstår därigenom för att risker förekommer i arbetet. Arbetsmiljöbegreppet blir också ganska snävt: det handlar om olycksrisker, skydd och säkerhet, medan sådant som stress och psykosocial arbetsmiljö inte räknas dit i samma grad – det handlar, som en av operatörerna säger, om smällar man får ta. Slutsatsen av det här kapitlet är att den gränspraktik som arbetsmiljöarbetet utgör snarare fungerar enligt managementpraktikens principer än arbetspraktikens.

Så långt det direkta deltagandet i arbetsmiljöarbetet – som ju verkar vara problematiskt. Hur är det då med det indirekta deltagandet, det representativa deltagandet med operatörer som delegater i speciella projekt eller som skyddsombud? Det gemensamma för båda är att det handlar om individer som går in i sammanhang som innebär att de avlägsnar sig från praktikgemenskapen och arbetarkollektivet – något som alltid är känsligt. Projekten gäller sällan arbetsmiljön, men de flesta har effekter för arbetsmiljön, så de har relevans för operatörernas representanter och skyddsombuden. Eftersom projekten innehåller representanter från både managementpraktiken och arbetspraktiken utgör de naturligtvis en gränspraktik – förutsatt, förstås, att det alls finns någon representant för operatörerna med i projektet. Det är ju arbetsgivaren som bestämmer den saken. Och sedan är det inte heller självklart att operatörernas representanter får något gehör över huvud taget för sina synpunkter. Här finner författaren också klassiska representationsproblem: De som ska representeras har inte en självklar enhetlig ståndpunkt, så vad är det som ska representeras? Men representanten ska ändå inte agera individuellt utan representativt. För skyddsombudens del är de dessutom experter, utbildade för att göra just egna bedömningar. Så finns det representerade kollektivets misstänksamhet för att representanten kan lägga sig till med den andra sidans åsikter och ovanor – att gå över från ”oss” till ”dom”. Ett resultat är därför att framför allt skyddsombuden

ibland kan tveka inför sitt uppdrag på grund av risken att förlora sin plats i kollektivet.

De främsta slutsatserna av analysen är att goda strukturella villkor inte är tillräckliga för att en gemensam kunskapsprocess om arbetsmiljön ska uppstå. Operatörerna utvecklar samfällt en processspecifik kompetens som bidrar till produktionen och legitimerar arbetarkollektivet, men som inte är känd eller kontrollerad av arbetsgivaren. Denna kollektiva processspecifika kunskap gäller även arbetets risker och hur man ska handskas med dem. Det direkta deltagandet i arbetsmiljöarbetet genom att kontakta förmän och skyddsombud är relativt okomplicerat, men de har begränsade möjligheter. Det är samtidigt lättare att få gehör för frågor om olyckor och skydd än mer långsiktiga hälsofrågor. Sammantaget medför detta att många aspekter av arbetsmiljön inte formaliseras som ärenden i arbetsmiljöarbetet, utan bildar i stället en del i arbetspraktiken. Den direkta kommunikationen högre upp utnyttjas knappast av operatörerna på grund av att den förutsätter en typ av praktik som inte är given inom arbetsgemenskapen.

Till mina kritiska reflektioner vid genomgången av Sjöströms avhandling hör att jag saknar konkreta beskrivningar av vad operatörerna faktiskt gör när de arbetar. De finns lite här och var, men en mer omfattande och faktisk beskrivning av arbetet vore bra för förståelsen av analysen. Sjöström är faktiskt mer utförlig när han beskriver pappersmaskinernas uppbyggnad än när det gäller vad operatörerna gör i anslutning till dem. När han till exempel behandlar operatörsbefattningar nämner han en maskinförare, en andreförare och två torkare, varvid han också säger att det finns en hierarki mellan de olika befattningarna – något som borde vara oerhört intressant och relevant för svaren på hans frågor – men han beskriver den inte närmare. Vi får sedan bara veta att förarna befinner sig vid vad som kallas våtänden av maskinen, och man kan kanske som läsare föreställa sig i vilken ände torkarna finns. Här sägs emellertid inte något om vad de faktiskt gör – och det vill jag gärna veta. Möjligen kan man säga att det Sjöström beskriver är den tekniska produktionsprocessen, inte så mycket arbetspraktiken – trots att begreppet ”arbetspraktik” är så viktigt i hans teori. Vi får väldigt livliga glimtar av delar av arbetet, men det är just styckevis och delat, inte som en helhetlig beskrivning av arbetspraktiken.

När det gäller teorierna, tycks de mig väl valda för att uppfylla syftet. Däremot är det lite oklart hur de förhåller sig till varandra. Sjöström säger att han gör en sammanställning eller kombination av de tre teorierna, Wengers om praktikgemenskaper, Lysgaards om arbetarkollektivet och Bergmans komplettering av den senare. Jag vet inte riktigt vad en sammanställning innebär i det här sammanhanget men man kan kanske betrakta den som *en* teori. Genom att ställa samman de tre teorierna har Sjöström i så fall skapat en egen teori. Hur

ska den då bedömas? Ett sätt är att ställa upp två extremer. Den ena innebär att teorin är väl integrerad genom att dess begrepp är relaterade till varandra, till exempel definierade i relation till varandra. Den andra är att begreppen snarare är utlagda bredvid varandra, som en serie utan egentlig inbördes relation. Min bedömning i det här fallet är att det inte är en integrerad teori – och förmodligen har författaren inte heller haft ambitionen att skapa en sådan. Alltså, han har inte försökt utveckla Wengers, Lysgaards och Bergmans respektive teori så att man kan säga att de har blivit Sjöströms teori. Han har inte riktigt gjort deras teorier till *sin* teori. Men även i betydelserna sammanställning av teorier som en serie tycks det mig finnas ett problem i det att Lysgaards teori är en utpräglad konfliktteori, och det tror jag att man kan säga om Bergmans också, medan Wengers är en lika utpräglad konsensusteori. Det märks ibland att det skaver lite mellan de teorier Sjöström laborerar med. Och här kan man kanske också misstänka att det är ett skäl till att han inte frestats att integrera teorierna utan nöjt sig med att ha dem som en serie.

En viktig del av Sjöströms analys är den kollektiva kunskapsbildningen i arbetslagen. Här hänvisar han teoretiskt till Lysgaard och Bergman, men säger att han vill komplettera den bilden med Wengers begrepp ömsesidigt engagemang. Jag tycker dock att det är ganska begränsat vad den kompletteringen egentligen kan bidra med. I Lysgaards och Bergmans tappning har mekanismen bakom den kollektiva kunskapsbildningen med maktrelationen till ledningen att göra. Genom att kollektivet behärskar arbetsprocessen kan det så att säga ta den ifrån ledningen och skaffa sig en egen autonomi. Strävan efter autonomi är alltså den direkta mekanismen bakom den kollektiva kunskapsbildningen. När Sjöström likställer denna kollektiva kunskapsbildning med det ömsesidiga engagemanget hos Wenger uppstår emellertid ett problem, eftersom det i Wengers teori inte finns någon mekanism bakom att ett ömsesidigt engagemang utvecklas. Det medför att den teoretiska komparationen och kompletteringen haltar. Lysgaard och Bergman har en förklaring till att den kollektiva kunskapsbildningen existerar, men det finns ingen förklaring till det ömsesidiga engagemanget hos Wenger – det verkar bara finnas där.

Om vi ändå utgår från Wengers teori, så har jag ett förslag på hur den kan utnyttjas ännu mer i analysen. Sjöström anammar tanken om att det uppstår en gränspunkt mellan två praktiker, så att de kan anknytas till och kommunicera med varandra: arbetsmiljöarbetet är en gränspunkt mellan operatörernas arbetspraktik och arbetsgivarens managementpraktik. Samtidigt mynnar analysen ut i sådana formuleringar som att operatörernas arbetspraktik visserligen innehåller kunskap om risker men att den kunskapen inte omsätts i en gemensam kunskapsprocess i gränspunkten. Vidare finner Sjöström att operatörerna inte är legitima deltagare i gränspunkten och han konstaterar att mötena i gränspunkten sker

på ledningens territorium, inte hos operatörerna. Han visar till och med att gränspraktiken är formad som en del av managementpraktiken. Den bild han ger är således den här: arbetsmiljödeltagandet ingår i managementpraktiken och det är knappt att operatörerna är med. Det tycks mig därför vara rimligt att ställa frågan om arbetsmiljöarbetet verkligen är en gränspraktik. Det verkar ju bara vara managementpraktiken som är inblandad, medan arbetspraktiken till största delen står utanför. Jag har ett förslag till tolkning: Den del av Wengers teori som han bygger på innehåller egentligen fler begrepp, fler typer av anknytning mellan praktiker – och Sjöström har valt *en* av dem, gränspraktiken, vars uppgift är just att skapa anknytningar mellan två praktiker, men så verkar det alltså inte fungera i det här fallet. Däremot förefaller det kunna vara vad Wenger kallar en perifer anknytning, vilket innebär att en praktik löser upp en del av sin gräns, så att den tillfälligt kan släppa in utanförstående utan att dessa blir fullständiga medlemmar. De får vara med på någon verksamhet en stund och sedan får de lämna praktiken igen. I enlighet med Sjöströms analys verkar en perifer anknytning mellan operatörerna och managementpraktiken vara precis vad arbetsmiljödeltagandet handlar om. Åtminstone kunde det ha varit värt att pröva den i mina ögon spännande tanken att arbetsmiljöarbetet enligt arbetsmiljölagen ska fungera som en gränspraktik, men att den i den faktiska utformningen blivit till en perifer anknytning av de anställda till managementpraktiken.

Sjöströms avhandling är alltså inte invändningsfri – men vilken avhandling, eller för den delen vilket vetenskapligt verk som helst, är det? Han har fört forskningen om det så viktiga arbetsmiljöarbetet ett steg framåt genom att gå bakom de institutionella arrangemangen till de mekanismer som påverkar förutsättningarna för hur och i vilken mån dessa utnyttjas av de anställda. Därmed har han lagt en god grund inte bara för förnyad forskning inom området, utan också för praktiska åtgärder för ett förbättrat arbetsmiljöarbete.

FÖRFATTARINSTRUKTION

Bidrag till tidskriften insändes elektroniskt till aoa@kau.se. I och med att du skickar in manus till tidskriften godkänner du att det accepterade manuset även publiceras elektroniskt (görs cirka sex månader efter den tryckta tidskriften).

Manuset får inte vara tidigare publicerat eller tillgängligt på Internet. Inte heller får manuset samtidigt vara insänt till någon annan tidskrift.

Manuset får vara maximalt 6 000 ord inklusive ingress och referenslista. Manuset ska vara sidnumrerat. Första sidan ska innehålla endast titel på artikeln, namn på författare, postadress, e-post och telefon, författarpresentation samt not om eventuell finansiar. Författarnamn får i övrigt inte framgå av manussidorna. Ta bort referenser till egna verk i både text och referenslista och ange endast (Författare, årtal).

Vi tar gärna emot artiklar där syftet är att skapa debatt. Där betonar vi vikten av tydliggjorda ståndpunkter i relation till andras och att texten är formulerad på ett sådant sätt att debatten kan fortsätta. En debattartikel är en kanal för att föra fram en åsikt och kan därmed med fördel vara provocerande. Omfattning: maximalt 2 500 ord inklusive ingress och referenser. En kort, informativ och välstrukturerad text rekommenderas.

Accepterat manus skickas i en enda fil (Wordfil) med e-post till aoa@kau.se. Alla referenser till egna verk ska nu vara införda i det kompletta manuset.

Stilregler

Skriv en kort författarpresentation på högst 20 ord på manusets första sida (endast namn, titel, arbetsplats och din e-postadress, exempel: XY, fil dr, Arbetsvetenskap, Handelshögskolan, Karlstads universitet, xy@kau.se).

- Artikelns titel får innehålla högst 60 tecken inklusive mellanslag.
- Ange eventuella forskningsfinansierare i en särskild not på första sidan.
- Skriv ett ingressförslag på högst 70 ord under manustiteln på manusets andra sida.
- Låt manustexten börja direkt efter ingressen utan någon underrubrik.
- Underrubriker ska vara korta och inte numrerade. Använd max tre rubriknivåer inklusive artikelrubriken. Se exempel nedan.
- Om tabeller och figurer används ska referens alltid anges i texten. Använd kursiv stil: "Som framgår av tabell 3 har ..."
- Undvik linjer/rutor i tabeller, använd hellre blankrader för tydlighet.
- Vid årtalsperioder över sekelskiften ska hela årtal skrivas ut, annars inte: 1862–67, 1902–13, men 1898–1905.
- Använd inte %-tecken i löpande text utan skriv ut ordet procent.
- Skriv ut alla förkortningar (till exempel, jämför, och så vidare ...).
- Använd parentes vid referenser i texten: "Åberg (2007) menar ...", "andra anser (se till exempel Randle & Svensson 2007) att ...".

- Korta citat skrivs med citattecken i löpande text, längre citat skrivs som blockcitat.
- Översätt utländska citat till svenska.
- Ange sidnummer för citat, även för egna översättningar (= sidnr för originaltexten).
- Skriv ut alla sidhänvisningar: s 244–245, s 13.

Referenslista (exempel)

Tidskriftsartiklar

Randle B, Svensson L (2007): "Teamwork och omstrukturering – självexploatering eller empowerment?" *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 13(1)11–28.

Böcker (obs ange förlagsort, inte tryckort)

Furåker B (2005): *Sociological perspectives on labor markets*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Avhandlingar

Åberg A (2007): *Tjänstemötet. Interaktionens kommersiella, byråkratiska och sociala logik*. Doktorsavhandling. Karlstad University Studies. Karlstad: Karlstads universitet.

Samlingsverk

Bergman A (2006): "Segregated integration." I: Gonäs L, Karlsson JC (red): *Gender segregation. Divisions of work in post-industrial welfare states* (s 47–64). Aldershot: Ashgate.

Propositioner och betänkanden

Regeringens proposition (2007/08:118): *En effektivare arbetslöshetsförsäkring*.

Utredningar

SOU 2008:32: *Avskaffande av revisionsplikten för små företag*.

Statistiska källor

AMS: *Arbetsmarknadsstatistik*, olika nummer.

Uppsatser, forskningsrapporter, stenciler, meddelanden, med mera

Erixon L (1990): *Produktivitetsproblemet*. Stencil. Stockholm: Produktivitetsdelegationen.

Exempel på rubriknivåer

Rubrik 1: fet, centrerad, 14 p (endast artikelrubrik)

Rubrik 2: fet, centrerad, 12 p

Rubrik 3: kursiv, vänsterjusterad, 12 p

Policy Arbetsmarknad & Arbetsliv

Arbetsmarknad & Arbetsliv är en tidskrift vars syfte är att sprida kunskap om aktuella förhållanden på arbetsmarknaden och i arbetslivet. Tidskriften eftersträvar en god vetenskaplig kvalitet, en mångvetenskaplig bredd och vänder sig samtidigt till en vid läsekrets. Vid sidan av forskare är studenter på samtliga nivåer liksom övriga aktörer med intresse för arbetslivsfrågor viktiga målgrupper.

Arbetsmarknad & Arbetsliv är en samhälls- och beteendevetenskaplig tidskrift vars artiklar spänner över en rad olika ämnen inom dessa vetenskapsområden och de rör sig från mikro- till makronivå. Exempel är artiklar som rör arbetsmarknaden och dess funktionssätt, arbetsmarknadspolitik, arbetsmarknadens aktörer, den svenska modellen i nationell och internationell belysning samt olika gruppers villkor på arbetsmarknaden. Andra exempel är artiklar som behandlar olika typer av organisering och ledningsmodeller och deras konsekvenser, arbetsvillkor och relationen mellan arbete och övrigt liv. Vi välkomnar artiklar som baseras på såväl kvalitativa som kvantitativa studier, men även artiklar som är av teoretisk art, essäer, debattartiklar och litteraturöversikter. Tidskriften innehåller även recensioner av nyutkommen litteratur och doktorsavhandlingar inom området.

Tidskriften tillämpar ett referee-förfarande med vetenskapliga granskare med anknytning till respektive artikels vetenskapsområde. Detta gäller inte för recensioner där bokredaktören granskar och bedömer manus.

**”Stuprör” och ”öppna kanaler” – Metaforer i talet
om och för samverkan**
Kristina Bartley och Mathias Ericson

**Projekt människan – Arbetsrehabiliteringens
möte med den enskilde**
Staffan Bengtsson och Lars A Svensson

**Ungdomsarbetslösheten – Åttio år med
återanvänd arbetslöshetspolitik**
Peter Håkansson

DEBATT

Är bonusar kontraproduktiva?
Bert Lindquist

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Tidskriften **Arbetsmarknad & Arbetsliv** ges ut av **Arbetsvetenskap** vid **Karlstads universitet**
i samarbete med **Sociologi och arbetsvetenskap** vid **Göteborgs universitet**.